

Priručnik

o promatranju i unaprjeđenju sudjelovanja osoba s invaliditetom na izborima

Priručnik o promatranju i unaprjeđenju sudjelovanja osoba s invaliditetom na izborima

Izdavač: OESS-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR)
ul. Miodowa 10
00-251 Varšava
Poljska
www.osce.org/odihr

© OSCE/ODIHR 2017

ISBN 978-83-66089-50-1

Sva prava su pridržana. Sadržaj ove publikacije može se slobodno koristiti i umnožavati u obrazovne i druge nekomeracionalne svrhe, pod uvjetom da svako takvo umnožavanje navođenje OESS-a/ODIHR-a kao izvora.

Ovaj priručnik prvobitno je objavljen 2017. godine kao *Handbook on Observing and Promoting the Electoral Participation of Persons with Disabilities*, u izdanju OESS-ovog Ureda za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR). Ova verzija je prijevod. U slučaju razlika u tekstu, molimo pozivati se na publikaciju na engleskom jeziku kao konačnu i službenu verziju.

Fotografije: Omot: OESS, Uvod: OESS/Vanja Škorić, Poglavlje 1: OESS/Agnieszka Rembowska, Poglavlje 2: OESS, Poglavlje 3: OESS, Poglavlje 4: OESS/Thomas Rymer

Dizajn: Nona Reuter

Tiskara: Poligrafus Jacek Adamiak Poljska

Kazalo

Popis kratica	5
Predgovor	7
Uvod	9
A. O ovom priručniku	9
B. Invaliditet u kontekstu	10
C. Važnost zaštite i promicanja izbornih prava osoba s invaliditetom	11
D. Kako koristiti ovaj priručnik	11
E. Ključna načela za ODIHR-ove promatrače	12
Poglavlje 1: OESS-ova opredjeljenja i druge međunarodne obveze i standardi	15
A. OESS-ova opredjeljenja	16
B. Univerzalni instrumenti	17
C. Ostali regionalni instrumenti	23
Poglavlje 2: Prepreke sudjelovanju	28
Poglavlje 3. Izborni ciklus i sudjelovanje osoba s invaliditetom	31
A. Predizborno razdoblje	32
B. Dan izbora	47
C. Razdoblje nakon dana izbora	51
Poglavlje 4: Rad ODIHR-ovih misija i promatrača	55
A. Misija za procjenu potreba (NAM)	56
B. Aktivnosti u svezi s izborima	56
C. Dugoročni promatrači (DP)	57
D. Kratkoročni promatrači (KP-i) i promatranje na dan izbora	59
E. Javno izvještavanje i preporuke	60
F. Provedba preporuka	61

Aneks A – Pitanja za pojedinačne članove osnovnoga tima	63
Pravni analitičar	63
Izborni analitičar	65
Politički analitičar	68
Medijski analitičar	69
Aneks B - Glavne važeće pravne odredbe i politička opredjeljenja	70
Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR), 1966.	70
OESS-ov Moskovski dokument, 1991.	70
Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (CRPD), 2008.	70
Ciljevi održivoga razvoja	75
Revidirana interpretativna deklaracija Venecijanskog povjerenstva, 2011.	76
Aneks C - Korisni izvori	78
1. Pravni i strateški dokumenti	78
2. Istraživanje	80
3. Izvorne internetske stranice i građa	81
4. Relevantne organizacije	81
Aneks D - Definicije ključnih pojmova	82

Popis kratica

AVM/AMG	alternativni mehanizam glasovanja
CRPD	Konvencija o pravima osoba s invaliditetom
CSO/OCD	organizacija civilnoga društva
DHoM	zamjenik šefa misije
DPO	Organizacije osoba s invaliditetom
EAM	misija za ocjenu izbora
ECHR	Europska konvencija o ljudskim pravima
ECtHR	Europski sud za ljudska prava
EMB	tijelo za upravljanje izborima
EOM	Izborna promatračka misija
EU	Europska unija
FRA	Agencija Europske unije za temeljna prava
ICCPR	Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima
LTO/DP	dugoročni promatrači
NAM	Misija za procjenu potreba
OAS	Organizacija američkih država
ODIHR	Ured za demokratske institucije i ljudska prava
OHCHR	Ured Visokoga povjerenika za ljudska prava (Ujedinjeni narodi)
OSCE/OESS	Organizacija za europsku sigurnost i suradnju
PACE	Parlamentarna skupština Vijeća Europe
PS	glasačko mjesto
SDG	Cilj održivoga razvoja
STO/KP	kratkoročni promatrač
UDHR	Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima
UN	Ujedinjeni narodi
CWAG	Smjernice o dostupnosti sadržaja na internetu
W ₃ C	Konzorcij svjetskog interneta

Predgovor

Pravo i mogućnost svih građana na sudjelovanje je središnja komponenta OESS-ovih opredjeljenja u svezi s izborima. Prema podacima UN-a, procjenjuje se da više od milijardu ljudi - oko 15 posto svjetske populacije - živi s nekom vrstom invaliditeta. Oslanjajući se na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima iz 1948. godine i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine, Moskovski dokument iz 1991. godine obvezuje države sudionice OESS-a da "osiguraju zaštitu ljudskih prava osoba s invaliditetom", uključujući politička i izborna prava. Zahvaljujući izričitim obvezama predviđenim Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom iz 2006. godine, posljednjih godina posvećuje se sve veća pozornost ovom pitanju.

Metodologija koju koristi Ured OESS-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) široko je prepoznata po svom sustavnom i sveobuhvatnom pristupu. Ona je služila i nastavlja služiti kao vodič za druge međunarodne i promatračke organizacije građana. Kako su ga zadužile države sudionice OESS-a, ODIHR se stalno trudi dalje unaprijediti svoju metodologiju izradom priručnika o specijaliziranim aspektima izbora.

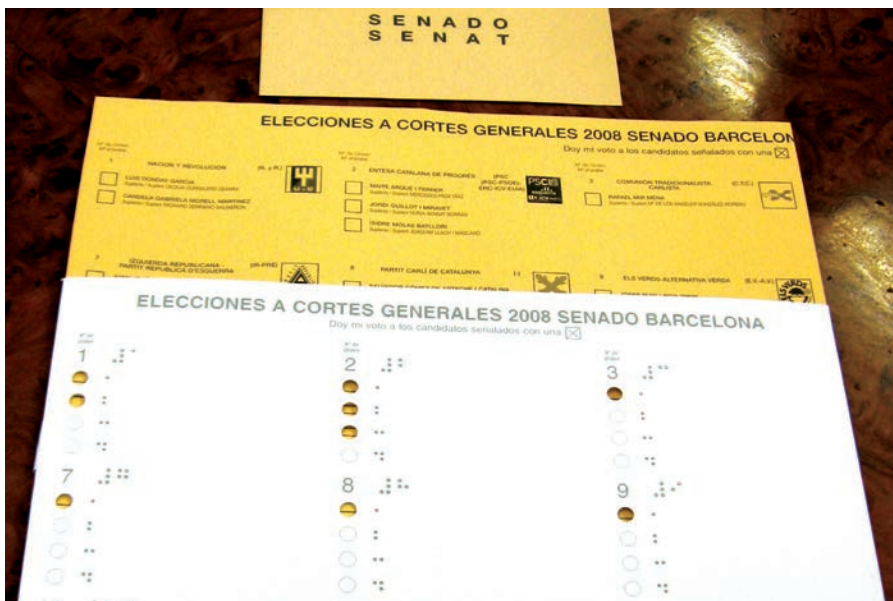
Iako ODIHR-ova opća metodologija promatranja izbora već dulje vrijeme obuhvaća sudjelovanje osoba s invaliditetom, ovaj Priručnik ima cilj uspostaviti sustavniji i sveobuhvatniji pristup ovoj važnoj temi. On pruža informacije i okvir za pomoć promatračima ODIHR-a pri ocjeni sudjelovanja osoba s invaliditetom, kao dio ukupnog promatranja izbornoga procesa. Izborni promatrači imaju važnu ulogu u praćenju pravnih, strukturalnih i praktičnih prepreka koje mogu dovesti do isključivanja osoba s invaliditetom, kao i razine do koje one sudjeluju na izborima kao birači, kandidati, izborni službenici, kao i u drugim ulogama.

Nadamo se da će ovaj priručnik također biti korisno sredstvo široj publici zainteresiranoj za ovu temu, uključujući tijela za upravljanje izborima, političke stranke, organizacije civilnoga društva i međunarodne organizacije.

Želimo se zahvaliti mnogim stručnjacima i organizacijama koje su dale dragocjen doprinos i povratne informacije tijekom izrade ovoga priručnika, osobito organizacijama osoba s invaliditetom i našim kolegama koji su podržali Deklaraciju o načelima međunarodnog promatranja izbora. Izrada ovoga priručnika ne bi bila moguća bez njihove potpore i suradnje.

Ingibjörg Sólrún Gísladóttir
direktorica ODIHR-a

Uvod

A. O ovom priručniku

Iako je sudjelovanje osoba s invaliditetom već dugo uključeno u opću metodologiju promatranja izbora ODIHR-a, ovaj priručnik ima cilj uspostaviti sustavniji i sveobuhvatniji pristup ovoj važnoj temi. On pruža informacije i okvir za pomoć ODIHR-ovim promatračima u ocjeni sudjelovanja osoba s invaliditetom, kao dijela općeg promatranja izbornoga procesa. Priručnik također može biti koristan široj publici zainteresiranoj za ovu temu, uključujući tijela za upravljanje izborima, političke stranke, organizacije civilnoga društva (CSO/OCD) i međunarodne organizacije. Ovaj resurs izrađen je na temelju izvanproračunskih doprinosa država sudionica OESS-a, u sklopu stalnih napora ODIHR-a da poboljša metodologiju promatranja izbora i dodatno podigne profesionalnost onih koji su uključeni u aktivnosti promatranja koje vrši ODIHR.

Priručnik se primjenjuje na sve vrste aktivnosti promatranja koje provodi ODIHR (misije za promatranje izbora, ograničene misije za promatranje izbora, misije za ocjenu izbora i timovi stručnjaka za izbore).¹ ODIHR uključuje pitanje sudjelovanja osoba s invaliditetom u sve svoje aktivnosti promatranja izbora, a ovaj priručnik namijenjen je svim članovima misija, uključujući analitičare iz osnovnog tima, dugoročne promatrače (DP) i kratkoročne promatrače (KP).

1 Ovaj priručnik dopunjuje Priručnik za promatranje izbora ODIHR-a i druge publikacije ODIHR-a i treba ih čitati zajedno. Dostupni na <http://www.osce.org/odihr/elections/119893>.

B. Invaliditet u kontekstu

Izazovi za osiguravanje učinkovitog sudjelovanja osoba s invaliditetom su veoma rasprostranjeni, a svijest o tim izazovima je sve izraženija. Prema izvješćima Svjetske zdravstvene organizacije i Svjetske banke, oko milijardu ljudi, ili oko 15 posto svjetske populacije, imaju neki vid invaliditeta. Slično tomu, u izvješću Ekonomskog i socijalnog vijeća Ujedinjenih naroda (UN) o uključivanju pitanja glede osoba s invaliditetom u razvojni dnevni red navedeno je da će globalni trendovi, uključujući starenje stanovništva i povećanje kroničnih zdravstvenih stanja, dovesti do toga da će se sve više ljudi suočavati s rizikom od invaliditeta.

Ovi izazovi kompliciraju se uz postojeću složenost i spektar invaliditeta. Konvencija UN-a o pravima osoba s invaliditetom (CPRD) navodi da "Osobe s invaliditetom, uključujući osobe s dugotrajnim tjelesnim, mentalnim, intelektualnim ili osjetilnim oštećenjima, koje u interakciji s različitim preprekama mogu ometati njihovo puno i djelotvorno sudjelovanje u društvu ravnopravno s ostalim članovima toga društva."² Takve prepreke uključuju tjelesne prepreke, zakonska ograničenja, praktične aranžmane i društvene stavove koji ih *de facto* isključuju ili smanjuju njihovo sudjelovanje.

UN Enable, kontaktna točka u okviru UN-ovog sustava za pitanja glede invaliditeta, navodi kako ova definicija nije iscrpna, napominjući da "ovaj minimalni popis osoba koje mogu tražiti zaštitu po Konvenciji ne iscrpljuju kategorije invaliditeta koje potpadaju pod nju niti imaju namjeru podrivati ili stajati na putu široj definiciji invaliditeta po nacionalnom zakonu (poput osoba s kratkotrajnim invaliditetom)."³ Pitanje konteksta je također važno. UN Enable dalje navodi kako se "osobom s invaliditetom može smatrati i osoba s invaliditetom u jednom društvu ili okruženju, ali ne i u drugom, u ovisnosti o ulozi za koju se pretpostavljalo da ju je osoba preuzela u svojoj zajednici. Percepcija i stvarnost invaliditeta također ovise o dostupnim tehnologijama, pomoći i uslugama, kao i o kulturološkim okolnostima."

Također treba primijetiti kako osobe s invaliditetom nisu homogena skupina. Osobama s različitim vrstama invaliditeta mogu trebati različiti oblici pomoći i potpore kako bi ostvarivali svoja prava na ravnopravnoj osnovi s drugima. Na primjer, za osobe s tjelesnim invaliditetom, pristupačnost javnih prostora i zgrada je od najveće važnosti, dok je za osobe s intelektualnim i senzornim oštećenjem nužna mogućnost primanja i slanja informacija u pristupačnim formatima. Osobe s višestrukim oblicima invaliditeta suočavaju se s dodatnim i često jedinstvenim izazovima. Razumijevanje različitosti u okviru zajednice osoba s invaliditetom je prvi korak kojim se osigurava da mjere za pristupačnost dizajnirane da promiču inkluzivnija društva odgovaraju stvarnim potrebama.

2 Dostupna na <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>.

3 Dostupno na <http://www.un.org/esa/socdev/enable/faqs.htm>.

C. Važnost zaštite i promicanja izbornih prava osoba s invaliditetom

Pravo i mogućnost svih građana sudjelovati na izborima je središnja komponenta OESS-ovih opredjeljenja. Međutim, u posljednjih nekoliko godina povećana je svijest o nedostacima u ispunjavanju izbornih prava osoba s invaliditetom, uključujući i načine na koje ovi nedostaci doprinose marginalizaciji i društvenoj isključenosti. Istovremeno, međunarodni pravni okvir se promijenio iz temelja. CRPD je stupio na snagu 2008. godine i po prvi put uključio detaljne obveze vezane za politička i izborna prava. Štoviše, usvajanje CRPD-a označilo je prelazak s humanitarnog/medicinskog pristupa invaliditetu na pristup temeljen na ljudskim pravima, naglašavajući načela jednakosti i nediskriminacije. U vrijeme objavljivanja ovoga priručnika, CRPD je ratificiralo ili mu pristupilo više od 170 zemalja, uključujući 54 od 57 država sudionica OESS-a. Ove 54 zemlje ratificiranjem dalje priznaju i oslanjaju se na opredijeljenost svih država sudionica OESS-a iskazanu na sastanku u Moskvi 1991. godine da se “osigura zaštita ljudskih prava osoba s invaliditetom”.

Ipak, raspoloživi podaci pokazuju da je sudjelovanje osoba s invaliditetom na izborima kao birača, kandidata i izbornih dužnosnika i dalje slabo u regiji OESS-a. Osobe s invaliditetom suočavaju se s brojnim preprekama glede sudjelovanja koje uključuju zakonska ograničenja, neprikladnu dostupnost infrastrukture i informacija, nepoznavanje specifičnosti potreba osoba s invaliditetom, nedostatak pomoćnih sredstava i postojanje negativnih stereotipa i stigme u društvu. Kao rezultat toga, osobe s invaliditetom često su i dalje izložene riziku da budu marginalizirane u javnom životu i manje zastupljene na izbornim pozicijama i u procesima donošenja odluka. Unatoč evoluciji međunarodnoga prava, i dalje postoji jaz između stvarne situacije osoba s invaliditetom i primjene načela sadržanih u CRPD-u.

Promatrači izbora imaju važnu ulogu u praćenju pravnih, organizacijskih i praktičnih prepreka koje ometaju uključenost, te do koje mjere osobe s invaliditetom aktivno sudjeluju na izborima kao birači, kandidati i dužnosnici na izborima, kao i u drugim ulogama. Promatrači imaju odgovornost utvrditi kako se politički sporazumi i međunarodni ugovori o ljudskim pravima realiziraju i gdje postoje nedostaci u njihovom poštovanju, kao i preporučiti koja ključna poboljšanja mogu biti učinjena.

D. Kako koristiti ovaj priručnik

Poglavlje 1 priručnika daje pregled OESS-ovih opredjeljenja i drugih međunarodnih standarda i obveza, s posebnim naglaskom na Konvenciju UN-a o pravima osoba s invaliditetom (CRPD). **Poglavlje 2** daje pregled prepreka za sudjelovanje osoba s invaliditetom i mogućih odgovora na ove izazove.

Praktični savjeti i pitanja se zatim razrađuju u **Poglavlju 3** kako bi se istaknule ključne točke istraživanja/analize koju će raditi promatrači izbora. Poglavlje je podijeljeno sukladno fazama izbornoga ciklusa, s dijelovima usredotočenim na predizborno razdoblje, dan izbora i razdoblje poslije izbora. Dio o predizbornom razdoblju razmatra:

- izorno zakonodavstvo: uključujući status ratifikacije odredbi CRPD-a o poslovnoj sposobnosti, zahtjevima za pristupačnost, obvezi konzultacija organizacija osoba s invaliditetom i prikupljanju podataka razvrstanih na temelju invaliditeta;

- izborna administracija: uključujući i obuku službenika na biračkim mjestima, mehanizme pomoći razvijene kako bi pomogli osobama s invaliditetom da glasuju, kao i obuku birača;
- predizborna kampanja: dopiranje političkih stranaka do osoba s invaliditetom, pristupačnost mjesta na kojima se provode kampanje i pristup medijima na ravnopravnoj osnovi.

Dio o danu izbora usredotočen je na pristup biračkim mjestima i glasačkim listićima za osobe s različitim vrstama invaliditeta, pomoć osobe po izboru osobe s invaliditetom i alternativne mehanizme glasovanja.

Dio o razdoblju poslije izbora obuhvaća pitanja kao što su objavljivanje i prenošenje informacija o rezultatima izbora u pristupačnim formatima, pristup tužbenim i žalbenim mehanizmima i uloga građana promatrača.

Konačno, **Poglavlje 4** dotiče se ODIHR-ove metodologije za promatranje izbora, s naglaskom na promatranju i promicanju sudjelovanja osoba s invaliditetom tijekom cijeloga izbornoga ciklusa. Ono pokriva predizbornu misiju za ocjenu potreba, koja određuje hoće li ODIHR izvršiti aktivnost promatranja izbora, a ako hoće, u kojem opsegu i obliku; uloge različitih analitičara i promatrača kada budu raspoređeni; i poslijeizborne aktivnosti za potporu zemljama u daljnjem radu u svezi s ODIHR-ovom ocjenom i preporukama vezanim za izbore.

Privitci sadrže citate iz glavnih međunarodnih i regionalnih instrumenata koji se odnose na prava osoba s invaliditetom, zbirku korisnih izvora, definicije ključnih pojmova i popis kratica.

E. Ključna načela za ODIHR-ove promatrače

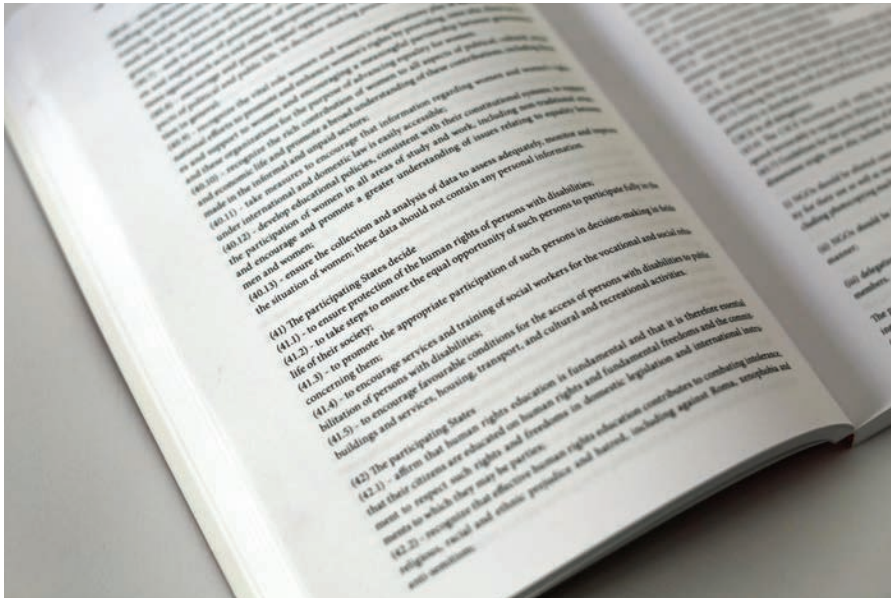
ODIHR posebnu pozornost posvećuje određenim ključnim načelima, koja su opisana u nastavku i razrađena u sljedećim poglavljima tijekom ocjene sudjelovanja osoba s invaliditetom na izborima:

- Puno i djelotvorno sudjelovanje osoba s invaliditetom na izborima je središnja komponenta OEES-ovih opredjeljenja i međunarodnih standarda, što odražava pravo na opće i jednako pravo glasa. **Jednakost i nediskriminacija** su temeljna načela izbornog i političkog sudjelovanja osoba s invaliditetom.
- **UN-ova konvencija o pravima osoba s invaliditetom (CRPD) stupila je na snagu 2008. godine i ima skoro univerzalnu primjenjivost.** Ona je duboko preusmjerila pristup prema invalidnosti s medicinskog ili humanitarnog modela na model utemeljen na ljudskim pravima. Naglasak je sada na omogućavanju ostvarivanja prava i potpori za uključivanje i sudjelovanje.
- Osobe s invaliditetom ne treba smatrati homogenom skupinom. Osobe s različitim vrstama invaliditeta imaju različite potrebe i mogu trebati različite oblike pomoći i potpore.

- **Organizacije osoba s invaliditetom trebaju biti detaljno konzultirane i aktivno uključene** u izradu i provedbu zakonodavstva i politika.
- **Nije prihvatljivo oduzimanje i/ili ograničavanje prava glasa ili kandidiranja na temelju** bilo koje vrste invaliditeta, uključujući intelektualne ili psihosocijalne poteškoće.
- **Potpورا u donošenju odluka** znači da osoba može dobiti nužnu pomoć u donošenju određenih odluka u životu, uključujući i odluku tijekom ostvarivanja prava glasa. Takvi mehanizmi trebaju zamijeniti mehanizme zamjenskog donošenja odluka, čime se osobama s invaliditetom pruža nužna potpora u ostvarenju njihovih izbornih i političkih prava bez nepotrebnog ograničenja.
- **Ključne izborne informacije trebaju biti dostupne u višestrukim, pristupačnim formatima**, što može uključivati Brailleovo pismo, krupni tisak, audio zapise, lako razumljive verzije i znakovni jezik. Ovo uključuje informacije o tomu kako sudjelovati na izborima, kako podnijeti tužbe i žalbe, rezultate i ažurne informacije izborne administracije.
- **Predizborna kampanja bi trebala biti dostupna** osobama sa svim vrstama invaliditeta. Potrebno je uložiti napore kako bi se osiguralo da događaji tijekom kampanje i izborni materijali budu dostupni svima. **Javni mediji trebaju osigurati jednak pristup** informacijama i jednake mogućnosti za slanje poruka osobama s invaliditetom.
- **Svi birački procesi trebaju biti pristupačni** osobama s invaliditetom. To zahtijeva “**univerzalni dizajn**”, pomoću kojega su okruženja i usluge proaktivno napravljeni da ih koriste svi ljudi, u najvećoj mogućoj mjeri bez potrebe za prilagođavanjem. To također zahtijeva da se napravi “**razumno prilagođavanje**” za specifične potrebe koje nisu obuhvaćene univerzalnim dizajnom, kako bi se osiguralo da osobe s invaliditetom mogu ostvariti svoja prava na ravnopravnoj osnovi s drugima.
- **Osobe s invaliditetom bi trebale biti u mogućnosti glasovati bez pomoći**, ili uz pomoć osobe po njihovom izboru, **tajno i na redovitom biračkom mjestu**. Samo ako to nije moguće, treba razmotriti alternativne metode glasovanja, kao što su mobilno glasovanje ili glasovanje putem pošte. Alternativne metode ne treba promovirati kao zamjenu za poboljšanje pristupa na biračkim mjestima, a ako se koriste, treba uspostaviti odgovarajuće zaštitne mjere.
- **Na dan izbora, promatrači bi trebali razmotriti jesu li informacije dostupne u više formata, jesu li biračka mjesta fizički dostupna, jesu li dostupni pomoćni alati i može li birač izabrati tko će mu pomoći**. Fizički pristup znači da birači s invaliditetom mogu ući na biračko mjesto bez pomoći, da lako mogu manevrirati kroz cijelo biračko mjesto i da mogu popuniti i ubaciti glasački listić tajno i s dostojanstvom. Pomoćni alati mogu uključivati vodiče za glasovanje na dodir, vodiče za glasovanje na Brailleovom pismu i povećala.
- **Svi članovi misije ODIHR-a za promatranje izbora procjenjuju uključenost osoba s invaliditetom**, uključujući analizu zakona i prakse prije, tijekom i nakon dana izbora.

- **ODIHR promovira stvarno sudjelovanje osoba s invaliditetom kroz svoje ocjene izbora i preporuke u svezi s izborima,** kao i aktivno uključivanje organizacija osoba s invaliditetom u njegove poslijeizborne aktivnosti kako bi podržale provedbu preporuka.

Poglavlje 1: OESS-ova opredjeljenja i druge međunarodne obveze i standardi

Ovo poglavlje analizira različite stavove koje su različite međunarodne institucije zauzele tijekom godina u svezi s političkim uključivanjem osoba s invaliditetom i razmatra postojeći okvir. Počinje s OESS-ovim opredjeljenjima, zatim razmatra univerzalne instrumente UN-a, a potom i druge regionalne instrumente. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, koja ima skoro univerzalnu primjenjivost i najsloženiji je instrument s najrazvijenijim standardima koji su bitni za političko sudjelovanje osoba s invaliditetom, detaljno je opisana u ovom poglavlju i na nju se poziva u svim narednim dijelovima priručnika.

Važno je napomenuti da jedan broj dokumenata OESS-a promovira pridržavanje univerzalnih - kao i nekih regionalnih - instrumenata za ljudska prava od strane država sudionica. Na primjer, Helsinški završni akt iz 1975. godine obvezuje države da "djeluju sukladno UDHR-u" i da "ispunjavaju svoje obveze utvrđene međunarodnim deklaracijama i sporazumima na terenu, uključujući, između ostalog, Međunarodnu povelju o ljudskim pravima, kojima mogu biti obvezane". Madridski dokument iz 1983. godine izričito je pozvao "one zemlje

sudionice koje to još nisu učinile da razmotre mogućnost pristupanja paktovima”. Kasniji dokumenti OEES-a ponavljaju važnost pristupanja međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima, fakultativnim protokolima i Europskoj konvenciji o ljudskim pravima iz 1950. godine (ECHR).

A. OEES-ova opredjeljenja

U OEES-ovim opredjeljenjima priznaje se da su “pluralistička demokracija i vladavina prava od suštinske važnosti za osiguravanje poštovanja svih ljudskih prava i temeljnih sloboda ...”.⁴ U njima se naglašava kako je “demokracija najbolja zaštita slobode izražavanja, tolerancije za sve skupine društva i jednake mogućnosti za svaku osobu...”.⁵

Temelj posebnih opredjeljenja u odnosu na demokratske izbore predstavlja Kopenhagenski dokument OEES-a iz 1990. godine, kojim se sve države sudionice obvezuju da “jamče univerzalno i jednako pravo glasa odraslim građanima” (stavak 7.3) i da “poštuju pravo građana tražiti političku ili javnu dužnost, pojedinačno ili kao predstavnici političkih stranaka ili organizacija, bez diskriminacije” (stavak 7.5). Naglasak stavljen na sve građane i nediskriminaciju je bitan, jer pokriva i osobe s invaliditetom. Važno je da se navodi kako su “sve osobe jednake pred zakonom i imaju pravo na jednaku zaštitu zakona bez diskriminacije. U tom smislu, zakon će zabraniti bilo kakvu diskriminaciju i jamčiti svim osobama ravnopravnu i djelotvornu zaštitu od diskriminacije na bilo kojem temelju” (stavak 5.9). Dalje se napominje da će “Države sudionice osigurati da ostvarivanje svih gore navedenih ljudskih prava i temeljnih sloboda ne bude podložno bilo kakvim ograničenjima, osim onih koja su predviđena zakonom i koja su sukladna njihovim obvezama prema međunarodnom pravu, osobito Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, i međunarodnim obvezama ... Svako ograničenje prava i sloboda mora se u jednom demokratskom društvu odnositi na jedan od ciljeva važećeg zakona i biti strogo razmjerno svrsi toga zakona” (stavak 24).

Godinu dana kasnije, 1991. godine, države sudionice OEES-a izričito su se opredijelile glede osoba s invaliditetom. U Moskvi, države sudionice OEES-a obvezale su se “osigurati zaštitu ljudskih prava osoba s invaliditetom” i, što je još važnije, “poduzeti korake kako bi osigurale jednake mogućnosti takvih osoba da u potpunosti sudjeluju u životu svoga društva”. Također su se obvezale “promicati odgovarajuće sudjelovanje takvih osoba u donošenju odluka u oblastima koje se na njih odnose”, što uključuje i zakone, propise i politike vezane za izbore, kao i “potaknuti stvaranje povoljnih uvjeta za pristup osobama s invaliditetom javnim zgradama i uslugama, stambenim objektima, prijevozu i kulturnim i rekreativnim aktivnostima”, što uključuje pristup biračkim mjestima, mjestima predizbornih kampanja i drugim prostorijama tijekom izbora.

Zemlje sudionice OEES-a izričito su se obvezale pratiti izborne preporuke ODIHR-a. Važnost praćenja naglasile su države sudionice na samitu u Istanbulu 1999. godine. ODIHR se skrbi da su pitanja u svezi sa sudjelovanjem osoba s invaliditetom na izborima uključena u ocjenu

4 Kopenhagenski dokument, 1990. Dostupno na <http://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>.

5 Pariška povelja za novu Europu, 1990. Dostupno na <http://www.osce.org/mc/39516?download=true>.

izbornih procesa i preporuka koje slijede. ODIHR također čini napore kako bi osigurao da se i kod aktivnosti na provedbi preporuka uzme u obzir njihovo pravo na sudjelovanje.

B. Univerzalni instrumenti

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine (ICCPR) predviđa, u članku 25, pravo sudjelovanja na izborima “bez nerazumnih ograničenja”. Člankom 2 se zahtijeva od država da “poštuju i osiguravaju svim pojedincima na svom teritoriju i pod njezinom jurisdikcijom prava priznata u ovom paktu, bez razlike bilo kakve vrste, kao što su rasa, boja kože, spol, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, imovina, rođenje ili drugi status”. Iako se invalidnost ne spominje izričito, može se smatrati da je obuhvaćena pojmom “drugi status”, osobito u svjetlu kasnijeg CRPD-a.

Trideset godina kasnije, 1996. godine, tijelo za primjenu ICCPR-a, Odbor za ljudska prava, izdao je autoritativno tumačenje članka 25 u Općem komentaru 25. U njemu se navodi kako bi “pomoć pružena osobama s tjelesnim invaliditetom, slijepim ili nepismenim osobama trebala biti neovisna”. U njemu se također navodi kako je “nerazumno ograničiti pravo glasa na temelju tjelesnog invaliditeta.” Međutim, kada je u pitanju mentalni invaliditet, primijećeno je da “... utvrđena poslovna nesposobnost može biti temelj za uskraćivanje prava na glasovanje ili mogućnosti dobivanja dužnosti”.⁶ Ovo ograničenje na temelju mentalnog invaliditeta je od tada, prema CRPD-u, smatrano kao oblik diskriminacije.

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (CRPD) predstavlja revolucionarni multilateralni sporazum koji naglašava ljudska prava osoba s invaliditetom i posljedice državne odgovornosti, uz izričito pozivanje na političko sudjelovanje. Konvencija, iako nije uvodila nova prava osoba s invaliditetom, označila je paradigmatičnu promjenu u načinu na koji se invalidnost definira, kao i u naglasku na jednakost i puno sudjelovanje osoba s invaliditetom u njihovim društvima. Prema Konvenciji, uskraćivanje različitih oblika razumnih prilagodavanja koja su nužna kako bi se osiguralo takvo sudjelovanje, uključujući i na izborima, moglo bi predstavljati oblik diskriminacije. Glavna prava vezana za izbore sadržana u CRPD-u odnose se na: prava osoba s invaliditetom da u potpunosti sudjeluju na izborima kao kandidati i birači, bez iznimki; pravo na stvarno obavljanje dužnosti i obavljanje svih javnih dužnosti na svim razinama vlasti; pravo na fizički pristup, kao i pristup izbornim procesima i informacijama, uključujući i u strankama i u kampanjama; i pravo na pomoć tijekom glasovanja od strane osobe po njihovom izboru. CRPD također zahtijeva prikupljanje razvrstanih podataka, kao i uključivanje osoba s invaliditetom u oblikovanje politika i zakonodavstva koji utječu na njihovo sudjelovanje. Sukladno ovom načelu, i sama Konvencija osmišljena je uz aktivno sudjelovanje pokreta za prava osoba s invaliditetom.

⁶ Stavak 20, 10. i 4, Opći komentar ICCPR-a 25, Odbor za ljudska prava. Dostupno na: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f21%2fRev.1%2fAdd.7&Lang=en.

Više od 170 država bile su potpisnice ovoga ugovora, što znači da on uživa skoro univerzalno priznanje.⁷ Sve države sudionice OESS-a opredijelile su se za ovaj ugovor, osim Svete Stolice, Lihtenštajna i Tadžikistana. Pet drugih država sudionica OESS-a (Irska, Kirgistan, Monako, Sjedinjene Američke Države i Uzbekistan) još nisu službeno potvrdile, pristupile ili ratificirale ugovor, već su potpisale inicijalnu opredijeljenost, što ih obvezuje pridržavati se ukupnog predmeta i svrhe Konvencije. Europska unija je službeno potvrdila CRPD u prosincu 2010. godine, čineći ga prvim temeljnim međunarodnim ugovorom o ljudskim pravima koje ratificira jedna regionalna organizacija.

Kako bi se nadgledala provedba Konvencije, CRPD-om je osnovan Odbor za prava osoba s invaliditetom (Odbor CRPD-a), koji predstavlja tijelo neovisnih stručnjaka iz različitih država potpisnica.⁸ odbor izdaje autoritativna tumačenja ugovora putem svojih općih komentara.⁹ Također daje prijedloge i preporuke državam potpisnicama, koje su dužne Odboru dostavljati redovita izvješća o načinu na koji se prava iz ugovora primjenjuju u njihovoj zemlji.¹⁰ *Zaključna razmatranja* Odbora o izvješćima država potpisnica daju daljnje smjernice o obujmu i primjeni ugovora. Još jedna glavna uloga Odbora leži u njegovoj mjerodavnosti da razmatra pojedinačne tužbe u svezi s navodnim kršenjima Konvencije od strane država potpisnica Fakultativnog protokola uz Konvenciju.¹¹ Takve tužbe mogu se podnijeti samo kada su iscrpljeni domaći pravni lijekovi. Time sudska praksa nadzornih tijela, kao što je Odbor za UN CRPD, postaje dio međunarodnih standarda koji stalno evoluiraju.

S obzirom na važnost i sveobuhvatnost CRPD-a, korisno je istaknuti neke od ključnih komponenti koje se primjenjuju na sudjelovanje na izborima uopće, prije nego što se prijeđe na članak 29, koji određuje specifične obveze glede izbora.

Temelji ugovora

U preambuli CRPD-a navodi se da je “invaliditet koncept koji evoluiru i da sama invalidnost proizlazi iz interakcije osoba s invaliditetom s preprekama koje se odražavaju u stavovima zajednice i preprekama u okruženju koje onemogućavaju puno i učinkovito sudjelovanje osoba s invaliditetom u društvu na jednakoj osnovi s ostalim članovima toga društva”. Umjesto medicinskog/humanitarnog pristupa invalidnosti, okvir je čvrsto ukorijenjen u ljudskim pravima i obvezi države da ukloni prepreke i uvede prilagodbe kako bi stvorila ravnopravnija društva i izbjegla diskriminaciju. Žarište, dakle, nije usmjereno na uklapanje osobe s invaliditetom u društvo, već na potrebu da se društva prilagođavaju pojedinačnim razlikama i potrebama.

7 Za popis država potpisnica CRPD-a, pogledajte <http://indicators.ohchr.org>

8 <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx>.

9 Do sada je odbor izdao četiri opća komentara, uključujući i teme jednakog priznanja pred zakonom (članak 12) i pristupačnosti (članak 9). Opći komentari dostupni na <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/GC.aspx>.

10 Države moraju podnijeti inicijalno izvješće u roku od dvije godine od prihvaćanja Konvencije, a nakon toga svake četiri godine.

11 U travnju 2017. godine je 91 zemlja bila potpisnica Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom. Dostupno na https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-15-a&chapter=4&clang=_en.

Diskriminacija

Diskriminacija je sveobuhvatno definirana kao “svako pravljenje razlike, isključivanje ili ograničavanje na temelju invalidnosti čiji cilj ili posljedica jeste ograničavanje ili poništavanje priznavanja, ostvarivanja ili provedbe na jednakom temelju svih ljudskih prava i temeljnih sloboda u oblastima politike, gospodarstva, socijalnih, kulturnih, građanskih prava i bilo kojoj drugoj oblasti. Diskriminacija uključuje sve oblike diskriminacije, uključujući uskraćivanje razumne prilagodbe” (članak 1 i 2).

Države koje su ratificirale ugovor ili mu pristupile dužne su “poduzeti sve odgovarajuće mjere, uključujući i zakonodavne, da izmijene ili ukinu postojeće zakone, propise, običaje i praksu koji predstavljaju diskriminaciju osoba s invaliditetom” (članak 4.1 (b)). Također su obvezne “poduzeti sve odgovarajuće mjere za ukidanje diskriminacije na temelju invaliditeta od strane bilo koje osobe, organizacije ili privatnoga poduzeća” (članak 4.1 (e)). Stoga, država također treba poduzeti mjere kako bi osigurala da civilno društvo i privatni subjekti ne diskriminiraju osobe s invaliditetom u odnosu na njihova prava na političko sudjelovanje.

Razvrstani podatci

Podatci razvrstani prema invaliditetu su od suštinske važnosti za identificiranje razine sudjelovanja na izborima kao i prepreka za pristup. Člankom 31 obvezuju se države “prikupiti odgovarajuće informacije, uključujući statističke i istraživačke podatke, ... osmisliti i provesti politike koje će omogućiti primjenu ove Konvencije”. Ona dalje upućuje na informacije koje su “razvrstane, prema potrebi” i podijeljene. Kako bi osigurali da podatci budu najučinkovitiji što mogu, mogu se dalje razvrstati po drugim kategorijama, kao što su spol, etnička pripadnost, starosna dob ili socijalna skupina.

Konzultacije s osobama s invaliditetom

Države bi trebale aktivno i stvarno uključiti osobe s invaliditetom. U članku 4.3 navodi se kako “Tijekom osmišljavanja i provedbe politika i zakonodavstva usmjerenih na provedbu ove Konvencije, kao i u drugim procesima donošenja odluka o pitanjima koja se izravno odnose na osobe s invaliditetom, države potpisnice će to činiti uz detaljne konzultacije i aktivno sudjelovanje osoba s invaliditetom, uključujući djecu s invaliditetom, kroz organizacije koje ih predstavljaju i zastupaju.” U drugom Općem komentaru Odbora govori se o njihovim stvarnim mogućnostima da doprinesu izradi, komentiranju, podnošenju prijedloga i podizanju svijesti.

Pristupačnost, univerzalni dizajn i razumna prilagodba

Pristupačna okruženja, infrastruktura i mediji se često prepoznaju kao preduvjeti za ostvarivanje drugih prava propisanih Konvencijom.¹² U članku 9 zahtijeva se od država da “poduzmu odgovarajuće mjere kako bi osobama s invaliditetom, na temelju jednakosti s drugima, osigurali pristup fizičkom okruženju, ... informacijama i komunikacijama, ... kao i drugim uslugama i objektima namijenjenim javnosti.”

¹² Odbor za prava osoba s invaliditetom, Opći komentar br. 2 (2014.).

Pored toga, u članku 21 zahtijeva se da države “poduzmu sve odgovarajuće mjere kako bi osigurale osobama s invaliditetom da ostvare slobodu izražavanja i mišljenja, uključujući slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja na temelju jednakosti s drugima kroz uporabu svih oblika komunikacije po izboru osoba s invaliditetom”. Ranije je u ugovoru, “komunikacija” bila sveobuhvatno definirana tako da uključuje “jezike, prikazivanje tekstova, Brailleovo pismo, dodirnu komunikaciju, krupni tisak, pristupačne multimedije, kao i jednostavan jezik i ljudske čitače, te pisane, audio i augmentativne i alternativne formate, sredstva i oblike komunikacije, uključujući pristupačne informacijske i komunikacijske tehnologije”.

Dva ključna koncepta uspostavljena na početku ugovora usko su povezana s dužnošću osiguravanja pristupačnih okruženja: **univerzalni dizajn** i **razumna prilagodba**.¹³ “Univerzalni dizajn” definiran je kao “dizajniranje proizvoda, okruženja, programa i usluga tako da ih sve osobe mogu u najvećoj mogućoj mjeri koristiti bez dodatnih adaptacija ili specijaliziranog dizajna”. Na primjer, to bi značilo kako su svi izborni materijali dizajnirani tako da su dostupni osobama s različitim vrstama invaliditeta. Ovo je proaktivan pristup pristupačnosti.

Drugi Opći komentar Odbora dalje razrađuje ovo pitanje navodeći kako je uspostavljanje univerzalnog dizajna postupan proces, s naglaskom na primjeni ugovora na nove proizvode i usluge. U njemu se navodi: “Svi novi objekti, infrastruktura, pogodnosti, robe, proizvodi i usluge moraju biti dizajnirani na način koji ih čini potpuno dostupnima osobama s invaliditetom, sukladno načelima univerzalnog dizajna”. Ipak, dok se univerzalni dizajn može postupno primjenjivati, države bi trebale uspostaviti određene vremenske rokove i dodijeliti odgovarajuće resurse za uklanjanje postojećih prepreka. Prema riječima Odbora, ove prepreke “trebaju biti kontinuirano i sustavno uklanjane, postupno i stalno”.

Drugi ključni koncept je “razumna prilagodba”, koji se odnosi na pojedince koji mogu imati potrebe u određenom okruženju koje nadilaze standarde pristupačnosti. Ovo je definirano kao “nužna i odgovarajuća modifikacije i adaptacije koje ne predstavljaju nerazmjerno ili neprimjereno opterećenje, a potrebne su u konkretnim slučajevima kako bi se osobama s invaliditetom jamčilo uživanje ili ostvarivanje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda na jednakim osnovama”. U praktičnom smislu to znači kako osoba s invaliditetom može zahtijevati dodatne mjere pored općih pravila o pristupačnosti.

Osiguravanje prijevoda na znakovni jezik može predstavljati mjeru pristupačnosti ili mjeru razumne prilagodbe, u ovisnosti o situaciji. Na primjer, možda postoje različiti zahtjevi za različite političke stranke. Za velike političke stranke, uporaba znakovnog jezika tijekom glavnih sastanaka mogla bi se promatrati kao mjera pristupačnosti. Za manje stranke to možda nije slučaj, zbog financijskih ograničenja. U isto vrijeme, ako je osoba koja zahtijeva prijevod na znakovni jezik zainteresirana biti prisutna na malom skupu, osiguravanje prijevoda bit će mjera razumne prilagodbe prije nego opći uvjet za pristupačnost.

13 CRPD, članak 2.

Države imaju obvezu osigurati univerzalni dizajn i razumnu prilagodbu. Drugi opći komentar Odbora upućuje na to da “s obzirom da je pristupačnost preduvjet za osobe s invaliditetom da žive samostalno ... i da sudjeluju u potpunosti i ravnopravno u društvu, negiranje pristupa fizičkom okruženju, prijevozu, informacijskim i komunikacijskim tehnologijama i objektima i uslugama otvorenim za javnost treba promatrati u kontekstu diskriminacije.”

Glede izbora, drugi Opći komentar Odbora naročito naglašava kako “osobe s invaliditetom neće biti u mogućnosti ravnopravno i učinkovito koristiti ta [članak 29] prava ako države potpisnice nisu uspjele osigurati da procedure, objekti i materijali za glasovanje budu prikladni, pristupačni i laki za razumijevanje i korištenje. Bitno je da su i politički sastanci i materijali koje koriste i proizvode političke stranke ili pojedini kandidati koji sudjeluju na javnim izborima također pristupačni. Ako nisu, osobe s invaliditetom lišene su prava na sudjelovanje u političkom procesu na jednak način.”

CRPD zahtijeva od država da prate primjenu standarda za pristupačnost. Drugi Opći komentar Odbora ukazuje na to kako države trebaju “uspostaviti učinkovita tijela za praćenje s prikladnim kapacitetima i odgovarajućim mandatima kako bi osigurale da se planovi, strategije i standardizacija provode i primjenjuju”.

Podizanje svijesti i borba protiv prevladavajućih stereotipa

Promicanje stvarnog sudjelovanja osoba s invaliditetom često ometaju prevladavajući stereotipi. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom stavlja snažan naglasak na potrebu da se “potiče poštovanje prava i dostojanstva osoba s invaliditetom” i “da se bori protiv stereotipa, predrasuda i štetnih praksi”. To podrazumijeva “poticanje svih medija da prikazuju osobe s invaliditetom na način koji je sukladan svrsi” CRPD-a. Naročito se osobe s invaliditetom trebaju u medijima prikazivati kako politički sudjeluju na ravnopravnoj osnovi.

Poslovna sposobnost na ravnopravnoj osnovi s drugima

U praktičnom smislu, ograničenje poslovne sposobnosti znači da se smatra kako osoba ne može odlučivati u svim ili nekim oblastima svoga života, a ovo ograničenje može biti djelomično ili potpuno. U takvim slučajevima, zakonska prava prenose se na skrbnika, koji se imenuje da vrši sva ili neka prava u ime osobe. CRPD ne podržava ovaj pristup. Umjesto oduzimanja poslovne sposobnosti i zamjenskog donošenja odluka, CRPD je usredotočen na pružanje potpore osobama s invaliditetom u ostvarivanju njihovih zakonskih prava, uključujući i sudjelovanje na izborima. Članak 12 obvezuje države da “priznaju kako osobe s invaliditetom ostvaruju poslovnu sposobnost na jednakim osnovama s drugim osobama u svim oblastima”. Ovaj članak ne predviđa iznimke i umjesto toga navodi da države moraju “poduzeti odgovarajuće mjere kako bi osobama s invaliditetom omogućile pristup potpori koja im može biti potrebna za ostvarivanje njihove poslovne sposobnosti”. “Potpora u donošenju odluka” znači da osoba može dobiti potrebnu pomoć za donošenje određenih odluka, uključujući i tijekom ostvarivanja izbornih prava. Za osobu s intelektualnim invaliditetom, na primjer, ovaj mehanizam može značiti da sud odredi osobu ili skupinu osoba da savjetuju osobu s invaliditetom i pomognu joj razumjeti izborni proces i posljedice svojih odluka, uključujući i glasovanje. Osobi koja je izabrana da pomogne treba zakonski dopustiti pružanje pomoći u procesu glasovanja.

Odbor CRPD-a je stoga bio vrlo jasan da ugovor ne dopušta oduzimanja poslovne sposobnosti na temelju mentalnog ili intelektualnog invaliditeta. Jasno je da ni općenite niti pojedinačne sudske odluke nisu prihvatljiv temelj za oduzimanje biračkoga prava. Odbor je, u predmetu *Bujdosó i pet drugih osoba protiv Mađarske*, 2011. godine, rješavao slučaj u kojemu su osobe s intelektualnim invaliditetom stavljene pod djelomično ili puno skrbništvo, a njihova imena su automatski izbrisana s popisa birača. Odbor je zaključio da “isključivanje prava glasa na temelju percipirane ili stvarne psihosocijalne ili intelektualne invalidnosti, uključujući i ograničenje na temelju pojedinačne ocjene, predstavlja diskriminaciju na temelju invaliditeta”. Ovaj stav je ponovno potvrđen u prvom Općem komentaru Odbora.

Političko sudjelovanje

Glede sudjelovanja na izborima, središnji dio CRPD-a je članak 29, koji obuhvaća političko sudjelovanje. On obvezuje države da poduzimaju i pasivne i aktivne mjere, odnosno ne samo da jamče prava već i poduzimaju aktivne mjere kako bi omogućile okruženje pogodno za puno sudjelovanje. Članak 29 počinje formuliranjem obveze država općenito: “Osigurati osobama s invaliditetom djelotvorno i potpuno sudjelovanje u političkom i javnom životu na ravnopravnoj osnovi s drugima.” Važno je da se ne predviđaju nikakve iznimke temeljene na tipu invalidnosti.

Članak 29 izričito ukazuje na neke od načina da se to postigne, uključujući “Osiguravanje da izborni postupak, izborna mjesta i materijali budu odgovarajući, pristupačni i lako razumljivi”. U nastavku se navodi da “Jamčenje izražavanja slobodne volje osoba s invaliditetom kao birača i radi toga, kada je to potrebno, dopuštanje da im se pruži pomoć tijekom glasanja na njihov zahtjev i od strane osobe po njihovom izboru.”

Članak 29 također obvezuje države da “aktivno promiču” šire sudjelovanje u javnim poslovima osoba s invaliditetom. Uključeno u to je “Sudjelovanje u nevladinim organizacijama i udrugama koje se bave političkim i javnim životom zemlje, i u aktivnostima i vođenju političkih stranaka.”

“Prema Članku 29, osobe s invaliditetom imaju ne samo pravo, već i “mogućnost” birati i biti birane. Ovo nameće dužnost državama potpisnicama da kroz usvajanje pozitivnih mjera jamče da sve osobe koje imaju pravo imaju i stvarnu mogućnost ostvariti svoje pravo glasa. Shodno tomu, nije dovoljno dati službeno glasačko pravo osobama s invaliditetom; države također moraju osigurati da osobe s invaliditetom zaista mogu iskoristiti svoje pravo glasa, na primjer tako što će biračka mjesta postati pristupačna korisnicima invalidskih kolica, što će omogućiti uporabu pomoćnih uređaja za glasanje kako bi slabovidne osobe mogle glasovati neovisno, ili dopustiti osobama s invaliditetom da im tijekom glasanja pomognu osobe po njihovom izboru.”

UN-ov Ured visokoga povjerenika za ljudska prava (OHCHR), 2011.

CRPD, Članak 29 – Sudjelovanje u političkom i javnom životu

“Države potpisnice će osobama s invaliditetom jamčiti njihova politička prava i mogućnost da u tim pravima uživaju na temelju jednakosti s drugima i obvezuju se:

- (a) Osigurati da osobe s invaliditetom mogu ostvariti stvarno i puno sudjelovanje u političkom i javnom životu na temelju jednakosti s drugima, izravno ili preko slobodno izabranih predstavnika, uključujući pravo i mogućnost građana s invaliditetom birati i biti birani, između ostalog kroz:
  - (i) Osiguravanje da izborni postupak, izborna mjesta i materijali budu odgovarajući, pristupačni i lako razumljivi;
  - (ii) Zaštitu prava građana s invaliditetom na tajno glasovanje na izborima i referendumima bez zastrašivanja, na mogućnost kandidiranja i vršenja svih javnih dužnosti na svim razinama vlasti, olakšavajući uporabu tehnologija pogodnih za pružanje pomoći i novih tehnologija kada je to primjereno;
  - (iii) Jamčenje izražavanja slobodne volje osoba s invaliditetom kao birača i radi toga, kada je to potrebno, dopuštanje pružanja pomoći tijekom glasovanja građanima s invaliditetom na njihov zahtjev i od strane osobe po njihovom izboru;
- (b) Aktivno promovirati okruženje u kojemu će osobe s invaliditetom, bez diskriminacije i na temelju jednakosti s drugima, moći ostvariti puno i učinkovito sudjelovanje u vođenju javnih poslova i potiču sudjelovanje ovih osoba u javnim poslovima, uključujući:
  - (i) Sudjelovanje u nevladinim organizacijama i udrugama koje se bave političkim i javnim životom zemlje, i u aktivnostima i vođenju političkih stranaka;
  - (ii) Osnivanje organizacija osoba s invaliditetom i priključivanje takvim organizacijama koje će predstavljati osobe s invaliditetom na međunarodnoj, državnoj, regionalnoj i lokalnoj razini.

C. Ostali regionalni instrumenti

Ovaj dio govori o četiri glavne regionalne međuvladine organizacije čije članstvo uključuje države sudionice OEES-a i koje imaju instrumente za rad na uključenosti pitanja glede osoba s invaliditetom. To su Vijeće Europe, Europska unija (EU), Zajednica neovisnih država (CIS) i Organizacija američkih država (OAS).

Vijeće Europe

Europska konvencija o ljudskim pravima (ECHR/EKLJP) uključuje obvezujuće odredbe o pravu na “slobodne izbore” (Članak 3 Protokola 1). Većina država sudionica OEES-a također su članice Vijeća Europe i, stoga, je ECHR obvezujuća za njih. Poslije ratifikacije, obvezuju ih i njezini protokoli, kao i drugi ugovori koje je usvojilo Vijeće Europe, a koji mogu uključivati obveze vezane za izbore. Kao i s ICCPR-om, ECHR zabranjuje diskriminaciju i, iako se

izričito ne odnosi na invaliditet, uključuje opću odrednicu “drugi status” (Članak 14). Ne postoji konkretan ugovor Vijeća Europe o pravima osoba s invaliditetom.

Istovremeno, različita tijela Vijeća Europe donose presude ili preporuke u daljnjem razvoju standarda glede invaliditeta. Ovo uključuje presude Europskog suda za ljudska prava (ECtHR), preporuke koje je usvojio Odbor ministara (najviše političko tijelo Vijeća Europe, s preporukama usvojenim konsenzusom svih 47 država članica), Parlamentarna skupština Vijeća Europe (PACE) i Europska komisija za demokraciju putem prava (savjetodavno tijelo o ustavnim pitanjima, poznato kao Venecijansko povjerenstvo).

Odbor ministara je 2006. godine izdao (neobvezujuću) preporuku o “Akcijskom planu Vijeća Europe za promoviranje prava i puno sudjelovanje osoba s invaliditetom u društvu” (2006-2015).¹⁴ U njemu se navodi da “osobe s invaliditetom trebaju imati priliku utjecati na sudbinu svojih zajednica. Stoga je važno da osobe s invaliditetom imaju mogućnost ostvarivati svoje pravo glasa i sudjelovati u političkim i javnim aktivnostima.”¹⁵ U ovu preporuku uključene su konkretne mjere vezane za pristupačnost izbornih postupaka i objekata, pružanje pomoći od strane osobe koju je osoba s invaliditetom odabrala, pružanje informacija u alternativnim formatima, i promoviranje i konzultacije s reprezentativnim organizacijama osoba s invaliditetom.

Sudska praksa Europskog suda za ljudska prava (ECtHR/ESLJP) ne odražava u potpunosti pristup CRPD-a po pitanju poslovne sposobnosti. ECtHR dopušta ograničenje poslovne sposobnosti glede prava glasa ako ograničenje odredi sud nakon pojedinačne procjene. Ovo je u suprotnosti s Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom, koja afirmira pravo osoba s invaliditetom na poslovnu sposobnost na jednakom temelju s drugima i bilo kakvo ograničenje u tom pogledu smatra diskriminacijom. Prema CRPD-u, države imaju obvezu pružiti potporu osobama kojima je potrebna pomoć u korištenju njihove poslovne sposobnosti. Ovakva potpora u donošenju odluka veoma je različita od zamjenskog donošenja odluka, jer poslovna sposobnost osobe ostaje netaknuta u svim oblastima života.

Europski sud za ljudska prava je 2010. godine rješavao slučaj *Alajos Kiss protiv Mađarske*, koji se odnosi na oduzimanje glasačkih prava na temelju mentalne invalidnosti.¹⁶ Odluka suda smanjila je osnovicu za oduzimanje glasačkih prava na temelju mentalnog invaliditeta, tako što ga je uvjetovala donošenjem pojedinačne sudske odluke umjesto opće zabrane. Sud je izjavio da se “nekritičko oduzimanje glasačkih prava, bez pojedinačne sudske ocjene i isključivo na temelju mentalne invalidnosti koja zahtijeva djelomično skrbništvo, ne može smatrati kompatibilnim s legitimnim osnovama za ograničavanje prava glasa”.

14 Dostupno na <http://www.coe.int/en/web/disability/action-plan-2006-2015>

15 Vijeće Europe, Odbor ministara, Preporuka Rec(2006)5 Odbora ministara zemljama članicama o Akcijskom planu za promicanje prava i puno sudjelovanje osoba s invaliditetom u društvu: Pobožanje kvalitete života ljudi s invaliditetom u Europi 2006.-2015.”. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805af657.

16 Pogledati *Alajos Kiss protiv Mađarske*, presuda, 20. svibnja 2010. (Tužba br. 38832/06). Izvor: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98800>.

“CRPD ne navodi nikakve iznimke od prava sadržanih u njoj. Naprotiv, propisuje da državna tijela “priznaju da osobe s invaliditetom ostvaruju poslovnu sposobnost na jednakim temeljima s drugim osobama u svim oblastima “ ... [nema] mjesta za procedure u kojima bi suci ili liječnici ocjenjivali sposobnost osobe da glasuje i onda davali zeleno svjetlo - ili ga ne bi davali. Pošto ne provjeravamo poslovnu sposobnost osoba bez invaliditeta, to bi predstavljalo očiglednu diskriminaciju ... Konvencija postavlja obvezu vladama osiguravanje takve pomoći ako je potrebno, uključujući i pri ostvarivanju prava glasa. Postoji ogromna razlika između ovog pristupa i jednostavnog lišavanja ljudi njihovih prava. Ovo je paradigmatička promjena koju Konvencija UN-a predstavlja. “

Povjerenik Vijeća Europe za ljudska prava, ožujak 2011. godine

Odbor ministara Vijeća Europe je u studenome 2011. godine usvojio preporuku o sudjelovanju osoba s invaliditetom u političkom i javnom životu¹⁷ Ona je naglasila stav CRPD-a protiv ograničenja prava na glasovanje utemeljenog na mentalnom invaliditetu, uz navođenje kako bi trebala postojati nediskriminacija u ostvarivanju poslovne sposobnosti i da «države potpisnice trebaju osigurati da njihovi zakoni na svim razinama ne sadrže odredbe za uskraćivanje prava osobama s invaliditetom na pravo glasa ili kandidiranje na izborima». Također je ponovila stavke o pristupačnosti i pomoći osobe koju je osoba s invaliditetom odabrala i istaknula uključivanje osoba s invaliditetom u donošenje odluka i potrebu za “pouzdanim i usporedivim informacijama i statistikama”. U preporuci se navodi i da “države potpisnice trebaju zahtijevati od političkih stranaka, udruga, radio-difuznih korporacija i drugih tijela koja primaju državne subvencije ili financiranje da budu odgovorne za aktivne mjere usvojene kako bi osigurale da osobe sa invaliditetom imaju pristup informacijama o političkim raspravama, kampanjama i skupovima koji spadaju u njihovo područje djelovanja.“

Nakon toga, u prosincu 2011. godine, Venecijansko povjerenstvo je promijenilo svoj stav o sudjelovanju na izborima osoba s invaliditetom, kroz reviziju svog ranijeg Kodeksa dobre prakse u izbornim pitanjima (prvobitno izdan 2002. godine). Prvobitni Kodeks dobre prakse dopustio je da se osobama kojima je sud utvrdio kako imaju mentalnu nesposobnost oduzme pravo glasa.¹⁸ U revidiranoj interpretativnoj deklaraciji iz 2011.g. Kodeksa dobre prakse u izbornim pitanjima o sudjelovanju osoba s invaliditetom na izborima dan je drukčiji stav, iako još uvijek uz određene nejasnoće (s obzirom na različite stavove Europskog suda za ljudska prava i CRPD).¹⁹ U njoj se kaže: “Univerzalno pravo glasa je temeljno načelo europskoga

17 Preporuka CM/Rec(2011)14 Odbora ministara državama članicama o sudjelovanju osoba s invaliditetom u političkom i javnom životu. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900016805cbe4e.

18 Prvobitni Kodeks dobre prakse naveo je da se lišavanje prava na glasovanje i izbor na temelju nalaza mentalne invalidnosti može “izreći izričitom odlukom suda”. Venecijansko povjerenstvo, *Code of Good Practice in Electoral Matters* (Kodeks dobre prakse u izbornim pitanjima), 1.1d. Dostupno na: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev-e).

19 *Venice Commission Revised Interpretative Declaration to the Code of Good Practice in Electoral Matters on the Participation of People with Disabilities in Elections* (Revidirana interpretativna deklaracija o Kodeksu dobre prakse u izbornim pitanjima o sudjelovanju osoba s invaliditetom na izborima), 2011. Dostupno na <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD%282011%29045.aspx>

izbornog nasljeđa. Ljudi s invaliditetom ne smiju biti diskriminirani u svezi s ovim, sukladno članku 29. Konvencije o ljudskim pravima i sudskom praksom Europskoga suda za ljudska prava.” Revidirana interpretativna deklaracija također se odnosi na pristupačnost izbornih procedura i objekata, dostupnost informacija u alternativnim formatima, pomoćne tehnologije i pomoć od strane osobe po izboru osobe s invaliditetom.

Preporuke Odbora ministara i tumačenja Venecijanskog povjerenstva ukazuju na evolucijski pristup koji je sukladan Konvenciji o ljudskim pravima; međutim, ovo će biti testirano tek u kasnijoj sudskoj praksi Europskoga suda za ljudska prava.

Takav trend evidentan je u kasnijim strateškim dokumentima Vijeća Europe. U studenom 2016. godine Vijeće Europe usvojilo je Strategiju o pravima osoba s invaliditetom za razdoblje 2017.-2023.,²⁰ s naglaskom da se ta prava tumače u svjetlu CRPD-a. Identificirano je pet prioritetnih oblasti: jednakost, nediskriminacija, podizanje svijesti, pristupačnost i ravnopravno priznavanje pred zakonom. Strategija naglašava da osobe s invaliditetom trebaju uživati jednako priznavanje pred zakonom i da bi zamjensko donošenje odluka trebalo zamijeniti donošenjem odluka uz potporu. U ožujku 2017. godine, PACE je usvojila Rezoluciju 2155 (2017.) “Politička prava osoba s invaliditetom: Demokratsko pitanje”, na temelju izvješća koje je pripremio njezin Odbor za jednakost i nediskriminaciju.²¹ Rezolucija razrađuje pitanja izazova i dobre prakse u zemljama članicama Vijeća Europe, a također ponavlja poziv PACE-a da se zamjensko odlučivanje zamijeni mehanizmima odlučivanja uz potporu.²²

Europska unija

Posvećenost EU pravima osoba s invaliditetom potvrđena je ratifikacijom CRDP-a 2010. godine. Pravo građana EU da glasuju na europskim i općinskim izborima utemeljeno je u Ugovoru o funkcioniranju Europske unije, kao i Povelji EU-a o temeljnim pravima. Članak 21 Povelje odnosi se na nediskriminaciju u svim oblastima djelovanja EU-a, uključujući i izbore. Europska strategija za osobe s invaliditetom 2010.-2020. postavlja cilj postizanja “punog sudjelovanja osoba s invaliditetom tako što će im: omogućiti ostvarivanje svih prednosti državljanstva EU; i ukloniti administrativne prepreke i prepreke u stavovima zajednice o punom i ravnopravnom sudjelovanju”.²³

Druge pozitivne inicijative EU-a uključuju Direktivu EU-a o dostupnosti internet stranica i mobilnih aplikacija tijela javnoga sektora iz 2016. godine (Direktiva o internetu). U njoj se postavljaju zahtjevi za dostupnost internet stranica i mobilnih aplikacija tijela javnoga sektora kako bi ih učinili pristupačnijim korisnicima u državama članicama EU-a, osobito

20 Dostupno na: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806fe7d4>

21 Dostupno na: <http://website-pace.net/documents/19879/3143407/20170130-Droitshandicapes-EN.pdf/e30d56a9-e78c-4691-b30b-1f1e1da0d1d7>.

22 Pogledati također Rezoluciju 2039(2015) o “Jednakosti i uključenosti osoba s invaliditetom”, koju je usvojio PACE 30. siječnja 2015. godine (§5): <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=21339&lang=EN>.

23 Europska strategija za osobe s invaliditetom, 2010.-2020.: Obnovljeno opredjeljenje za Europu bez prepreka. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:EN:PDF>.

osobama s invaliditetom.²⁴ Osim toga, postoji rezolucija Europskog parlamenta o uporabi znakovnog jezika koja "naglašava da javne i vladine službe, uključujući i njihov sadržaj na internetu, moraju biti načinjene pristupačnim putem posrednika uživo, kao što su *online* prevoditelji za znakovni jezik, ali i alternativne usluge na internetu i daljinske usluge, gdje je to prikladno ... ". Također se u njoj traži "da se politički proces učini što je moguće pristupačnijim, uključujući i osiguravanje profesionalnih prevoditelja za znakovni jezik" i napominje da "to uključuje izbore, javne konzultacije i, po potrebi, druge događaje".²⁵

Zajednica neovisnih država (CIS)

Konvencija o standardima demokratskih izbora, izbornih prava i sloboda u državama članicama CIS-a iz 2002. godine (Konvencija CIS-a) ne sadrži konkretno upućivanje na sudjelovanje osoba s invaliditetom na izborima. Međutim, u članku 2 navodi se: "pravo građanina birati i biti biran u tijela državne vlasti, lokalne samouprave, u druga narodna (nacionalna) predstavnička tijela i druge izborne dužnosti ne ovisi o spolu, jeziku, vjeri ili denominaciji, političkim ili drugim uvjerenjima, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, pripadnosti nacionalnoj manjini ili etničkoj skupini, imovinskom statusu ili drugim okolnostima i ostvaruje se bez ikakvih ograničenja diskriminirajuće prirode u tom smislu".

Organizacija američkih država

Godine 1978. stupila je na snagu Američka konvencija o ljudskim pravima, s općim odredbama o pravu na sudjelovanje u vladi, s formulacijama sličnim onim sadržanim u ICCPR-u. Međutim, u njoj je navedeno: "Zakon može regulirati ostvarivanje prava i mogućnosti navedenih u prethodnom stavku samo na temelju ... građansko-pravne i mentalne sposobnosti."²⁶ Kasnije, u rujnu 2001. godine, stupila je na snagu Međuamerička konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije osoba s invaliditetom.²⁷ Iako ne postoji izričito spominjanje glasovanja ili kandidiranja na izborima, postoji upućivanje na promoviranje integracije u političke i upravne aktivnosti. Međutim, konvencija predviđa da, pod određenim uvjetima, osobe s invaliditetom mogu biti proglašene neuračunljivima.²⁸ Važno je spomenuti kako je 2011. godine Odbor rekao da se ovo mora ponovno protumačiti iz kuta CRPD-a i zatražio od potpisnica Konvencije da izmijene ugovor kako bi ga uskladile s Konvencijom.²⁹

24 Dostupno na <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016L2102>

25 Rezolucija Europskog parlamenta, 23. studenoga 2016. (2016/2952[RSP]). Dostupno na <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0442+0+DOC+XML+Vo//EN>.

26 Američka konvencija o ljudskim pravima, članak 23 Dostupno na: <http://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>.

27 Dostupno na: <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-65.html>.

28 "Ako se, prema unutarnjem pravu države, osoba može proglasiti neuračunljivom kada je to nužno i pogodno za njezinu dobrobit, takva izjava ne predstavlja diskriminaciju." Međuamerička konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije osoba s invaliditetom, članak I. z. b.

29 Odbor OAS-a za ukidanje svih oblika diskriminacije osoba s invaliditetom (CEDDIS) OEA/ Ser.L/XXIV.3.1, CEDDIS/doc.12(I-E/11) rev.1, 4. i 5. svibnja 2011. Dostupno na: http://www.sedi.oas.org/ddse/documentos/Discapacidad/English/CEDDIS-%20NY_ENG.pdf.

Poglavlje 2: Prepreke sudjelovanju

Obujam sudjelovanja osoba s invaliditetom u izbornom procesu teško je izmjeriti s obzirom na nedostatak dostupnih podataka širom regije OESS-a. Izgleda kako dostupni podatci pokazuju da osobe s invaliditetom uglavnom nisu dovoljno zastupljene kao birači, kandidati, na izbornim dužnostima, u političkim strankama, u izbornim administracijama i kao promatrači izbora. Ovo se sve više prepoznaje. Na primjer, Odbor ministara Vijeća Europe je 2011. godine izjavio da “osobe s invaliditetom obično čine mali dio onih koji su uključeni u javne poslove i koji zauzimaju reprezentativne dužnosti”.³⁰ Slično tomu, u akademskim publikacijama navodi se da “postoje neke pionirske nacionalne izborne studije koje se bave osobama s invaliditetom ... Ovi istraživači su zaključili da je izlaznost birača niža među osobama s invaliditetom nego osobama bez invaliditeta”.³¹ Nedovoljno sudjelovanje se često pripisuje pravnim preprekama, negativnim stavovima javnosti, nedostatku znanja, problemima pristupačnosti i nedostatku resursa i potpore za kandidiranje i preuzimanje dužnosti.

³⁰ Preporuka CM/Rec(2011)14 Odbora ministara državama članicama o sudjelovanju osoba s invaliditetom u političkom i javnom životu. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cbe4e

³¹ *The Political Participation of Disabled People in Europe: Rights, Accessibility and Activism*, (Političko sudjelovanje osoba s invaliditetom u Europi: Prava, pristupačnost i aktivizam), Priestley, Stickings, Loja, Grammenos, Lawson, Waddington, i Fridriksdottir, 2016. *Electoral Studies* 42 (Izborne studije) (2016.) 1-9, Elsevier.

Skupine za zagovaranje prava osoba s invaliditetom tvrde da je smanjeno sudjelovanje na izborima znak političke diskriminacije, što potiče stigmu i marginalizaciju.³² Oduzimanje poslovne sposobnosti osobama s mentalnim ili intelektualnim invaliditetom (a ponekad i osobama s drugim vrstama invaliditeta) često je rezultiralo lišavanjem izbornih prava. U nekim jurisdikcijama im je zakonom onemogućeno učlanjenje u političku stranku ili organizaciju civilnoga društva (CSO/OCD).³³ Razne organizacije osoba s invaliditetom kritizirale su uvjet da osobe s mentalnim invaliditetom dokažu da imaju sposobnost “zdravog prosuđivanja” zbog toga što je vrlo diskriminirajući i proizvoljan, osobito s obzirom da nijedna druga skupina ne mora dokazati sposobnost političkog djelovanja (to je također kritizirao povjerenik Vijeća Europe za ljudska prava u ožujku 2011. godine). Odbor CRPD-a je naveo da “Povijesno gledano, osobama s invaliditetom uskraćeno je pravo na poslovnu sposobnost u mnogim oblastima na diskriminirajući način kroz zamjenski režim odlučivanja kao što su zakoni o skrbištvu, zbrinjavanju i mentalnom zdravlju.”³⁴ Kao što je već rečeno, CRPD ne predviđa zamjensko donošenje odluka, već naglašava potporu u donošenju odluka, a osobe s invaliditetom zadržavaju poslovnu sposobnost.

Razlog nedostatka odgovarajućih aranžmana za pristup osoba s invaliditetom može dijelom biti posljedica nedovoljnog angažiranja i konzultacija s pogođenim skupinama. Ovaj trend je rezultirao čestim pozivom na usvajanje pristupa “ništa o nama bez nas”.³⁵ Takve konzultacije pomažu u smanjenju diskriminacije, promoviraju odgovarajući napredak koji je stvaran i poticajan, te potiču šire sudjelovanje. Vrijednost ovoga pristupa sve više je prepoznata u praksi i u akademskoj literaturi. Na primjer, “... istraživanja u Velikoj Britaniji privukla su pozornost na specifične prepreke s kojima se suočavaju osobe s intelektualnim poteškoćama i na značaj društvenog kapitala i mreža potpore kao onoga što omogućuje političko sudjelovanje (Bell i ostali, 2001.; Keeley i ostali, 2008.; Redley, 2008.). Ovi nalazi navode da uspostavljanje političkih prava i osiguravanje pristupačnosti možda neće biti dovoljno za postizanje punog sudjelovanja, ako nema i proaktivnog angažiranja s osobama s invaliditetom u civilnom društvu i u svezi njihovih političkih zahtjeva.”³⁶

Slično tomu, u Izvješću Posebnog izvjestitelja UN-a o pravima osoba s invaliditetom iz 2016. godine dan je sljedeći komentar: “Kao što je očito u procesu usvajanja CRPD-a, sudjelovanje osoba s invaliditetom u javnom odlučivanju može imati ogroman utjecaj na vladine aktivnosti koje utječu na njih, što može dovesti do boljih odluka, s obzirom na to da su osobe s invaliditetom najbolje pozicionirane identificirati svoje potrebe i najprikladnije

32 Pogledati, na primjer, Centar za zagovaranje prava osoba s mentalnim invaliditetom, <http://mdac.info/en>.

33 Agencija Europske unije za temeljna prava, the *Right to Political Participation of Persons with Disabilities* (Pravo na političko sudjelovanje osoba s invaliditetom), str. 36 <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/indicators-right-political-participation-people-disabilities>.

34 Odbor za prava osoba s invaliditetom, Opći komentar br. 1 (2014). Dostupno na: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement>.

35 Pogledati, na primjer, Europski forum o invalidnosti. Dostupno na <http://www.edf-feph.org>.

36 *The Political Participation of Disabled People in Europe: Rights, Accessibility and Activism* (Političko sudjelovanje osoba s invaliditetom u Europi: Prava, pristupačnost i aktivizam), Priestley, Stickings, Loja, Grammenos, Lawson, Waddington, i Fridrikdottir, 2016. *Electoral Studies* 42 (Izborne studije) (2016.) 1-9, Elsevier.

politike za njihovo zadovoljavanje. Njihovo sudjelovanje osigurava da se politike i programi država osmisle na temelju njihovih potreba i preferencija.”³⁷

Organizacije osoba s invaliditetom postaju sve aktivnije u pitanjima političkih prava, uključujući praćenje i dokumentiranje problema, iznošenje pravnih izazova i poduzimanje zagovaranja. Unaprjeđenje međunarodnog pravnog okvira kroz CRPD uvelo je nove obveze za države koje su potpisale ovaj ugovor ili ga prihvatile kao obvezujući, što rezultira poboljšanim domaćim akcijskim planovima, zakonima i sporazumima. Međutim, postoji širok spektar nedostataka u poštovanju obveza, kako je navedeno u istraživanju koje je objavila 2014. godine Agencije Europske unije za temeljna prava (FRA), koja je analizirala pravo na političko sudjelovanje osoba s invaliditetom u EU.³⁸

Žene s invaliditetom suočavaju se s posebnim izazovima u sudjelovanju u političkom životu, uključujući i izborne procese. One se mogu suočavati s višestrukim oblicima diskriminacije, što ih može izložiti čak i većim rizicima od isključivanja i nedovoljne zastupljenosti.

Odbor za prava osoba s invaliditetom izjavio je da “Postoje jaki dokazi koji pokazuju da se žene i djevojčice s invaliditetom suočavaju s preprekama u većini područja života. Ove prepreke stvaraju situacije višestrukih i unakrsnih oblika diskriminacije žena i djevojčica s invaliditetom, osobito glede: jednakoga pristupa obrazovanju, ekonomskim izgledima, društvenoj interakciji i pravosuđu; ravnopravnom priznavanju pred zakonom; i sposobnosti da sudjeluju u politici i da imaju kontrolu nad svojim životom u cijelom nizu konteksta ... “. Što se tiče sudjelovanja, Odbor je posebno naglasio da su “glasovi žena i djevojčica s invaliditetom kroz povijest ušutkavani i stoga su žene i djevojčice s invaliditetom nerazmjerno nedovoljno zastupljene u javnom odlučivanju.”³⁹

Izuzimanje iz sudjelovanja na izborima rezultira time da se o interesima isključene skupine ništa ne čuje niti se tko njima bavi. Bez prava i mogućnosti sudjelovanja kao birači i kandidati, osobe s invaliditetom riskiraju da budu dalje marginalizirane u društvu, na vlastitu štetu kao i na štetu društva. Sudjelovanje na izborima je od suštinske važnosti za cjelokupno uključivanje pojedinaca u društvo. Štoviše, isključenost slabi inkluzivnost vlade, a time i stupanj do kojega se volja naroda stvarno uzima u obzir.

37 *Report of the Special Rapporteur on the Rights of Persons with Disabilities* (Izvješće Posebnog izvjestitelja o pravima osoba s invaliditetom), Vijeća za ljudska prava, 2016. http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/Documents/A_HRC_31_62_E.doc&action=default&DefaultItemOpen=1.

38 Izvješće FRA pokriva samo zemlje članice EU. Dostupno na <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/indicators-right-political-participation-people-disabilities>.

39 Odbor za prava osoba s invaliditetom, Opći komentar 3, 2016.

Poglavlje 3. Izborni ciklus i sudjelovanje osoba s invaliditetom

U ovom dijelu govori se o pitanjima koja ODIHR-ovi promatrači trebaju razmotriti tijekom ocjene sudjelovanja osoba s invaliditetom na izborima. Identificirana su pitanja koja pružaju strukturu za prikupljanje podataka i naknadnu analizu od strane osnovnih timova misija ODIHR-a. Misije će zatim identificirati ključna pitanja koja će se naglasiti u javnim izvješćima, a zatim dati odgovarajuće preporuke.

Teme i pitanja koja su navedena u daljnjem tekstu odnose se na niz područja na koja će se ODIHR-ovi promatrači usredotočiti u različitim fazama izbornoga ciklusa. Kao što je standardno kod ODIHR-ovih aktivnosti promatranja izbora, informacije se prikupljaju preko osnovnog tima stručnjaka u glavnom gradu i dugoročnih promatrača u drugim krajevima, a zatim se pravi verificiranje i analiza. S obzirom na ograničeno vrijeme i raspoložive resurse i višestruka izborna pitanja koja misija treba pokriti, možda neće biti moguće obuhvatiti sva pitanja identificirana tijekom misije, te u tom slučaju treba uzeti u obzir ona najvažnija.

A. Predizborno razdoblje

U ovom dijelu razmatraju se pitanja koja će promatrači ODIHR-a promatrati tijekom predizbornog razdoblja. Naglasak je na međunarodnim instrumentima na koje se zemlja obvezala i na domaće zakonodavstvo, kao i na izbornu administraciju, kampanje i političke stranke. Također se usredotočuje na stupanj do kojega postoje uvjeti za omogućavanje primjene Konvencije, razvrstani podatci, konzultacije s organizacijama osoba s invaliditetom i informacije o izborima u formatima pristupačnim osobama s invaliditetom, kao i postoje li ograničenja poslovne sposobnosti osoba s invaliditetom.

Status međunarodnih instrumenata

Misije za promatranje i ocjenu izbora moraju prvo provjeriti je li zemlja ratificirala ili pristupila CRPD-u. Zaključni dokument OESS-a iz 1989. godine s Bečkog sastanka odnosi se na države sudionice OESS-a koje razmatraju pristupanje ICCPR-u i “drugim relevantnim međunarodnim instrumentima, ako to nisu učinile”.⁴⁰ Sukladno svojim aktivnostima promatranja izbora, ODIHR može preporučiti ratifikaciju CRPD-a ako zemlja još nije država potpisnica ovoga ugovora ili, isto tako, preporučiti povlačenje bilo kakvih suzdržanosti koje je država potpisnica izrazila, a koje mogu utjecati na prava iz članka 29. Suzdržanosti, koje su u biti zastoji u prihvaćanju sporazuma od strane država, izražene su u vrijeme ratifikacije/pristupanja i trebale bi biti konkretne, te ne bi trebale biti neusklađene s predmetom i svrhom Konvencije.⁴¹ Deklaracije, iako ne ograničavaju pravne učinke ugovora, mogu imati de facto sličan učinak kao suzdržanosti.⁴² Ako je zemlja potpisala, ali još nije ratificirala Konvenciju, od nje se i dalje očekuje da poštuje predmet i svrhu ugovora, iako još nije zakonski obvezna.⁴³ Onda kada se CRPD ratificira, nacionalno zakonodavstvo mora biti sukladno ovom ugovoru i osigurati promicanje i zaštitu prava koja su preuzeta njime.

Ako je zemlja ratificirala/pristupila Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, ona će imati raspored za redovita izvješća, na koje će Odbor za prava osoba s invaliditetom odgovoriti svojim zaključnim zapažanjima, uključujući prijedloge i preporuke. Pored izvješća države, mogu se podnijeti i alternativna izvješća ili izvješća u sjeni (ovo su izvješća civilnoga društva koja se dostavljaju umjesto ili pored državnih izvješća). Ovi dokumenti pružaju autoritativne informacije o stanju poštovanja Konvencije i budućim poboljšanjima.

40 Završni dokument s Bečkog sastanka, 1989., stavak 13.2. Dostupno na: <http://www.osce.org/mc/40881?download=true>.

41 Bečka konvencija o pravu međunarodnih ugovora, 1969., članak 2(1)(d), “jednstrana izjava, bez obzira na to kako je sastavljena ili nazvana, koju država ili međunarodna organizacija daje prigodom potpisivanja, ratifikacije, službene potvrde, prihvaća ili odobrenja ugovora ili prilikom pristupa ugovoru, a kojom se želi isključiti ili izmijeniti pravni učinak nekih odredaba toga ugovora u njihovoj primjeni na tu državu”.

42 U Priručniku Ujedinjenih naroda o međunarodnim ugovorima stoji da “Država može dati izjavu o svom razumijevanju pitanja sadržanog u ugovoru ili tumačenje određene odredbe u ugovoru. Interpretativne deklaracije ove vrste, za razliku od suzdržanosti, ne navode da isključuju ili mijenjaju pravne učinke ugovora. Svrha interpretativne deklaracije je pojasniti značenje određenih odredbi ili cijeloga ugovora.” Dostupno na <https://treaties.un.org/doc/source/publications/THB/English.pdf>.

43 Bečka konvencija o pravu međunarodnih ugovora, 1969.

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
1	Je li država ratificirala ili pristupila Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom i ako jeste, je li izrazila bilo kakve suzdržanosti ili deklaracije bitne za sudjelovanje na izborima (osobito za članke 29, 9 i 12)? Je li država ratificirala ili pristupila Fakultativnom protokolu CRPD-a? Je li država ratificirala ili pristupila drugim relevantnim konvencijama? Je li nakon ratifikacije došlo do promjena u nacionalnom zakonodavstvu i jesu li te promjene bile sukladne obvezama države?	Pravni analitičar
2	Je li država podnijela izvješće Odboru za prava osoba s invaliditetom o pitanju sudjelovanja na izborima? Jesu li podnesena izvješća u sjeni ili alternativna izvješća? Koja su zaključna razmatranja Odbora vezana za sudjelovanje osoba s invaliditetom na izborima? Je li država podnijela izvješće drugim tijelima za praćenje ugovora o pitanjima vezanim za sudjelovanje osoba s invaliditetom na izborima, kao što su Vijeće za ljudska prava UN-a ili Odbor za ukidanje diskriminacije žena (CEDAW)?	Pravni analitičar

Pravni okvir i opći uvjeti za pristupačnost

Veoma mali broj zemalja sudionica OEES-a ima zakon koji se posebno odnosi na sudjelovanje osoba s invaliditetom u političkom i javnom životu. Slično tomu, nekoliko zemalja definira neodgovarajući univerzalni dizajn i nedostatak pružanja razumne prilagodbe kao oblik diskriminacije. Misije ODIHR-a stoga moraju pregledati i analizirati domaće zakonodavstvo u svezi s odredbama o uključenosti osoba s invaliditetom.

Uvjeti koji omogućuju sudjelovanje podrazumijevaju uspostavljanje temeljnih struktura za promicanje sudjelovanja osoba s invaliditetom u društvu općenito. To podrazumijeva okvir za promicanje prava osoba s invaliditetom i odredbe za pristupačnost, uključujući i zgrade, fizičko okruženje (ljudski prostor u kojemu ljudi svakodnevno žive, rade i rekreiraju se) i informacije općenito. Ovo je osobito važno, pošto se biračka mjesta obično nalaze na javnim ili državnim prostorima.

Opći uvjeti za pristupačnost zgradama i informacijama doprinose stvaranju okruženja koje omogućuje sudjelovanje na izborima. Prema članku 9 CRPD-a o pristupačnosti, država ima obvezu “poduzeti odgovarajuće mjere kako bi osigurala pristup osobama s invaliditetom na ravnopravnoj osnovi s drugima” “fizičkom okruženju ... informacijama i komunikacijama”. Članak 9 nastavlja se izričito odnositi na odgovarajuće mjere za “Razvijanje, proglašavanje i nadgledanje primjene minimalnih standarda i smjernica za dostupnost objekata i usluga koji su otvoreni ili se pružaju javnosti”. Mjere mogu uključiti posebno određeni parking, rampe, zahode pristupačne invalidskim kolicima, znakove o prostorijama i upute. Države su obvezne pružiti pristupačne informacije osobama s invaliditetom o pomagalima za kretanje, sredstvima i tehnologiji prikladnoj za pružanje pomoći, uključujući nove tehnologije, kao i drugim oblicima pomoći, službama potpore i pogodnostima”.⁴⁴

44 CRPD, članak 4.1(h).

Pravni zahtjevi za pristup informacijama putem više formata imaju očiglednu primjenu na izborima, s obzirom od kakve je važnosti da birači i kandidati mogu primiti i pružiti informacije. CRPD predviđa znakovni jezik, prikaz teksta, Brailleovo pismo, dodirnu komunikaciju, krupni tisak, pristupačne multimedije, kao i jednostavan jezik i ljude-čitače, te pisane, audio i augmentativne i alternativne formate. Pružanje informacija u takvim oblicima može zahtijevati izborna administracija, pravosuđe, mediji koji se financiraju iz javnih prihoda, političke stranke i/ili organizacije civilnoga društva.

Međunarodne smjernice o pristupačnosti sadržaja na internetu utvrđene su u standardima iz Smjernica o dostupnosti sadržaja na internetu (WCAG), objavljenim od strane World Wide Internet Consortiuma (W3C), glavne međunarodne organizacije za standarde za internet.⁴⁵ Ove smjernice odnose se na to kako se sadržaj na internetu može učiniti pristupačnijim za osobe s invaliditetom i sve korisnike interneta. Trenutačna verzija, WCAG 2.0, objavljena je u prosincu 2008. godine. Također treba razmotriti standarde pristupačnosti za javne i privatne audio-vizualne medije.

CRPD, članak 2 - Definicije

»Komunikacija« obuhvaća jezike, prikazivanje tekstova, vodič za glasovanje na Brailleovom pismu, dodirnu komunikaciju, krupni tisak, pristupačne multimedije, kao i jednostavan jezik i ljude-čitače, te pisane, audio i augmentativne i alternativne oblike, sredstva i formate komunikacija, uključujući pristupačne informacijske i komunikacijske tehnologije;

»Jezik« obuhvaća govorne i znakovne jezike i druge oblike neizgovorenih jezika;

»Diskriminacija na temelju invalidnosti« znači svako pravljenje razlike, isključivanje ili ograničavanje na temelju invalidnosti čiji cilj ili posljedica jeste ograničavanje ili poništavanje priznanja, uživanja ili provedbe svih ljudskih prava i temeljnih sloboda u oblastima politike, gospodarstva, socijalnih, kulturnih, građanskih prava i bilo kojoj drugoj oblasti. Diskriminacija uključuje sve oblike diskriminacije, uključujući uskraćivanje razumne prilagodbe;

»Razumna prilagodba« su nužne i odgovarajuće modifikacije i adaptacije koje ne predstavljaju nerazmjeran ili neprimjeren teret a potrebne su u konkretnim slučajevima kako bi se osobama s invaliditetom jamčilo uživanje ili ostvarivanje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda na jednakim osnovama;

»Univerzalni dizajn« predstavlja dizajniranje proizvoda, okruženja, programa i usluga tako da ih sve osobe mogu u najvećoj mogućoj mjeri koristiti bez dodatnih prilagodbi.

»Univerzalni dizajn« ne isključuje postojanje pomoćnih sredstava i pomagala za određene kategorije osoba s invaliditetom kada su im takva sredstva potrebna.

⁴⁵ <https://www.w3.org/TR/WCAG20/>.

CRPD, članak 9 - Pristupačnost

1. Kako bi osobama s invaliditetom omogućile da samostalno žive i u potpunosti sudjeluju u svim aspektima života, države potpisnice poduzet će odgovarajuće mjere da osobama s invaliditetom, na osnovu jednakosti s drugima, osiguraju pristup fizičkom okruženju, prijevozu, informacijama i komunikacijama, uključujući informacijske i komunikacijske tehnologije, kao i drugim uslugama i objektima namijenjenim javnosti, kako u urbanim tako i u ruralnim sredinama. Ove mjere, koje će uključivati identificiranje i uklanjanje prepreka i barijera pristupačnosti, između ostalog primjenjivat će se na:

- (a) Zgrade, puteve, prijevoz i druge unutarnje i vanjske objekte i postrojenja, uključujući škole, stambene objekte, medicinske objekte i radna mjesta;
  - (b) Informacije, komunikacije i druge usluge, uključujući elektroničke usluge i službe i servise za slučaj izvanrednih situacija
2. Države potpisnice će također poduzeti odgovarajuće mjere kako bi:
- (a) Razvile, poticale i nadzirale primjenu minimalnih standarda i smjernica za pristupačnost zgrada i usluga otvorenih za javnost, ili namijenjenih javnosti;
  - (b) Osigurale da privatne osobe i poduzetnici koji pružaju usluge i drže objekte otvorene za javnost, ili namijenjene javnosti, uzmu u obzir sve aspekte pristupačnosti za osobe s invaliditetom;
  - (c) Pružile obuku o pitanjima pristupačnosti bitnim za osobe s invaliditetom svim relevantnim subjektima i akterima;
  - (d) Osigurale natpise na Brailleovom pismu i u lako čitljivom formatu u zgradama i drugim objektima otvorenim za javnost, ili namijenjenim javnosti;
  - (e) Osigurale druge oblike pomoći uživo i putem posrednika, uključujući vodiče, čitače i prevoditelje na znakovni jezik kako bi olakšali pristup zgradama i drugim objektima otvorenim za javnost, ili namijenjenim javnosti;
  - (f) Promovirale druge odgovarajuće oblike pomoći i potpore osobama s invaliditetom kako bi im osigurale pristup informacijama;
  - (g) Promovirale pristup osobama s invaliditetom novim komunikacijskim tehnologijama i sustavima, uključujući internet;
  - (h) Promovirale dizajniranje, razvoj, proizvodnju i podjelu pristupačnih informacijskih i komunikacijskih tehnologija i sustava u ranoj fazi kako bi informatičko društvo postalo pristupačno po najnižoj cijeni.
-

#	Pitanja	Vodeći stručnjaci iz promatračke misije
3	Postoji li nacionalna strategija ili akcijski plan u oblasti invalidnosti koji uključuje pravo na političko sudjelovanje? Postoji li mehanizam za preispitivanje provedbe i je li proces konzultativan? Postoji li javno izvještavanje?	Pravni analitičar
4	Postoje li opći pravni standardi glede pristupačnosti informacija? Primjenjuju li se pravni standardi pristupačnosti i na izbornu administraciju, političke stranke i organizacije civilnoga društva? Postoje li zakonski standardi o pristupačnosti javnih i privatnih davatelja javnih informacija utemeljenih na internetu? Postoje li zakonski standardi pristupačnosti za javne i privatne audio-vizualne medije?	Pravni analitičar
5	Postoje li opći pravni standardi o pristupačnosti za zgrade i infrastrukturu općenito? Obuhvaća li ovo izbornu administraciju, političke stranke i civilno društvo? Postoje li obvezni standardi za pristup nacionalnim i lokalnim vlastima?	Pravni analitičar
6	Postoje li izričite zakonske odredbe o sudjelovanju osoba s invaliditetom na izborima? Postoje li izričite zakonske odredbe o nediskriminaciji u svezi sa sudjelovanjem osoba s invaliditetom na izborima? Jesu li neprikladan univerzalni dizajn i uskraćivanje razumne prilagodbe definirani kao oblici diskriminacije u nacionalnom zakonodavstvu?	Pravni analitičar

Razvrstani podatci

CRPD postavlja specifične zahtjeve glede razvrstavanja i raspodjele podataka. Međutim, Odbor za prava osoba s invaliditetom je u svim zaključnim zapažanjima od 2011. godine izrazio zabrinutost zbog nedostatka ili niske razine razvrstanosti podataka po vrstama invaliditeta i ukazao na daljnju odsutnost rodno razvrstanih podataka.⁴⁶ Odbor je također naglasio kako prikupljeni podatci ne pokazuju raznolikost kategorija osoba s invaliditetom. U kontekstu izbora, važno je imati razvrstane podatke, na primjer, o registraciji i izlaznosti osoba s invaliditetom, tako da se može ocijeniti njihovo sudjelovanje u glasovanju. Može biti također korisno imati podatke o broju osoba s invaliditetom koje su registrirane kao kandidati i broju osoba s invaliditetom koje su članovi izbornih povjerenstava na svakoj razini.

Nedostatak podataka razvrstanih prema vrsti invaliditeta smatra se jednom od glavnih prepreka razvoju odgovarajućih politika za rješavanje osnovnih problema i osiguravanju mjera temeljenih na potrebama. Odbor CRPD-a preporuča da država "ažurira i prikuplja podatke i statistike o osobama s invaliditetom razvrstane po dobi, spolu, vrsti oštećenja, nacionalnosti i geografskom položaju, uključujući vrstu stambenog ili institucionalnog smještaja, predmeta koji su podneseni zbog diskriminacije i/ili nasilja protiv ovih osoba,

⁴⁶ Od 2011. godine, Odbor je usvojio zaključna zapažanja u svezi s EU i 47 država potpisnica Konvencije, uključujući i 18 država sudionica OESS-a.

a sve koristeći pristup temeljen na ljudskim pravima. Dok razvija ove procese, preporuča se državi potpisnici da se istinski uključi u rad organizacija osoba s invaliditetom.⁴⁷ UN-ov Ured visokoga povjerenika za ljudska prava (OHCHR) je 2011. godine naveo da “samo nekoliko tuženih država prikuplja statističke podatke o uključenosti osoba s invaliditetom u politički i javni život”.⁴⁸

Prikupljanje podataka o osobama s invaliditetom predstavlja izazov. Nitko ne može biti prisiljen otkriti da ima status osobe s invaliditetom iz poštovanja prava na privatnost. Metodologije klasičnog prikupljanja podataka, kao što su intervjui od vrata do vrata, telefonom i putem interneta, mogu nerazmjerno isključiti ljude s određenim vrstama invaliditeta, na primjer osobe koje žive u institucijama ili osobe s oštećenjem sluha ili intelektualnim invaliditetom. Osobito je teško prikupljati podatke o osobama s psihosocijalnim i drugim “nevidljivim” vidovima invaliditeta, na primjer zbog prevladavajuće društvene stigme. Pored toga, prikupljanje podataka o vrstama invaliditeta osjetljivo je i može biti predmet manipulacije, a podatci utemeljeni na promatranju ograničeni su činjenicom da oni samo odražavaju podatke o osobama s očigledno vidljivim invaliditetom.

Pitanja koja je predložila Vašingtonska skupina, statističko povjerenstvo Ujedinjenih naroda sastavljena od predstavnika nacionalnih statističkih instituta, općenito se preporuča u tom pogledu, više s naglaskom na funkcionalnost koja može ograničiti sudjelovanje, nego na klasifikacije invaliditeta.⁴⁹ To su, na primjer, pitanja kao: “Koristi li osoba slušni aparat? Ima li osoba poteškoća u hodanju ili penjanju stubama?” Izborna administracija može biti potaknuta prikupiti informacije o vrstama prilagodbe koje biračima trebaju, a ne o vrsti invaliditeta. Ovo će dovesti do toga da se ljudi sami identificiraju kao i do dostupnosti korisnijih podataka.

47 Zaključna zapažanja za Srbiju (CRPD/C/SRB/CO/1).

48 Stavak 63, *Thematic Study of the UN High Commissioner for Human Rights on Participation in Political and Public Life by Persons with Disabilities* (Tematska studija visokog povjerenika UN-a za ljudska prava o sudjelovanju u političkom i javnom životu osoba s invaliditetom), 2011. Dostupno na http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-36_en.pdf.

49 Vašingtonska skupina radi na razvijanju metoda za poboljšanje statistike o osobama s invaliditetom na globalnoj razini, uz pomoć različitih međunarodnih agencija i stručnjaka. To uključuje agencije UN-a, bilateralne humanitarne agencije, NVO-e, organizacije osoba s invaliditetom i istraživače. Za više detalja, pogledati <http://www.washingtongroup-disability.com/>.

CRPD, članak 31 - Prikupljanje statističkih podataka

- “1. Države potpisnice obvezuju se prikupljati odgovarajuće informacije, uključujući statističke i podatke za istraživanja, kako bi bile u stanju osmisliti i provoditi politike usmjerene na primjenu ove Konvencije. Proces prikupljanja i održavanja podataka bit će:
- Sukladan pravno utvrđenim mehanizmima zaštite, uključujući zakonodavstvo o zaštiti podataka, kako bi osiguralo povjerljivost i poštovanje privatnosti osoba s invaliditetom;
  - Sukladan međunarodno prihvaćenim normama o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, i etičkim načelima kod prikupljanja i korištenja statističkih podataka.
2. Podatci prikupljeni sukladno odredbama ovoga člana bit će razvrstani prema potrebi i korišteni kako bi se državama potpisnicama olakšalo ocjenjivanje provedbe obveza preuzetih ovom Konvencijom, kao i kako bi se identificirale prepreke s kojima se osobe s invaliditetom suočavaju u ostvarivanju svojih prava.
3. Države potpisnice preuzet će odgovornost za raspodjelu ovih statističkih podataka i osigurati da oni budu pristupačni osobama s invaliditetom i ostalima.”

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
7	Postoje li zakonski zahtjevi da se izborni podatci razvrstaju po različitim vrstama invaliditeta i spolu? Na primjer, o biračima, kandidatima i onima koji su izabrani. Trebaju li takvi podatci biti javni? Postoje li odredbe o zaštiti podataka i, ako postoje, kako se tumače u svezi sa obvezama iz CRPD-a?	Pravni analitičar
8	Postoje li podatci o izborima razvrstani po vrstama invaliditeta? Na primjer, o biračima, kandidatima i onima koji su izabrani. Jesu li podatci također razvrstani prema spolu? Vjeruje li se tim podacima i, ako ne, koji su razlozi navedeni za to?	Izborni analitičar

Konzultacije i uključenost

Osobe s invaliditetom već dugo vode kampanju da budu uključene u donošenje odluka o njihovom životu. CRPD zahtijeva u članku 4.3 da države potpisnice “detaljno konzultiraju i aktivno uključuju osobe s invaliditetom”. To znači angažiranje s organizacijama koje su osnovale same osobe s invaliditetom, a ne samo konzultacije s organizacijama roditelja i skrbnika, ili organizacijama koje su druge osobe osnovale za osobe s invaliditetom. Odbor CRPD-a naglašava potrebu da se osigura da se “mehanizmi koji se uspostavljaju za omogućavanje pomoći kod glasovanja razvijaju kroz detaljne konzultacije s organizacijama osoba s invaliditetom kako bi odgovarale njihovim potrebama”.⁵⁰

⁵⁰ Zaključna zapažanja za Švedsku, 2014. (CRPD/C/SWE/CO/1).

Pri izradi metodologije promatranja izbora, ODIHR posebnu pozornost posvećuje uključivanju politički manje zastupljenih skupina. Priručnik ODIHR-a iz 2016. godine o provedbi preporuka u svezi s izborima navodi da “uključivanje politički manje zastupljenih skupina u ovaj proces treba biti značajno i ne površno. Ovo podrazumijeva rad sa skupinama koje su široko zastupljene, pružajući informacije unaprijed kako bi se pitanja i opcije izbora dobro razumjeli i dajući mogućnosti za pitanja i prijedloge. Takve konzultacije trebaju biti redovite, a ne sporadične, i treba ih javno dokumentirati.”⁵¹

Primjeri dobre prakse u regiji OESS-a

- Jedan pravni akt u jednoj od zemalja sudionica OESS-a obvezuje državna tijela da se konzultiraju i surađuju s organizacijama osoba s invaliditetom u osmišljavanju nacionalnih politika i mjera. Ovaj akt također definira odgovornosti organizacija osoba s invaliditetom u zastupanju interesa osoba s invaliditetom, imenovanju njihovih predstavnike u državna tijela i koordinaciji s drugim organizacijama osoba s invaliditetom. Ovo je pomoglo osobama s invaliditetom angažirati se u raspravama o svojim pravima i posljedičnom razvoju dobrih praksi.
- Jedno tijelo za upravljanje izborima (EMB) u jednoj od zemalja sudionica OESS-a radilo je s brojnim vanjskim organizacijama i osobama s invaliditetom kako bi davalo informacije o svojim uslugama. Kroz osnivanje konzultativne skupine, osigurana je stručnost i savjeti o inicijativama za postizanje pristupačnosti. Skupina je također pomogla identificirati najbolje načine informiranja osoba s invaliditetom o tomu kada, gdje i kako se registrirati i glasovati.
- U drugoj zemlji sudionici OESS-a, organizacije osoba s invaliditetom su pozvale Ministarstvo unutarnjih poslova i Ministarstvo zdravlja da sudjeluju u procesu izrade zakona o definiranju temeljnih uvjeta za pristupačnost i nediskriminaciju koje moraju ispunjavati okruženje, proizvodi i usluge koji su potrebni za sudjelovanje osoba s invaliditetom u političkim i izbornim procesima. *“Potpuno sudjelovanje u političkom životu podrazumijeva prava i obveze. Osobama s invaliditetom treba pomoći da sudjeluju u cijelom procesu, između ostalog i kao članovi biračkih odbora.” – stoji u izjavi Ministarstva zdravlja, socijalnih službi i ravnopravnosti.*

51 *Handbook on the Follow-up of Electoral Recommendations* (Priručnik o provedbi izbornih preporuka (Varšava, OESS-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava, 2016.)). Dostupno na <http://www.osce.org/odihr/elections/119893>.

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
9	Postoje li zakonski uvjeti za konzultacije s organizacijama osoba s invaliditetom i njihovo aktivno sudjelovanje u svezi s izborima? Je li izborna administracija obvezna konzultirati se na nacionalnoj i/ili lokalnoj razini? Postoje li neke obveze za medije koji se financiraju iz javnih prihoda da se konzultiraju s organizacijama osoba s invaliditetom o prenošenju informacija o izborima?	Pravni analitičar
10	Jesu li organizacije osoba s invaliditetom konzultirane u bilo kojoj inicijativi za zakonodavne izmjene? Čini li se da su njihovi stavovi ugrađeni? Ako nisu, što je opravdanje (ako postoji)?	Pravni analitičar
11	Je li izborna administracija organizirala konzultacije s organizacijama osoba s invaliditetom i, ako nije, zašto nije? Čini li se da su njihovi stavovi ugrađeni? Je li to bilo na nacionalnoj i lokalnoj razini? Ima li izborna administracija politiku o osobama s invaliditetom? Ima li izborna administracija osobu za kontakte zaduženu za uključenost osoba s invaliditetom?	Izborni analitičar
12	Jesu li mediji financirani iz javnih prihoda poduzeli konzultacije s organizacijama osoba s invaliditetom o pristupačnosti glede izvještavanja o kampanji i informacija o izborima? Čini li se da su njihovi stavovi ugrađeni?	Medijski analitičar

Prava na sudjelovanje

Jasna zakonodavna prepreka za sudjelovanje je ukidanje izbornih prava osobama koje je sud proglasio poslovno nesposobnima. Kao što je ranije opisano, ovo su bili prihvatili Odbor za ljudska prava (tijelo za primjenu ICCPR), Europski sud za ljudska prava i Venecijansko povjerenstvo. Međutim, došlo je do pravne evolucije i CRPD ne dopušta takvu praksu, smatrajući ju diskriminirajućom. CRPD kaže da osobe s invaliditetom trebaju imati poslovnu sposobnost za glasovanje i kandidiranje na ravnopravnoj osnovi s drugima, bez iznimke. Žarište je pomjereno s oduzimanja prava na pružanje nužne pomoći putem donošenja odluka uz potporu. Ove odredbe osobito utječu na osobe s psihosocijalnim i intelektualnim invaliditetom.

OHCHR je, 2011. godine, objavio izvješće u kojemu je istaknuo: “U većini zemalja koje su odgovorile na upitnik OHCHR-a, osobama s psihosocijalnim i intelektualnim invaliditetom i dalje se uskraćuje pravo glasovanja i biranja na temelju ustavnih ili zakonskih odredbi koje povezuju njihova politička prava s poslovnom sposobnošću ... Samo mali broj zemalja je ukinuo sva ograničenja na političko sudjelovanje osoba s psihosocijalnim ili intelektualnim poteškoćama ... Ova ograničenja odražavaju zastarjeli i diskriminirajući pristup osobama

s invaliditetom i njihovoj ulozi u društvu, koji je u suprotnosti s obvezama koje proizlaze iz CRPD-a.”⁵²

U velikoj većini zemalja sudionica OEES-a, pravo glasovanja i kandidiranja vezano je za poslovnu sposobnost, što dovodi do ograničenja sudjelovanja, u suprotnosti s CRPD-om. U nekoliko zemalja sudionica OEES-a ne postoje ograničenja za glasovanje osoba s invaliditetom, uključujući i one pod skrbništvom. Slično tomu, studija koju je FRA objavila 2014. godine otkrila je da samo 7 od 28 država članica EU jamči pravo glasa za sve ljude, bez obzira na invaliditet. Petnaest zemalja zabranjuje osobama s invaliditetom kojima je oduzeta poslovna sposobnost da glasuju. U zemljama u kojima postoje takva ograničenja, pravo glasa može biti ograničeno ili automatski, kao rezultat ograničene poslovne sposobnosti, ili nakon pojedinačne procjene sposobnosti osobe da glasuje.

Oduzimanje poslovne sposobnosti često isključuje mogućnost podnošenja tužbe ili žalbe. U izvješću FRA za 2014. godinu utvrđeno je da u 19 zemalja EU samo osobe s poslovnom sposobnošću mogu pristupiti mehanizmima podnošenja tužbi vezanih za prava političkog sudjelovanja. Dakle, u tim zemljama, osobe s invaliditetom kojima je oduzeta poslovna sposobnost nemaju samostalan ili izravan pristup mehanizmima za odštetu (uključujući i nepravosudne institucije, kao što su nacionalne institucije za ljudska prava i tijela za ravnopravnost).

Primjer dobre prakse u regiji OEES-a

Zakonske odredbe predviđaju potporu u donošenju odluka, što pomaže osobama s invaliditetom sudjelovati što je više moguće, ostvarujući u mogućoj mjeri prošlu i sadašnju volju i preferencije tih osoba (bez pozivanja na “najbolji interes”). Zakon u ovoj zemlji sudionici OEES-a predviđa ugovor o podržanom donošenju odluka pomoću kojega osoba može imenovati asistenta za donošenje odluka koji bi joj pružio potporu. Asistent nema pravo donositi odluke u ime te osobe, ali može dobivati informacije, savjetovati, saznati volju i preferencije te osobe, pomagati toj osobi da izrazi svoje odluke i nastojati osigurati da se odluke tih osoba realiziraju. Ugovor se može raskinuti u svako doba. Postoji i mogućnost sklapanja ugovora o zajedničkom odlučivanju, pri čemu više donositelja odluka mogu zajednički donijeti jednu ili više odluka.

52 Stavak 70, 39 i 43, *Thematic Study of the UN High Commissioner for Human Rights on Participation in Political and Public Life by Persons with Disabilities* (Tematska studija visokoga povjerenika UN-a za ljudska prava o sudjelovanju u političkom i javnom životu osoba s invaliditetom), 2011. U stavku 38 također se napominje da “... u mnogim zemljama, pravo na političko sudjelovanje je i dalje povezano s poslovnom sposobnošću. Neke države imaju automatsku ili kvazi-automatsku odredbu o isključenju na ovom temelju u svojim pravnim sustavima. Oni negiraju pravo na političko sudjelovanje svih osoba pod zaštitnom mjerom, kao što je djelomično i potpuno skrbnništvo, bez obzira na njihovu stvarnu i/ili pojedinačnu razinu funkcionalne sposobnosti ili imaju li intelektualnu invalidnost ili problem mentalnoga zdravlja. U drugim zemljama, sposobnost glasovanja osoba s psihosocijalnim ili intelektualnim invaliditetom podliježe pojedinačnoj ocjeni koju obavlja liječnik ili sudac o stvarnoj sposobnosti osobe da glasuje. “Dostupno na http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-36_en.pdf.

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
13	Postoje li zakonska ograničenja sudjelovanja na izborima (kao kandidata ili birača) koja su povezana s poslovnom sposobnosti? Ako postoje ograničenja, je li potrebna pojedinačna sudska odluka o poslovnoj sposobnosti glede prava glasa? Kada zakonodavstvo ne predviđa lišavanje poslovne sposobnosti, postoje li neki mehanizmi potpore za osobe s invaliditetom kako bi ostvarili svoje pravo glasa?	Pravni analitičar
14	Jesu li mehanizmi za tužbe i žalbe pravno dostupni osobama čije je pravo na glasovanje ograničeno iz razloga poslovne sposobnosti? Je li moguće podnijeti žalbe nepravosudnim institucijama (kao što su institucije za ljudska prava, tijela za ravnopravnost itd.)?	Pravni analitičar
15	Ako postoje zakonska ograničenja sudjelovanja na izborima na temelju poslovne sposobnosti, postoje li službene statistike o broju pogođenih osoba? Postoje li izvješća o zlouporabi ograničenja poslovne sposobnosti?	Pravni analitičar

Podizanje svijesti i informiranje o izborima

U prethodnom dijelu, "Uvjeti koji omogućuju sudjelovanje", naglašena je važnost dostupnih informacija u više formata. Nužno je da birači s invaliditetom razumiju proces, prate što se događa u svezi s izborima i da imaju mogućnost podnijeti tužbu ako je potrebno. Formati pristupačnih informacija mogu uključivati lako čitljive materijale, krupno tiskane verzije, materijale na Brailleovom pismu i audio-vizualne materijale (uključujući prijevod na znakovni jezik). Izborna administracija i mediji također imaju odgovornost podignuti svijest o sudjelovanju osoba s invaliditetom i borbi protiv stereotipa, čime se promovira političko sudjelovanje.

Glede primjene članka 29 Konvencije, Odbor CRPD-a naglašava potrebu osigurati "da informacije o izborima budu dane u pristupačnim formatima" i da "se obuka birača preko masovnih medija učini pristupačnom".⁵³ Osobito mediji koji se financiraju iz javnih prihoda imaju odgovornost promovirati ispunjavanje obveza iz CRPD-a. Prema tomu, misija za promatranje izbora mora razmotriti što ti mediji rade za podizanje svijesti i borbu protiv stereotipa. Od privatnih medija, iako nemaju takvu obvezu, također se može tražiti da budu pristupačni. Neki privatni mediji mogu također odlučiti biti pristupačni u više formata, aktivno se boriti protiv stereotipa i povećavati uključenost osoba s invaliditetom.

53 Zaključna zapažanja za Švedsku, 2014. (CRPD/C/SWE/CO/1).

Primjeri dobre prakse u regiji OESS-a

- Izorno tijelo u jednoj zemlji sudionici OESS-u postavilo je filmove s prijevodom na znakovni jezik o izbornom sustavu i glasovanju na svojoj internetskoj stranici. Informacije o političkim strankama i kandidatima emitirane su na javnoj i privatnoj televiziji. Jedan medij koji se financira iz javnih prihoda učinio je svoje programe pristupačnim osobama s invaliditetom dajući tekst s podnaslovima, govorni tekst, prijevod na znakovni jezik i zvučne opise programa.
- Vlada je u jednoj zemlji sudionici OESS-a objavila lako čitljiv vodič o procedurama glasovanja i registriranja, koji je izradila udruga koja zastupa i podržava osobe s poteškoćama u učenju. Udruga je također proizvela lako čitljivu verziju programa političkih stranaka koje sudjeluju na izborima. Pored toga, izorno povjerenstvo je, radeći s istom udrugom, objavilo zajednički informativni list za izbore kako bi informirala birače s invaliditetom o njihovim pravima.

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
16	Pružaju li izborna administracija informacije sukladno standardima pristupačnosti i u različitim formatima, uključujući i materijale koji se lako čitaju i tiskaju u krupnom formatu, vodiče za glasovanje na Brailleovom pismu i prijevod na znakovni jezik? Jesu li takve informacije dostupne lokalno, kao i na državnoj razini? Obuhvaćaju li obuku birača? Uključuju li informacije o pristupačnim biračkim mjestima? Obuhvaćaju li opće svježije informacije o izborima (npr. priopćenja za javnost, najave, podatci)? Kakvi su stavovi organizacija osoba s invaliditetom o informiranju?	Izborni analitičar
17	Pružaju li mediji financirani iz javnih prihoda informacije vezane za izbore prema standardima pristupačnosti u više formata? Ako pružaju, obuhvaća li ovo obuku birača i informacije o kampanji? Imaju li kandidati s invaliditetom pristup medijima koji je jednak pristupu ostalih kandidata? Kakvi su stavovi organizacija osoba s invaliditetom o pružanju informacija od strane medija financiranih iz javnih prihoda? Što je s privatnim medijima?	Medijski analitičar

Izborna administracija

Ako postoji aktivna procedura registriranja birača, ona može biti nerazmjerno naporna osobama s invaliditetom i može biti osobito izazovna za osobe koje žive u ustanovama ako se ne naprave posebni dogovori. Slično tomu, ako je registriranje birača pasivno, utemeljeno na matičnim knjigama, može biti nerazmjernih izazova pri upisu i dobivanju tražene

identifikacije. Osobe s invaliditetom koje se registriraju također mogu biti obvezne prijaviti svoj invaliditet kako bi izborna administracija bila svjesna usluga koje treba osigurati.

Slično tomu, proces kandidiranja može biti *de facto* teško pristupačan ako se, na primjer, zahtijeva da se dokumenti za kandidaturu podnesu osobno, a da standardi pristupa nisu ispunjeni. Također, ako postoje negativni prevladavajući stavovi o invaliditetu, bit će teže osobi s invaliditetom nominirati i kandidirati se, i bit će potrebna dodatna potpora.

Odbor za prava osoba s invaliditetom naglašava potrebu da se osigura da se “asistenti na biračkim mjestima obuču kako bi mogli pomoći biračima”.⁵⁴ Isto tako, osoblju u izbornoj administraciji na svim razinama trebat će obuka kako bi se podržalo sudjelovanje osoba s invaliditetom u izborima. Članak 4 Konvencije, koji govori o općim obvezama, obvezuje države potpisnice da “promiču obuku stručnjaka i osoblja koje radi s osobama s invaliditetom u oblasti prava priznatih ovom Konvencijom”. Članak 9, koji govori o pristupačnosti, također govori o osiguravanju “obuke o pitanjima pristupačnosti bitnim za osobe s invaliditetom svim relevantnim subjektima i akterima”.

Primjer dobre prakse u regiji OEES-a

Središnje izorno povjerenstvo u jednoj zemlji sudionici OEES-a zaposlilo je četiri osobe s invaliditetom u svom pozivnom centru za parlamentarne izbore. Jedan od zaposlenih je bio slijep, a izborna administracija stvorila je nužne uvjete kako bi zaposlenik samostalno obavljao potrebne dužnosti. Istovremeno, u procesu zapošljavanja, Povjerenstvo je također provelo dokvalifikaciju i jačanje kapaciteta osoba s invaliditetom.

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
18	Je li proces registriranja birača naporan osobama s različitim vrstama invaliditeta, čime se riskira smanjen pristup? Postoje li prepreke za dobivanje identifikacije, čime se riskira smanjen pristup? Postoje li posebne mjere za osobe s invaliditetom da se registriraju za glasovanje?	Izborni analitičar
19	Je li proces kandidiranja naporan osobama s različitim vrstama invaliditeta, čime se riskira smanjen pristup? Je li dostupna dodatna potpora osobama s invaliditetom da se prijave kao kandidati?	Izborni analitičar
20	Pružaju li izborna administracija učinkovitu obuku o uključenosti osoba s invaliditetom? Naglašava li prava osoba s invaliditetom? Obrazlaže li ključna pitanja, kao što su pristupačnost usluga, pomoć osobe po izboru osobe s invaliditetom i dostupnost informacija? Ima li izborna administracija program obuke i obrazovanja o izborima za organizacije osoba s invaliditetom?	Izborni analitičar

54 Zaključna zapažanja za Švedsku, 2014. (CRPD/C/SWE/CO/1).

Predizborne kampanje i političke stranke

Osobe s invaliditetom trebaju biti u stanju primati informacije od stranaka i kandidata i sudjelovati na skupovima u predizbornim kampanjama kako bi mogle birati na temelju tih informacija. Kandidati s invaliditetom moraju biti u mogućnosti voditi kampanju, kako bi imali jednake mogućnosti natjecati se na izborima. Društvene predrasude mogu učiniti kandidiranje teškim, na primjer, zbog rizika da osoba s invaliditetom bude stigmatizirana ili meta krivičnih djela motiviranih mržnjom.⁵⁵ Osim toga, osobe s invaliditetom možda nemaju dovoljno sredstava za vođenje kampanje i suočavaju se s dodatnim troškovima u svezi s invaliditetom, kao što su određeni troškovi prijevoza ili prijevoda na znakovni jezik.

Članak 29 Konvencije predviđa da države potpisnice trebaju poduzeti mjere za poticanje sudjelovanja osoba s invaliditetom “u nevladinim organizacijama i udrugama koja se bave javnim i političkim životom zemlje, kao i u aktivnostima političkih stranaka i njihovom rukovođenju”.

Odbor CRPD-a preporučio je državama da omoguće pružanje pomoći osobama s invaliditetom kao kandidatima na nacionalnim i lokalnim izborima,⁵⁶ i da osobama s invaliditetom izabranima na javne dužnosti osiguraju svu potrebnu potporu, uključujući osobne asistente.⁵⁷ Međutim, izgleda kako je pojedinačna pomoć dostupna samo u vrlo malom broju država sudionica OEES-a. Takva pomoć mogla bi uključivati financijsku potporu, jednak pristup medijima koji se financiraju iz javnih prihoda, potporu za pristupačnost na skupovima tijekom predizborne kampanje i/ili asistenta.

Odbor za prava osoba s invaliditetom naglasio je potrebu da se osigura da “predizborne kampanje budu u potpunosti pristupačne”,⁵⁸ i izrazio zabrinutost zbog nepristupačnih izbornih procesa, uključujući i političke kampanje.⁵⁹

Dok programi političkih stranaka ponekad uključuju opredjeljenje promoviranja inkluzivnih i integriranih društava, oni često ukazuju na osobe s invaliditetom samo kao na korisnike socijalnih usluga i zdravstvene zaštite, a ne kao sudionik u izbornom procesu.

55 Pogledati, na primjer, *Hate Crimes Against People with Disabilities, Hate Crime Reporting* (Zločin iz mržnje protiv osoba s invaliditetom, Izvješćavanje o zločinima iz mržnje), OEES/ODIHR, 2016. Dostupno na <http://www.osce.org/odihr/290021>.

56 Zaključna zapažanja za Hrvatsku (CRPD/C/HRV/CO/1), Turkmenistan (CRPD/C/TKM/CO/1).

57 Zaključna zapažanja za Švedsku (CRPD/C/SWE/CO/1).

58 Zaključna zapažanja za Švedsku, 2014. (CRPD/C/SWE/CO/1).

59 Zaključna zapažanja za Portugal (CRPD/C/PRT/CO/1).

Primjer dobre prakse u regiji OESS-a

- Vlada je u jednoj zemlji sudionici OESS-a izradila materijale za promicanje i obrazloženje zakonskih obveza iz CRPD-a koje se odnose na političke stranke. Također je radila s političkim strankama na analizi njihovih postojećih politika koje se odnose na pristup osoba s invaliditetom, kako bi promovirala šire uvođenje dobrih praksi.
- S ciljem informiranja slabovidnih osoba, u bliskoj suradnji sa Središnjim izbornim povjerenstvom, domaća nevladina organizacija u jednoj državi sudionici OESS-a pripremila je informacije o programima političkih stranaka u audio obliku. Ove informacije objavljene su na informativnoj internetskoj stranici za birače.
- Tijela vlasti u jednoj sudionici OESS-a osnovala su namjenski fond za pokrivanje dodatnih troškova s kojima bi se osobe s invaliditetom mogle suočiti kada se kandidiraju, uključujući, na primjer, dodatne troškove prijevoza i prijevoda na znakovni jezik.

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
21	Pružaju li političke stranke/kandidati informacije u formatima pristupačnim osobama s različitim vrstama invaliditeta? Ako je tako, rade li to sve stranke ili samo neke? Pokriva li ovo glavna pitanja kampanje i/ili informacije o strankama i kandidatima?	Politički analitičar
22	Pružila li se dodatna potpora osobama s invaliditetom? Jesu li osigurana dodatna sredstva kako bi se pokrili troškovi kampanje? Jesu li predizborni skupovi uključivi za osobe s invaliditetom? Jesu li prostorije fizički pristupačne? Postoji li više formata prezentacije (Na primjer, znakovni jezik, podnaslovi ili materijali u lako čitljivom formatu)? Raspravlja li se o uključenosti osoba s invaliditetom?	Politički analitičar
23	Imaju li političke stranke/kandidati politike kojima promoviraju prava osoba s invaliditetom i/ili sudjelovanje osoba s invaliditetom u strankama i kao kandidata? Imaju li podatke o osobama s invaliditetom unutar stranke? Nalaze li se u njihovim manifestima informacije o uključivanju osoba s invaliditetom? Dobivaju li političke stranke financijsku potporu koju pruža država kako bi povećali sudjelovanje osoba s invaliditetom u svojim strukturama?	Politički analitičar
24	Imaju li mediji koji se financiraju iz javnih prihoda bilo kakvu politiku ili praksu za promoviranje sudjelovanja osoba s invaliditetom ili za raspravljanje o uključenosti osoba s invaliditetom u kampanjama? Daju li javni mediji informacije o kampanjama u višestruko pristupačnim formatima? Imaju li neki privatni mediji takve politike ili prakse? Je li izvještavanje predstavljeno iz perspektive temeljene na pravima?	Analitičar medija

B. Dan izbora

Ovaj dio se bavi pristupačnim procesima, pomoćnim alatima, pomoći osobe po izboru osobe s invaliditetom i alternativnim mehanizmima glasovanja. CRPD obvezuje države da osiguraju izborne procese koji provode načelo univerzalnog dizajna, tako da budu što je moguće pristupačniji. Osim toga, potrebno je osigurati razumnu prilagodbu (izmjene i prilagodbe specifičnim pojedinačnim potrebama) kako bi se pružila potpora osobama s posebnim vrstama invaliditeta. Potrebno je razmotriti različita pitanja, kao što su dizajniranje objekata, dopuštene procedure, pristup informacijama i oblici ovlaštenja za pomoć, tako da su glasački procesi pristupačni osobama s različitim vrstama invaliditeta, uključujući senzorni, tjelesni, mentalni i intelektualni.

Pristupačni procesi glasovanja

Postoje razne vrste problema glede pristupačnosti. Ovo uključuje glasačka mjesta koja ne pružaju neovisni praktični pristup osobama s tjelesnim i senzornim invaliditetom. Mjere koje se mogu poduzeti za poboljšanje fizičkog pristupa uključuju ravan prilaz, namjenski određeno parkiralište, automatska vrata, zahode koji zadovoljavaju standarde pristupačnosti, oznake, prostor za manevriranje invalidskim kolicima, nepostojanje prepreka i dobro osvjetljenje. Pristup informacijama također može biti problematičan, uključujući i nedostatak obrazovanja birača o alternativnim oblicima kako bi ljudi sa senzornim ili intelektualnim invaliditetom mogli znati kako označiti svoje glasačke listiće.

Primjer dobre prakse u regiji OESS-a

Izborni zakon u jednoj državi sudionici OESS-a propisuje da prostorije glasačkog mjesta trebaju biti i pogodne za registriranje birača i pristupačne biračima. Osim toga, Zakon o zabrani diskriminacije i pristupačnosti zahtijeva da izborne vlasti osiguraju pristupačnost za sve, bez obzira na njihovu funkcionalnu sposobnost. Opremu za glasovanje i materijali koji zadovoljavaju zahtjeve univerzalnog dizajna naručuju općine i opremu testiraju organizacije osoba s invaliditetom. U sklopu ovoga, proizvedena je oprema za glasovanje, uključujući kabine za glasovanje, koja je pristupačna svima.

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
25	Postoje li zakonske odredbe kojima bi izborni procesi postali pristupačni poduzimanjem svih razumnih mjera? Postoje li standardi pristupačnosti za biračka mjesta? Odnose li se ovi standardi na različite vrste invaliditeta? Postoje li zakonske odredbe za glasanje osoba dugotrajno smještenih u ustanovama?	Pravni analitičar
26	Jesu li zgrade koje inače koriste izborne vlasti i za glasanje pristupačne osobama s različitim vrstama invaliditeta? Ispunjavaju li zakonske standarde zemlje (ako postoje)? Mogu li se invalidska kolica koristiti bez pomoći? Mogu li osobe s tjelesnim invaliditetom popuniti i ubaciti glasački listić tajno, bez pomoći? Ako su samo neka biračka mjesta pristupačna, kako to utječe na sudjelovanje osoba s invaliditetom?	Izborni analitičar
27	Jesu li informacije o glasanju dostupne u pristupačnim formatima, uključujući i lako čitljive formate i krupni tisak? Ako jesu, uključuju li one dovoljno uputa za glasanje?	Izborni analitičar

Pomoćni alati

Pomoćni alati podržavaju birače s invaliditetom tako što mogu samostalno popuniti svoje glasačke listove bez potrebe traženja pomoći. Ovo omogućuje ravnopravno sudjelovanje i osigurava tajnost glasanja. Uvjeti za učinkovitu uporabu pomoćnih alata su: dostupnost na glasačkom mjestu, da birači znaju za njih, obučeno osoblje koje zna kako ih koristiti, te da ih birači mogu učinkovito koristiti.

Primjer dobre prakse u regiji OESS-a

- Uvedene su obvezne zakonske mjere u jednoj zemlji sudionici OESS-a koje propisuju obvezu postojanja vodiča za glasanje na Brailleovom pismu i najmanje jednu pristupačnu glasačku kabinu na svakom glasačkom mjestu.
- Realiziran je pilot projekt u jednoj općini u kojoj je svako glasačko mjesto imalo jedan vodič za glasanje koji su slabovidne osobe mogle koristiti za glasanje bez pomoći, čak i ako nisu znale Brailleovo pismo.
- Nakon razmatranja najboljih međunarodnih praksi i razgovora s organizacijama koje rade na pitanjima vezanim za slabovidne osobe, Središnje izborno povjerenstvo jedne zemlje sudionice OESS-a dizajniralo je standardni glasački listić za izbore, a također je pripremio poseban obrazac za slabovidne osobe koji će im omogućiti popunjavanje glasačkih listića. Pored toga, na svakom biračkom mjestu nalazila su se dva povećala, kao i dodirni okviri glasačkih listića.

Pomoćni alati – iz dokumenta *Equal Access: How to Include Persons with Disabilities in Elections and Political Processes* (Jednak pristup: Kako uključiti osobe s invaliditetom u izbore i političke procese), 2014, Međunarodna fondacija za izborne sustave (IFES) i Nacionalni demokratski institut (NDI)

“Postoji nekoliko tipova pomoćnih alata koji mogu napraviti izborni proces pristupačnijim ... Glasački vodiči na dodir su fascikle u koje se može smjestiti glasački listić i koristiti Brailleovo pismo ili dodirni simboli za identificiranje kandidata, što pomaže osigurati tajnost glasovanja slijepih osoba ... Rupe u fasciklu se poklapaju s kućicama na glasačkom listiću tako da birači mogu pročitati imena na Brailleovom pismu/symbolima i popuniti glasački listić na isti način kao i birači koji ne koriste vodič. Neka tijela za upravljanje izborima napravila su glasačke listiće na Brailleovom pismu, ali vodiči su bolje rješenje iz dva razloga. Prvo, često ima samo nekoliko birača po jednoj glasačkoj kabini koji koriste Brailleovo pismo pri glasovanju, tako da će biti lako utvrditi kako su oni koji su koristili takav glasački listić glasovali. Međutim, ako birači koriste vodič, njihovi glasački listići će izgledati kao i svi ostali glasački listići, čime se jamči tajnost glasovanja. Drugo, dodirni vodiči za glasovanje su obično jeftinija opcija. Tijela za upravljanje izborima samo moraju osigurati nekoliko vodiča za svako biračko mjesto, dok osiguravanje listića na Brailleovom pismu zahtijeva više logistike kako bi se osiguralo dovoljno glasačkih listića na Brailleovom pismu na svakom glasačkom mjestu...

Spuštene glasačke kabine koje su pristupačne korisnicima invalidskih kolica pomažu osigurati tajnost glasovanja. Dodirne naljepnice ili poklopci kutija pokazuju slijepim biračima koji glasački listići idu u koju kutiju kada stavljaju glasačke listiće u više od jedne kutije na dan izbora. Povećala, prenosivo osvjetljenje i velika olovka su alati koji mogu pomoći biračima sa i bez invaliditeta.”

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
28	Postoje li pomoćni alati koji omogućuju glasovanje osoba s invaliditetom na glasačkim mjestima (Na primjer, vodiči za glasovanje na dodir, vodiči za glasovanje na Brailleovom pismu ili povećala)? Ako postoje, zna li osoblje kako ih koristiti? Znaju li birači da oni postoje i kako ih koristiti? Jesu li učinkoviti?	Izborni analitičar

Pomoć osobe po izboru osobe s invaliditetom

Sljedeće pitanje koje treba razmotriti jeste mogu li birači dobiti pomoć od osobe po svom izboru, kako je navedeno u članku 29 CRPD-a, ili pomoć pruža netko drugi, kao što je službenik na biračkom mjestu (što može ugroziti tajnost glasanja i u nekim situacijama dovesti do zlouporabe). U izvješću FRA iz 2014. godine tvrdi se da “u 15 država članica EU ... pomoć u glasanju je dostupna osobama s tjelesnim, vizualnim i intelektualnim invaliditetom, uz odobrenje izbornih vlasti. Takvo zakonodavstvo, međutim, često zahtijeva da službenik s biračkoga mjesta bude nazočan u glasačkoj kabini s glasačem i pomoćnikom, što može izazvati zabrinutost glede tajnosti glasanja osobe kojoj je potrebna pomoć.”

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
29	Postoje li zakonske odredbe za pomoć pri glasanju od strane osobe po izboru osobe s invaliditetom? Ako postoje, mora li biti nazočan i službenik s biračkoga mjesta?	Pravni analitičar
30	U praksi, pruža li pomoć pri glasanju osoba po izboru osobe s invaliditetom? Izgleda li da se ove odredbe poštuju? Je li zajamčena tajnost glasanja?	Izborni analitičar

Alternativni mehanizmi glasanja

Osobe s invaliditetom bi trebale moći glasovati na isti način kao i svi drugi birači. Ako se glasanje odvija na biračkim mjestima, treba osigurati uvjete za osobe s invaliditetom da osobno glasuju na biračkim mjestima. U nekim slučajevima možda neće biti moguće pristupiti biračkom mjestu, i u tom slučaju mogu se koristiti alternativni mehanizmi glasanja (AVM/AMG), kao što su mobilno, elektroničko ili glasanje putem pošte. Međutim, kako je konstatirao OHCHR 2011. godine, “alternativne metode glasanja treba koristiti samo u slučajevima kada je nemoguće ili iznimno teško za osobe s invaliditetom glasovati na biračkim mjestima kao i svi ostali ... Uopćeno oslanjanje na glasanje uz pomoć i alternativno glasanje kao način osiguravanja političkog sudjelovanja osoba s invaliditetom neće biti sukladno općim obvezama koje su preuzele države potpisnice prema člancima 4 i 29 Konvencije [CRPD].”⁶⁰

AMG-i imaju prirodna ograničenja glede tajnosti i integriteta. Uopćeno govoreći, postoji manja kontrola i smanjeni nadzor kod AMG-a, što dovodi do većih izgleda da se tajnost ugrozi. Ovo dovodi do rizika da se zastrašivanje i pritisak koristi za manipulaciju glasovima ovih osoba. Stoga, ako zakonodavstvo dopušta postojanje AMG-a, nužno je analizirati zaštitne mjere i postoji li povjerenje u mjere među osobama s invaliditetom i među zainteresiranim stranama uopće.⁶¹

60 Stavak 58 i 74, *Thematic Study of the UN High Commissioner for Human Rights on Participation in Political and Public Life by Persons with Disabilities* (Tematska studija visokoga povjerenika UN-a za ljudska prava o sudjelovanju u političkom i javnom životu osoba s invaliditetom), 2011. Dostupno na: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-36_en.pdf.

61 Primjeri zaštitnih mjera obuhvaćaju definirane kriterije podobnosti za AMG, proces prijave koji zahtijeva pismeno imenovanje potpisano od strane osobe koja se registrira, evidenciju prijava i mjere transparentnosti.

U CRPD-u se snažno naglašava pravo na život u zajednici u članku 19 u kojemu se navodi kako države potpisnice “priznaju jednako pravo da žive u zajednici i uživaju pravo izbora jednako s drugim osobama i poduzet će učinkovite i odgovarajuće mjere kako bi omogućile osobama s invaliditetom u potpunosti uživati ovo pravo i njihovu punu uključenost i sudjelovanje u životu zajednice”. Međutim, neki ljudi mogu nastaviti živjeti u ustanovama, te je stoga važno analizirati odredbe koje su uključene kako bi omogućile ovim građanima glasovati, osobito ako ne mogu napustiti svoje prostorije. Također može biti problema s tajnošću glasovanja u aranžmanima za glasovanje na licu mjesta koje promatrači moraju provjeriti.

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
31	Postoje li zakonske odredbe o alternativnim metodama glasovanja (kao što su mobilno glasovanje, elektroničko glasovanje ili glasovanje putem pošte)? Ako postoje, jesu li predviđene zaštitne mjere?	Pravni analitičar
32	Ako postoje odredbe o alternativnim metodama glasovanja (kao što je mobilno glasovanje ili glasovanje putem pošte), koliko se smatraju učinkovitim na lokalnoj razini? Osiguravaju li tajnost glasovanja? Postoje li dovoljne zaštitne mjere? Što organizacije osoba s invaliditetom na lokalnoj razini kažu o tim odredbama? Što drugi izborni akteri na lokalnoj razini kažu o tim odredbama? Koje su praktične odredbe za osobe dugotrajno smještene u ustanovama?	Izborni analitičar

C. Razdoblje nakon dana izbora

Nakon dana izbora promatračka misija ODIHR-a može ispitati dostupnost informacija o rezultatima, pristup tužbama i žalbama i kako su se građani promatrači bavili uključenošću osoba s invaliditetom. Pokazatelje rezultata također treba razmatrati u svezi s brojem i postotkom osoba s invaliditetom koji su sudjelovali u različitim svojstvima u izbornom procesu.

Informiranje o rezultatima

Kako bi osobe s invaliditetom znale rezultate izbora i mogle provjeravati objavljene ukupne brojeke, informacije o pobjedničkim kandidatima/strankama i tabelarni podatci moraju biti dostupni u pristupačnim formatima. Stavak 7.4 Kopenhagenskog dokumenta OESS-a obvezuje države da javno objave službene rezultate. Opći komentar 34 Odbora UN-a za ljudska prava navodi da “države članice trebaju proaktivno dati u javnost vladine informacije od javnoga interesa.”⁶² Kako bi one bile dostupne osobama s različitim vrstama invaliditeta, nužan je niz formata. Važno je da se takvi podatci daju ažurno, tj. da ostave vremena za pripremu i podnošenje tužbi i žalbi.

62 <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
33	Jesu li rezultati izbora dostupni u više formata, uključujući lako čitljivi format, Brailleovo pismo, krupni tisak ili prijevod na znakovni jezik? Ako jesu, jesu li dostupni po objavljivanju tako da ostavljaju dovoljno vremena za podnošenje tužbi i žalbi?	Izborni analitičar

Tužbe i žalbe

U svakom izbornom procesu, nužno je biti u mogućnosti podnijeti tužbe i žalbe kako bi se pristupilo pravnim lijekovima i promicale poboljšane politike i prakse koje povećavaju ispunjavanje obveza u oblasti ljudskih prava.⁶³ Ovo je važno tijekom cijeloga izbornoga ciklusa, a osobito u poslijeizbornoj fazi. Članak 13 CRPD-a naglašava jednak pristup pravdi. Međutim, ovo je teško osigurati u praksi. Kao što je gore rečeno, osoba lišena poslovne sposobnosti može biti lišena mogućnosti da podnese žalbu i umjesto toga mora ići preko nekog drugog, kao što je skrbnik. Štoviše, nepristupačnost i troškovi podnošenja tužbi i žalbi mogu nerazmjerno utjecati na osobe s invaliditetom. Možda ne postoje informacije u pristupačnim formatima i nema razumijevanja prava osoba s invaliditetom. Traženje pravne zaštite može biti osobito teško ljudima koji smatraju da su žrtve diskriminacije na temelju invaliditeta.

CRPD, Članak 13 - Pristup pravdi

1. Države potpisnice osigurat će osobama s invaliditetom stvaran pristup pravdi pod jednakim uvjetima s ostalima, uključujući putem osiguravanja proceduralnih prilagodbi primjerenih starosnoj dobi osoba, kako bi omogućile ostvarenje njihove stvarne uloge kao izravnih ili neizravnih sudionika, svjedoka u pravnim postupcima, uključujući istražne postupke i druge preliminarne faze postupka.

⁶³ Članak 2.3 ICCPR-a glasi "3. Svaka država potpisnica ovog Pakta obvezuje se da će: a) osigurati da svaka osoba kojoj su ovdje priznata prava i slobode prekršeni, raspolaže djelotvornim pravnim lijekom".

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
34	Jesu li informacije o tužbenim i žalbenim mehanizmima dostupne u više formata? Jesu li takve informacije dostupne lokalno, kao i na državnoj razini? Dobivaju li službenici koji vode izbore i žalbena tijela obuku za podizanje svijesti o sudjelovanju osoba s invaliditetom?	Pravni analitičar
35	Postoje li prepreke u praksi za osobe s invaliditetom pristupu tužbenim i žalbenim mehanizmima? Podnose li se tužbe i žalbe putem izborne administracije i pravosudnog sustava? Podnose li se tužbe drugim nepravosudnim institucijama (kao što su institucije za ljudska prava, tijela za ravnopravnost i uredi ombudsmana)? Koji su konkretni problemi osoba s invaliditetom?	Pravni analitičar

Primjer dobre prakse u regiji OESS-a

- Potporom IFES-a, domaća NVO provela je dugoročnu misiju za promatranje izbora koja se usredotočila na sudjelovanje osoba s invaliditetom, s DP-ima koji su pratili preko 300 političkih skupova i KP-ima koji su pokrivali preko 500 biračkih mjesta. Misija je dala 37 preporuka za poboljšanje učinkovitosti izborne administracije, političkih subjekata, sustava tužbi i žalbi i civilnoga društva.

Građani promatrači

Važnost promatranja izbora naglašen je u autoritativnom tumačenju članka 25 ICCPR-a. Opći komentar 25 Odbora za ljudska prava glasi: "Trebala bi postojati neovisna revizija procesa glasovanja i brojanja glasova."⁶⁴ Skupine građana promatrača koje podržavaju Deklaraciju o globalnim načelima za nepristrano praćenje i nadgledanje izbora od strane organizacija građana preuzele su obveze vezane za osobe s invaliditetom. Te organizacije "se obvezuju da u svoja izvješća i preporuke uključuje nalaze i preporuke o sudjelovanju u izbornim procesima ... drugih tradicionalno nedovoljno zastupljenih dijelova stanovništva, kao što su osobe s invaliditetom ... kao i o koracima koje poduzimaju vlasti, sudionici na izborima i drugi akteri kako bi potaknuli puno sudjelovanje takvih skupina i/ili uklonili prepreke za njihovo sudjelovanje".⁶⁵

64 ICCPR, Opći komentar 25, stavak 20.

65 Dostupno na <http://www.gndem.org/declaration-of-global-principles>.

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
36	<p>Pomažu li skupine građana promatrača promoviranje punog sudjelovanja osoba s invaliditetom u izbornom procesu?</p> <p>Prikupljaju li skupine građana promatrača podatke i izvještavaju li o uključenosti osoba s invaliditetom? Zalažu li se skupine građana promatrača za uključenost osoba s invaliditetom? Imaju li skupine građana promatrača politike o uključivanju osoba s invaliditetom u svojim organizacijama?</p>	Izborni analitičar

Pokazatelji rezultata

Ovi pokazatelji pokazuju u kojoj mjeri osobe s invaliditetom stvarno sudjeluju, kao izabrani predstavnici, kandidati, birači, te u izornoj administraciji. Ako su osobe s invaliditetom nedovoljno zastupljene, postoji veća dužnost države da poduzme dodatne mjere za potporu sudjelovanja. Kao što je već ranije rečeno, može biti teško dobiti ove podatke.

Iz dostupnih informacija, većina zemalja ukazuje na veoma nizak broj osoba s invaliditetom u nacionalnim parlamentima. U izvješćima Odbora CRPD-a se također izražava zabrinutost zbog nedovoljne zastupljenosti osoba s invaliditetom kao kandidata na izborima i u tijelima izvršne vlasti, te javnim tijelima.

#	Pitanja	Vodeći stručnjak iz promatračke misije
37	<p>Koliko je osoba s invaliditetom bilo u starom sazivu parlamenta i koliko ih je izabrano u novi saziv parlamenta? Koji postotak čine žene? Pružaju li službeni izvori ove podatke?</p>	Politički analitičar
38	<p>Koliko osoba s invaliditetom su kandidati? Koji postotak čine žene? Pružaju li službeni izvori ove podatke? Slažu li se neslužbeni izvori?</p>	Politički analitičar
39	<p>Koliko ljudi je registrirano kao osobe s invaliditetom na popisu birača? Jesu li ovi podatci razvrstani po spolu? Postoje li podatci o tomu koliko ih je stvarno glasovalo? Pružaju li službeni izvori ove podatke? Slažu li se neslužbeni izvori? Kakvi su stavovi organizacija osoba s invaliditetom o postotku registriranih birača s invaliditetom?</p>	Izborni analitičar
40	<p>Koliko osoba s invaliditetom radi u izornoj administraciji? Koji postotak čine žene? Imaju li i osobe s invaliditetom više pozicije u izornoj administraciji?</p>	Izborni analitičar

Poglavlje 4: Rad ODIHR-ovih misija i promatrača

Sudjelovanje osoba s invaliditetom u izborima je oblast koja evoluirala u pravu i u praksi. Praćenje obveza iz CRPD-a može pomoći da te obveze postanu stvarnost, čime se poboljšava uključivost izbora i vlada. Procjenjivanje ispunjavanja obveza koje se odnose na sudjelovanje osoba s invaliditetom u izborima zahtijeva ispitivanje postojećih zakona, politika, podataka i informacija o stvarnoj provedbi izbora.

Često je teško prikupljati podatke o tomu što se stvarno događa u praksi. Organizacije osoba s invaliditetom i građani promatrači imaju posebnu ulogu u prikupljanju i analizi takvih informacija. Građani promatrači su dobro pozicionirani da sveobuhvatno prikupljaju informacije o različitim fazama izbornoga procesa, s tim da prikupljaju podatke u cijeloj zemlji.

ODIHR-ove aktivnosti u svezi s izborima ograničene su sredstvima koja su im na raspolaganju i zato su usmjerene na pitanja od ključne važnosti za ispunjavanje obveza i opredjeljenja koja se odnose na osobe s invaliditetom. Osnovni tim analizira zakonodavstvo, politike i aktivnosti na središnjoj razini. Misije za promatranje izbora (EOM) imaju dugoročne promatrače (DP) i kratkoročne promatrače (KP), koji mogu na terenu prikupljati podatke o stvarnom sudjelovanju u cijeloj zemlji. Misije zatim izvještavaju o ključnim nalazima i identificiraju područja gdje postoji poštovanje Konvencije i gdje postoje propusti. Misije

razmatraju prava osoba s invaliditetom u ravnoteži sa svim ostalim izbornim pravima koja moraju biti poštovana, kao što je navedeno u OEES-ovim opredjeljenjima i drugim međunarodnim obvezama i standardima.

ODIHR je opredijeljen podržati angažiranje i uključivanje osoba s invaliditetom u svoje aktivnosti praćenja izbora. ODIHR nastoji osigurati maksimalne mogućnosti za njihovo sudjelovanje u granicama misija koje obično traju samo nekoliko mjeseci, kao i potrebu da ispuni dužnost organizacije da zaštiti svo domaće i međunarodno osoblje, koje ponekad radi u nesigurnim i izazovnim uvjetima.

A. Misija za procjenu potreba (NAM)

Obično ODIHR upućuje misiju za procjenu potreba (NAM) u državu sudionicu četiri do šest mjeseci prije izbora. NAM procjenjuje predizborno ozračje i preporuča je li poželjno promatranje izbora i, ako jeste, koji vid promatranja je najprikladniji. Sva izvješća NAM-a objavljuju se u ODIHR-ovom dijelu internet stranice OEES -a.

NAM - teze za aktivnosti:

- Prije NAM-a, odgovorni savjetnik ODIHR-a za izbore provjerava je li zemlja ratificirala/pristupila Konvenciji i je li izrazila bilo kakve suzdržanosti ili deklaracije. Mogu se pregledati izvješća koje zemlja dostavlja Odboru za primjenu CRPD-a, alternativna izvješća i izvješća u sjeni, te zaključna razmatranja Odbora kako bi se našle činjenice o sudjelovanju na izborima. NAM također može provjeriti postoji li nacionalna strategija ili akcijski plan koji uključuju temu političkoga sudjelovanja osoba s invaliditetom.
- Tijekom NAM-a, tim će provjeriti s izbornom administracijom jesu li poduzete mjere koje će omogućiti pristup osoba s invaliditetom.
- Tijekom NAM-a, tim će se sastati s jednom ili više organizacija osoba s invaliditetom da ih pita o njihovim stavovima o prioritetnim pitanjima glede osoba s invaliditetom u izbornom procesu.
- Tijekom NAM-a, tim će provjeriti kod političkih stranaka poduzimaju li sve unutarnje mjere za promicanje sudjelovanja osoba s invaliditetom, i postoji li neka politika za osobe s invaliditetom u odabiru kandidata.

B. Aktivnosti u svezi s izborima

Radnje opisane u nastavku odnose se na izborne promatračke misije (EOM) i ograničene izborne promatračke misije (LEOM), ali se mogu primijeniti i na misije za ocjenu izbora (EAM) i timove stručnjaka za izbore (EET), sukladno utvrđenim potrebama, žarištu i resursima misije.

Pod nadzorom zamjenika voditelja misije (DHoM), jedan od članova osnovnoga tima imenuje se kao kontakt osoba zadužena za uključenost osoba s invaliditetom. On ima dužnost podizati svijest o Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom i o ovom priručniku, promovirati koordinaciju, sastajati se s organizacijama osoba s invaliditetom, te promicati uključenost

osoba s invaliditetom na koju se odnose različiti dijelovi izvješća koji se objavljuju. Očekuje se da svi analitičari osnovnoga tima analiziraju uključenost osoba s invaliditetom u okviru područja koje ocjenjuju, kako je detaljnije navedeno u nastavku. Neka pitanja zahtijevaju doprinos nekoliko kolega iz osnovnoga tima, s tim da pravni analitičar, na primjer, daje informacije o pravnom okviru, a izborni analitičar gleda što se događa u praksi.

Dva dobra opća izvora informacija o zemlji su: *Election Access* (Pristup izborima) (www.electionaccess.org/en/), i *DOTCOM* za zemlje koje su povezane s EU (www.disability-europe.net/dotcom).

EOM – teze za aktivnosti:⁶⁶

- DHoM, u raspravi s članovima osnovnoga tima, imenuje kontakt osobu zaduženu za uključenost osoba s invaliditetom.
- Kontakt osoba zadužena za uključenost osoba s invaliditetom osigurava da se priručnik podijeli i da stručnjaci iz osnovnoga tima razumiju svoje dužnosti. Kontakt osoba također vodi sastanke s organizacijama osoba s invaliditetom.
- Kontakt osoba osigurava da se DP-i i KP-i upoznaju s uključenošću osoba s invaliditetom.
- Kontakt osoba i DHoM pripremaju dijelove sažetaka izvješća i pregledaju doprinos izvješća drugih kolega iz osnovnoga tima koji se odnosi na uključenost osoba s invaliditetom.

C. Dugoročni promatrači (DP)

DP-i su regionalni članovi EOM-a i LEOM-a, koji prikupljaju informacije o tomu što se događa na terenu širom zemlje prije dana izbora, na dan izbora i kasnije. Oni također podržavaju KP-e (u EOM-ima) u njihovom radu na terenu. Dakle, DP-i igraju ključnu ulogu u pomaganju misiji da sazna koja je *de facto* situacija u smislu poštovanja, zaštite i ispunjavanja izbornih prava osoba s invaliditetom u svim krajevima.

Putem koordinatora DP-a, stručnjaci iz osnovnih timova zatražit će od DP-a prikupljanje informacija o tomu što se događa na lokalnoj razini u svezi sa sudjelovanjem osoba s invaliditetom u izbornom procesu. O tomu će ih osnovni tim obavijestiti nakon dolaska u zemlju. DP-i će obično analizirati sljedeća pitanja.

- **Je li domaća izborna administracija izvršila konzultacije s organizacijama osoba s invaliditetom?** Izgleda li kako su stavovi organizacija osoba s invaliditetom ugrađeni, i, ako ne, zašto?
- **Pružaju li izborna administracija informacije na lokalnoj razini prema standardima pristupačnosti u više formata?** Obuhvaćaju li one obuku birača? Daje li informacije o pristupačnim biračkim mjestima? Osiguravaju li ažuriranje općih informacija o izborima (npr. priopćenjima za tisak)? Bori li se izborna administracija

66 Posebna pitanja za članove osnovnoga tima spominju se u prethodnim dijelovima, kao i u Aneksu A.

protiv postojećih stereotipa tako što prikazuju osobe s invaliditetom kako sudjeluju na izborima?

- **Jesu li su domaći mediji dostupni u više formata?** Obuhvaća li ovo obuku birača i informacije o kampanji? Bore li se domaći mediji protiv postojećih stereotipa tako što prikazuju osobe s invaliditetom kako sudjeluju na izborima? Financira li se ovo javnim ili privatnim sredstvima?
- **Je li proces registriranja birača naporan osobama s različitim vrstama invaliditeta, čime se riskira smanjen pristup?** Je li uvjete za dobivanje identifikacijskih dokumenata teško ispuniti? Moraju li osobe s invaliditetom na bilo koji način prijaviti svoju invalidnost i, ako moraju, je li sustav učinkovit?
- **Je li proces kandidiranja naporan osobama s različitim vrstama invaliditeta (čime se riskira smanjen pristup)?** Je li dostupna dodatna potpora osobama s invaliditetom za kandidiranje?
- **Daju li političke stranke/kandidati informacije u pristupačnim formatima osobama s različitim vrstama invaliditeta?** Ako daju, rade li to sve stranke ili samo neke? Obuhvaća li ovo glavna pitanja kampanje i/ili informacije o strankama?
- **Jesu li mjesta predizbornih skupova primjerena za osobe s invaliditetom? Kakav je fizički pristup?** Postoji li više oblika prezentacije (Na primjer, znakovni jezik, lako čitljiv format ili podnaslovi)? Jesu li pristupačna za invalidska kolica bez pomoći? Daje li se dodatna potpora osobama s invaliditetom? Raspravlja li se o uključenosti osoba s invaliditetom?
- **Jesu li zgrade koje inače koriste izborne vlasti i zgrade za glasovanje pristupačne osobama s različitim vrstama invaliditeta?** Ispunjavaju li zakonske standarde zemlje (ako ih ima)? Ako su samo neka biračka mjesta pristupačna, kako to utječe na sudjelovanje osoba s invaliditetom?
- **Pružaju li izborna administracija učinkovitu obuku o uključenosti osoba s invaliditetom?** Naglašava li prava osoba s invaliditetom? Obrazlaže li ključna pitanja, kao što su pristupačnost usluga, pomoć osobe po izboru osobe s invaliditetom i dostupnost informacija?
- **Ako postoje odredbe o alternativnim metodama glasovanja (kao što je mobilno glasovanje ili glasovanje putem pošte), koliko se smatraju učinkovitim na lokalnoj razini?** Osiguravaju li tajnost glasovanja? Postoje li dovoljne zaštitne mjere? Što organizacije osoba s invaliditetom na lokalnoj razini kažu o tim odredbama? Što drugi izborni akteri na lokalnoj razini kažu o tim odredbama? Koje su praktične odredbe za osobe dugotrajno smještene u domaćim ustanovama?
- **Jesu li rezultati izbora dostupni u više formata, uključujući lako čitljiv format, Brailleovo pismo, krupni tisak ili prijevod na znakovni jezik?** Ako jesu, jesu li dostupni po objavljivanju tako da ostavljaju dovoljno vremena za podnošenje tužbi i žalbi?
- **Pružaju li domaći tužbeni i žalbeni mehanizmi informacije prema standardima pristupačnosti u više formata?**

- **Jesu li domaći tužbeni pravni i žalbeni mehanizmi *de facto* pristupačni osobama s invaliditetom?** Koja su prava osoba s invaliditetom tražena?
- **Prikupljaju li skupine građana promatrača** na lokalnoj razini podatke o uključenosti osoba s invaliditetom?

D. Kratkoročni promatrači (KP-i) i promatranje na dan izbora

U ovom dijelu se govori o pitanjima koje će KP-i i drugi članovi EOM-a promatrati na dan izbora. KP-i su raspoređeni na dan izbora širom zemlje, oni na terenu daju informacije o glasovanju, brojanju i procesu tabeliranja rezultata. Kao i DP-i, ali s užim žarištem, KP-i imaju ključnu ulogu u pomaganju misiji da sazna kakva je *de facto* situacija u smislu poštovanja, zaštite i ispunjavanja izbornih prava osoba s invaliditetom na dan izbora. O tomu će KP-e upoznati osnovni tim nakon njihovog dolaska u zemlju.

ODIHR-ovi promatrači imaju ograničeno vrijeme na svakom biračkom mjestu (obično ostanu otprilike 30 minuta) i više stvari koje treba provjeriti. Prema tomu, promatrači će se usredotočiti na dolje navedena pitanja, iako se ona mogu razlikovati u ovisnosti o pravnom okviru zemlje i administrativnim sporazumima. Tipična pitanja i smjernice za obrasce KP-a koje se koriste na glasačkim mjestima i centrima za tabeliranje mogu uključiti sljedeće:⁶⁷

#	Pitanje iz obrasca EOM-a za dan izbora	Smjernice EOM-a za odgovarajuća pitanja
1	Jesu li informacije na glasačkom mjestu pristupačne u više formata za osobe s različitim vrstama invaliditeta? (Da/Ne)	Višestruki formati informacija čine proces pristupačnim osobama s različitim vrstama invaliditeta. Pristupačnost informacija može uključivati lako čitljive materijale, krupno tiskane verzije, materijale na Brailleovom pismu i audio-vizualne materijale (uključujući i znakovni jezik).
2	Je li glasačko mjesto fizički pristupačno osobama s tjelesnim invaliditetom? Je li raspored glasačkog mjesta prikladan za birače s invaliditetom? (Da/Ne)	Ovo podrazumijeva da treba vidjeti je li biračko mjesto pristupačno osobi s tjelesnim invaliditetom, tako da ona može tajno i s dostojanstvom popuniti i ubaciti svoj glasački listić, bez posebne pomoći. Na primjer, ako je potrebna pomoć oko podizanja kolica za nekoliko stuba znači da zgrada nije pristupačna. Ovo također podrazumijeva provjeru može li netko u invalidskim kolicima popuniti i ubaciti svoj glasački listić tajno, bez pomoći, na primjer, da ima glasačku kabinu koja je dovoljno niska za nekoga u invalidskim kolicima kao i kutiju za glasačke listiće.

⁶⁷ ODIHR-ova metodologija za prikupljanje podataka na dan izbora uključuje standardizirane obrasce koje popunjavaju promatrači, koji se temelje na kvantitativnim pokazateljima, kao i kvalitativnom izvještavanju DP-a.

3	Jesu li dostupni pomoćni alati za pomoć osobama sa senzornim invaliditetom? (Da/Ne)	Ovo omogućuje ljudima sa senzornim invaliditetima glasovanje u tajnosti. Uključuju vodiče za glasovanje na dodir, vodiče za glasovanje na Brailleovom pismu i povećala. Pokušajte ih pogledati i saznati rade li, kao i znaju li ljudi kako ih koristiti u praksi i smatraju li ih korisnima.
4	Može li birač s invaliditetom odabrati tko će mu pomoći? (Da/Ne/Ne znam)	Poštuje li se pravo birača da bira tko će mu pomoći? Je li se i službenik s biračkog mjesta također pridružio (time kompromitirajući tajnost glasovanja)?

E. Javno izvještavanje i preporuke

ODIHR-ovi EOM-i, LEOM-i, EAM-i i EET-i izvještavaju o velikom broju pitanja koja su bitna za izbore. Stoga, misija mora sažeti i odrediti prioritete kako bi obuhvatila sveukupnu situaciju u svezi sa sudjelovanjem osoba s invaliditetom u izbornom procesu i biti jasna kada govori o ključnim dobrim stranama i slabostima. S obzirom na ograničeni broj preporuka koje donosi misija, malo je vjerojatno da će biti više od nekoliko preporuka vezanih za uključenost osoba s invaliditetom. Prema tomu, misija treba odrediti prioritete sukladno specifičnoj situaciji u zemlji. U procesu izrade zaključaka i preporuka koje se odnose na osobe s invaliditetom, važno je imati razgovore s organizacijama osoba s invaliditetom kako bi misija postigla maksimalno razumijevanje ovoga pitanja i provjerila prioritete i preporuke. Ključne točke koje se odnose na uključenost osoba s invaliditetom trebaju uključiti preliminarnu izjavu o nalazima i zaključcima (za EOM-ove i LEOM-ove), koja se daje dan nakon izbora. Najsveobuhvatniji prikaz prava osoba s invaliditetom bit će dan u završnom izvješću. Prava osoba s invaliditetom treba navesti u izvršnom sažetku izvješća gdje je to moguće, a svakako u završnom izvješću. On treba uključiti opći zaključak, a zatim izvještavanje i preporuke o osobama s invaliditetom treba uključiti u različite dijelove cijeloga teksta.

Ako je zemlja potpisala, ali nije ratificirala Konvenciju, i dalje se može pozivati na Konvenciju, jer je zemlja izrazila interes da bude vezana ovim ugovorom i njezini postupci ne bi trebali biti u suprotnosti s ovim ugovorom. Ako zemlja nije potpisala ovaj ugovor niti mu je pristupila, može se pozivati na načela Konvencije, jer obujam globalne ratifikacije znači da ugovor ima normativnu vrijednost, imajući na umu da se sama zemlja nije obvezala niti opredijelila za ovaj ugovor. U takvim slučajevima misija treba preporučiti ratifikaciju CRPD-a, sukladno opredjeljenjima OESS-a.⁶⁸

Što su okvir i jezik koji misije koriste u izvještavanju više u skladu s onima iz Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, to će izvještavanje biti jasnije i korisnije Odboru za prava osoba s invaliditetom. Isto važi i za preporuke, za koje bi trebalo izbjegavati da budu uopćene, nego trebaju navoditi konkretne mjere koje se mogu provesti i mjeriti. Primjeri preporuka mogu uključivati upućivanje na uklanjanje svih ograničenja u svezi s glasačkim i kandidatskim pravima, uključujući i one utemeljene na pojedinačnim sudskim odlukama o neuračunljivosti, sukladno Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, ili na donošenje

68 Sukladno stavku 13.2 OESS-ovog Bečkog dokumenta iz 1989. godine.

zakonskih odredbi o pomoći osobe po izboru osobe s invaliditetom, također sukladno CRPD-u.

Kao i uvijek, misije ne bi trebale davati preporuke koje su previše preskriptivne, imajući u vidu da države imaju prostor slobodne ocjene glede mjera koje koriste kako bi osigurale ispunjavanje ugovornih i političkih obveza. Misije također:

- Ne trebaju preporučati sudovima da odlučuju o ograničenjima prava glasa osoba s mentalnim ili intelektualnim invaliditetom od slučaja do slučaja. Umjesto toga, misije trebaju promovirati standarde CRPD-a, tako što neće preporučati nikakva ograničenja prava glasa na temelju mentalnog ili intelektualnog invaliditeta.
- ne trebaju davati prioritet alternativnim načinima glasovanja (kao što su mobilno glasovanje, glasovanje putem pošte i glasovanje preko opunomoćenika), već bi umjesto toga trebalo svugdje uključiti pitanje sudjelovanja osoba s invaliditetom putem univerzalnog dizajna. Naglasak, gdje je to moguće, treba biti na poboljšanju pristupačnosti postojećih biračkih mjesta, a ne na alternativnim aranžmanima, pošto oni sami po sebi nose probleme glede tajnosti i integriteta.

F. Provedba preporuka

Zemlje sudionice OEES-a su se OEES-ovim Istambulskim dokumentom iz 1999. godine obvezale “žurno postupati prema ocjenama izbora i preporukama dobivenim od ODIHR-a”. Od tada, provedba izbornih preporuka postaje sve važnija za zemlje sudionice OEES-a, kao i za rad ODIHR-a u podržavanju zemalja u njihovim nastojanjima da dalje poboljšaju svoje izborne procese.⁶⁹

ODIHR nudi povratak u zemlju u kojoj je vršio promatranje izbora i službeno predstaviti svoje završno izvješće. Na zahtjev zemlje sudionice, ODIHR može poduzeti aktivnosti za provedbu preporuka. One mogu uključivati pravne analize, pomoć u pravnoj ekspertizi u izradi zakona, detaljnije procjene specifičnih izbornih komponenti, tehničke savjete, potporu organizacijama civilnoga društva, posjete za srednjoročnu analizu, posredovanje i koordinaciju.

ODIHR promiče politički pluralizam i sudjelovanje nedovoljno zastupljenih skupina u procesima provedbe preporuka kao sredstvo za promoviranje jednakih mogućnosti za sudjelovanje u izborima. Tako se ODIHR nastoji konzultirati s organizacijama osoba s invaliditetom i uključiti ih u svoje aktivnosti za provedbu preporuka i potiče zemlje sudionice da na sličan način uključe i organizacije osoba s invaliditetom.

Provedba preporuka – teze za aktivnosti:

- Tim ODIHR-a će se tijekom posjeta susresti s organizacijama osoba s invaliditetom kako bi predstavio završno izvješće i uključio organizacije osoba s invaliditetom u rasprave na okruglom stolu.

69 Za više informacija, pogledati ODIHR *Handbook on the Follow-up of Electoral Recommendations* (ODIHR-ov Priručnik o provedbi izbornih preporuka), 2016. Dostupno na <http://www.osce.org/odihr/elections/119893>.

- Kada je to moguće, ODIHR-ov tim uključit će pitanje sudjelovanja osoba s invaliditetom i preporuke u rasprave o završnom izvješću.
- Promovirati organizacije osoba s invaliditetom koje su uključene u aktivnosti za provedbu preporuka i poboljšanje izbora.
- Ponuditi pomoć zemljama sudionicama OESS-a u promicanju sudjelovanja osoba s invaliditetom u izbornim procesima, uključujući analizu izbornoga zakona i praksi glede usklađenosti s CRPD-om.

Primjer dobre prakse u regiji OESS-a

U jednoj od država sudionica OESS-a, Ured Ombudsmana osnovao je radnu skupinu koja je razmatrala pitanja vezana za sudjelovanje osoba s invaliditetom na izborima. Ova radna skupina uključila je predstavnike organizacija osoba s invaliditetom i drugih organizacija civilnoga društva u izradu studije o tomu je li osigurana pristupačnost glasačkih mjesta, kako to propisuje zakon. Radna skupina predstavila je rezultate studije, uključujući preporuke za poboljšanja, širokom spektru interesnih skupina na javnom poslijeizbornom skupu, a vladinim institucijama ih je podijelio Ombudsman. Radna skupina nastavila je svoje aktivnosti na sljedećim izborima, kako bi ocijenila ostvareni napredak i stupanj do kojega su provedene njezine prethodne preporuke.

Aneks A – Pitanja za pojedinačne članove osnovnoga tima

Pravni analitičar

#	Pitanja	Mogući izvori
1	Je li država ratificirala ili pristupila Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom i ako jeste, je li izrazila bilo kakve suzdržanosti ili deklaracije relevantne za sudjelovanje na izborima (osobito za članke 29, 9, i 12)? Je li država ratificirala ili pristupila Fakultativnom protokolu CRPD-a? Je li država ratificirala ili pristupila drugim relevantnim konvencijama? Je li nakon ratifikacije došlo do promjena u nacionalnom zakonodavstvu i jesu li te promjene bile sukladne obvezama države?	Status ratifikacije CRPD-a i fakultativnih protokola, internet stranica svih ugovora UN-a ⁷⁰
2	Je li država podnijela izvješće Odboru za prava osoba s invaliditetom o pitanju sudjelovanja na izborima? Jesu li podnesena izvješća u sjeni ili alternativna izvješća? Koja su zaključna razmatranja Odbora vezana za izborno sudjelovanje osoba s invaliditetom? Je li država podnijela izvješće drugim tijelima za praćenje ugovora o pitanjima u svezi sa sudjelovanjem osoba s invaliditetom na izborima, kao što su Vijeće za ljudska prava UN-a ili Odbor za ukidanje diskriminacije prema ženama (CEDAW)?	Odbor za prava osoba s invaliditetom (internet stranica) ⁷¹ Odbori drugih ugovornih tijela (internet stranice)
3	Postoji li nacionalna strategija ili akcijski plan o osobama s invaliditetom koji uključuju pravo na političko sudjelovanje? Postoji li mehanizam za preispitivanje provedbe i je li proces konzultativan? Postoji li javno izvještavanje?	Mjerodavno ministarstvo organizacija osoba s invaliditetom
4	Postoje li opći pravni standardi glede pristupačnosti informacija? Primjenjuju li se pravni standardi pristupačnosti i na izbornu administraciju, političke stranke i organizacije civilnoga društva? Postoje li zakonski standardi o pristupačnosti za javne i privatne davatelje javnih informacija temeljenih na internetu? Postoje li zakonski standardi pristupačnosti za javne i privatne audio-vizualne medije?	Zakonodavstvo Nacionalna strategija ili akcijski plan Mjerodavno ministarstvo

70 https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=4&subid=A&clang=_en.

71 <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx>.

5	Postoje li opći pravni standardi o pristupačnosti za zgrade i infrastrukturu uopće? Obuhvaća li ovo izbornu administraciju, političke stranke i civilno društvo? Postoje li obvezni standardi za pristup zgradama nacionalnih i lokalnih vlasti?	Zakonodavstvo Nacionalna strategija ili akcijski plan Mjerodavno ministarstvo
6	Postoje li izričite zakonske odredbe o sudjelovanju osoba s invaliditetom na izborima? Postoje li izričite zakonske odredbe o nediskriminaciji u svezi sa sudjelovanjem osoba s invaliditetom na izborima? Jesu li neodgovarajući univerzalni dizajn i uskraćivanje razumne prilagodbe definirani kao oblici diskriminacije u nacionalnom zakonodavstvu?	Nediskriminirajući zakoni i zakoni o dostupnosti Ustav Izborna zakonodavstvo
7	Postoje li zakonski zahtjevi da se izborni podatci razvrstaju po različitim vrstama invaliditeta i spolu? Na primjer, o biračima, kandidatima i onima koji su izabrani. Trebaju li takvi podatci biti javni? Postoje li odredbe o zaštiti podataka i, ako postoje, kako se tumače u svezi s obvezama iz CRPD-a?	Zakonodavstvo
9	Postoje li zakonski uvjeti za konzultacije s organizacijama osoba s invaliditetom i njihovo aktivno sudjelovanje u svezi s izborima? Je li izborna administracija obvezna konzultirati se na državnoj i/ili lokalnoj razini? Postoje li neke obveze za medije koji se financiraju iz javnih prihoda da se konzultiraju s organizacijama osoba s invaliditetom o prenošenju informacija o izborima?	Zakonodavstvo
10	Jesu li organizacije osoba s invaliditetom konzultirane u bilo kojoj inicijativi za zakonodavne izmjene? Izgleda li da su stavovi organizacija osoba s invaliditetom ugrađeni? Ako nisu, što je opravdanje (ako postoji)?	Parlament Organizacije osoba s invaliditetom
13	Postoje li zakonska ograničenja sudjelovanja na izborima (kao kandidata ili birača) koja su povezana s poslovnom sposobnošću? Ako postoje ograničenja, je li potrebna pojedinačna sudska odluka o poslovnoj sposobnosti glede prava glasa? Kada zakonodavstvo ne predviđa lišavanje poslovne sposobnosti, postoje li neki mehanizmi potpore za osobe s invaliditetom kako bi ostvarile svoje pravo glasa?	Zakonodavstvo
14	Jesu li mehanizmi za tužbe i žalbe pravno dostupni osobama čije je pravo glasovanja ograničeno iz razloga poslovne sposobnosti? Je li moguće podnijeti žalbe nepravosudnim institucijama (kao što su institucije za ljudska prava, tijela za ravnopravnost itd.)?	Zakonodavstvo Nepravosudne institucije
15	Ako postoje zakonska ograničenja sudjelovanja u izborima na temelju poslovne sposobnosti, postoje li službene statistike o broju pogođenih osoba? Postoje li izvješća o zlouporabi ograničenja poslovne sposobnosti?	Službene statistike Organizacije osoba s invaliditetom

25	Postoje li zakonske odredbe kojima bi izborni procesi postali pristupačni poduzimanjem svih razumnih mjera? Postoje li standardi pristupačnosti za biračka mjesta? Odnose li se ovi standardi na različite vrste invaliditeta? Postoje li zakonske odredbe za glasovanje osoba dugotrajno smještenih u ustanovama?	Zakonodavstvo Nacionalna strategija ili akcijski plan
29	Pružila li u praksi pomoć pri glasovanju osoba po izboru osobe s invaliditetom? Ako pruža, mora li službenik s biračkog mjesta također biti nazočan?	Zakonodavstvo Tijela za upravljanje izborima (EMB)
31	Postoje li odredbe o alternativnim metodama glasovanja (kao što je mobilno glasovanje ili glasovanje putem pošte)? Ako postoje, jesu li predviđene zaštitne mjere?	Zakonodavstvo EMB
34	Jesu li informacije o tužbenim i žalbenim mehanizmima dostupne u više formata? Jesu li takve informacije dostupne lokalno, kao i na državnoj razini? Dobivaju li službenici koji vode izbore i žalbena tijela obuku za podizanje svijesti o sudjelovanju osoba s invaliditetom?	EMB Sudovi/tribunali Nepravosudne institucije Nalazi DP-a/KP-a Organizacije osoba s invaliditetom
35	Postoje li prepreke u praksi za osobe s invaliditetom pristupu tužbenim i žalbenim mehanizmima? Podnose li se tužbe i žalbe putem izborne administracije i pravosudnog sustava? Podnose li se pritužbe drugim nepravosudnim institucijama (kao što su institucije za ljudska prava, tijela za ravnopravnost i uredi ombudsmana)? Koji su konkretni problemi osoba s invaliditetom?	Sudovi/tribunali Nepravosudne institucije Nalazi DP-a/KP-a Organizacije osoba s invaliditetom Skupine građana promatrača

Izborni analitičar

#	Pitanja	Mogući izvori
8	Postoje li zakonski zahtjevi da se izborni podatci razvrstaju po različitim vrstama invaliditeta i spolu? Na primjer, o biračima, kandidatima i onima koji su izabrani. Trebaju li takvi podatci biti javni? Postoje li odredbe o zaštiti podataka i, ako postoje, kako se tumače u svezi s obvezama iz CRPD-a?	EMB Organizacije osoba s invaliditetom
11	Je li izborna administracija organizirala konzultacije s organizacijama osoba s invaliditetom i, ako nije, zašto nije? Izgleda li da su stavovi organizacija osoba s invaliditetom ugrađeni? Je li to bilo na državnoj i lokalnoj razini? Ima li izborna administracija politiku o osobama s invaliditetom? Ima li izborna administracija kontakt osobu za zaduženu za uključenost osoba s invaliditetom?	EMB Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP-a/KP-a

16	Pružila li izborna administracija informacije sukladno standardima pristupačnosti i u različitim formatima, uključujući i materijale koji se lako čitaju i tiskaju u krupnom formatu, vodiče za glasovanje na Brailleovom pismu i prijevod na znakovni jezik? Jesu li takve informacije dostupne lokalno, kao i na državnoj razini? Obuhvaćaju li obuku birača? Uključuju li informacije o pristupačnim glasačkim mjestima? Obuhvaćaju li opće svježije informacije o izborima (npr. priopćenja za javnost, najave, podatke)? Kakvi su stavovi organizacija osoba s invaliditetom o davanju informacija?	EMB Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP-a/KP-a Skupine građana promatrača
18	Je li proces registriranja birača naporan osobama s različitim vrstama invaliditeta, čime se riskira smanjen pristup? Postoje li prepreke za dobivanje identifikacije, čime se riskira smanjen pristup? Postoje li posebne mjere za osobe s invaliditetom tijekom registriranja za glasovanje?	Zakonodavstvo Propisi o EMB-u Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP-a/KP-a Skupine građana promatrača
19	Je li proces kandidiranja naporan osobama s različitim vrstama invaliditeta, čime se riskira smanjen pristup? Je li dostupna dodatna potpora osobama s invaliditetom da se prijave kao kandidati?	Zakonodavstvo Propisi o EMB-u Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP-a/KP-a Skupine građana promatrača
20	Pružila li izborna administracija učinkovitu obuku o uključenosti osoba s invaliditetom? Naglašava li prava osoba s invaliditetom? Obrazlaže li ključna pitanja, kao što su pristupačnost usluga, pomoć osobe po izboru osobe s invaliditetom i dostupnost informacija? Ima li izborna administracija program obuke i obrazovanja o izborima za organizacije osoba s invaliditetom?	EMB Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP-a/KP-a Skupine građana promatrača
26	Jesu li zgrade koje inače koriste izborne vlasti i za glasovanje pristupačne osobama s različitim vrstama invaliditeta? Ispunjavaju li zakonske standarde zemlje (ako postoje)? Mogu li se invalidska kolica koristiti bez pomoći? Mogu li osobe s tjelesnim invaliditetom popuniti i ubaciti glasački listić tajno, bez pomoći? Ako se mogu koristiti samo na nekim biračkim mjestima, kako to utječe na sudjelovanje osoba s invaliditetom?	EMB Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP/KP-a Skupine građana promatrača
27	Jesu li informacije o glasovanju dostupne u pristupačnim formatima, uključujući i lako čitljive formate i krupni tisak? Ako jesu, uključuju li one dovoljno uputa za glasovanje?	EMB Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP-a/KP-a Skupine građana promatrača

28	Postoje li pomoćni alati za omogućavanje glasovanja osobama s invaliditetom na glasačkim mjestima (Na primjer, vodiči za glasovanje na dodir, vodiči za glasovanje na Brailleovom pismu ili povećala)? Ako postoje, zna li osoblje kako ih koristiti? Znaju li birači da oni postoje i kako se koriste? Jesu li učinkoviti?	EMB Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP-a/-KP-a Skupine građana promatrača
30	Pružaju li u praksi pomoć pri glasovanju osoba po izboru osobe s invaliditetom? Izgleda li kao da se odredbe poštuju? Je li tajnost glasovanja zajamčena?	EMB Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP-a/-KP-a Skupine građana promatrača
32	Ako postoje odredbe o alternativnim metodama glasovanja (kao što je mobilno glasovanje ili glasovanje putem pošte), koliko su učinkovite u praksi na lokalnoj razini? Osiguravaju li tajnost glasovanja? Postoje li dovoljne zaštitne mjere? Što organizacije osoba s invaliditetom na lokalnoj razini kažu o tim odredbama? Što drugi izborni akteri na lokalnoj razini kažu o tim odredbama? Koje su praktične odredbe za osobe dugotrajno smještene u ustanovama?	EMB Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP-a/-KP-a Skupine građana promatrača
33	Jesu li rezultati izbora dostupni u više formata, uključujući lako čitljivi format, Brailleovo pismo, krupni tisak ili prijevode na znakovni jezik? Ako jesu, jesu li dostupni po objavljivanju tako da ostavljaju dovoljno vremena za podnošenje tužbi i žalbi?	EMB Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP-a/-KP-a Skupine građana promatrača
36	Pomažu li skupine građana promatrača promicanje punog sudjelovanja osoba s invaliditetom u izbornom procesu? Prikupljaju li skupine građana promatrača podatke i izvještavaju li o uključenosti osoba s invaliditetom? Zalažu li se skupine građana promatrača za uključenost osoba s invaliditetom? Imaju li skupine građana promatrača politike o uključivanju osoba s invaliditetom u svoje organizacije?	Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP-a/-KP-a
39	Koliko ljudi je registrirano kao osobe s invaliditetom na popisu birača? Jesu li ovi podatci razvrstani po spolu? Postoje li podatci o tome koliko ih je stvarno glasovalo? Pružaju li službeni izvori ove podatke? Slažu li se neslužbeni izvori? Kakvi su stavovi organizacija osoba s invaliditetom o postotku registriranih birača s invaliditetom?	EMB Organizacije osoba s invaliditetom
40	Koliko osoba s invaliditetom radi u izornoj administraciji? Koliko njih su žene? Imaju li i osobe s invaliditetom i više položaje i uloge unutar izborne administracije?	EMB

Politički analitičar

#	Pitanja	Mogući izvori
21	Daju li političke stranke/kandidati informacije u pristupačnim formatima osobama s različitim vrstama invaliditeta? Ako daju, rade li to sve stranke ili samo neke? Obuhvaća li ovo glavna pitanja kampanje i/ili informacije o strankama?	Političke stranke/ kandidati Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP-a/KP-a Skupine građana promatrača
22	Postoji li dodatna potpora osobama s invaliditetom? Jesu li osigurana dodatna sredstva kako bi se pokrili troškovi kampanje? Jesu li predizborni skupovi uključivi za osobe s invaliditetom? Jesu li prostorije fizički pristupačne? Postoji li više oblika prezentacije (Na primjer, znakovni jezik, podnaslovi ili materijali u lako čitljivom formatu)? Raspravlja li se o uključenosti osoba s invaliditetom?	Političke stranke/ kandidati Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP-a/KP-a Skupine građana promatrača
23	Imaju li političke stranke/kandidati politike kojima promiču prava osoba s invaliditetom i/ili sudjelovanje osoba s invaliditetom u strankama i kao kandidata? Imaju li podatke o osobama s invaliditetom unutar stranke? Imaju li nešto o uključivanju osoba s invaliditetom u svojim manifestima? Dobivaju li političke stranke financijsku potporu koju pruža država kako bi povećale sudjelovanje osoba s invaliditetom u svojim strukturama??	Političke stranke / kandidati Organizacije osoba s invaliditetom Nalazi DP-a/KP-a Skupine građana promatrača
37	Koliko je osoba s invaliditetom bilo u starom sazivu parlamenta i koliko ih je izabrano u novi saziv parlamenta? Koji postotak čine žene? Pružaju li službeni izvori ove podatke?	Službene statistike Parlament EMB Organizacije osoba s invaliditetom
38	Koliko se osoba s invaliditetom kandidiralo? Koji postotak čine žene? Pružaju li službeni izvori ove podatke? Slažu li se neslužbeni izvori?	EMB Organizacije osoba s invaliditetom

Medijski analitičar

#	Pitanja	Mogući izvori
12	Jesu li mediji financirani iz javnih prihoda obavili konzultacije s organizacijama osoba s invaliditetom o pristupačnosti glede izvještavanja o kampanji i informacija o izborima? Izgleda li da su ugrađeni stavovi organizacija osoba s invaliditetom?	Mediji financirani iz javnih prihoda Organizacije osoba s invaliditetom
17	Pružaju li mediji financirani iz javnih prihoda informacije vezane za izbore prema standardima pristupačnosti u više formata? Ako pružaju, obuhvaća li ovo obuku birača i informacije o kampanji? Imaju li kandidati s invaliditetom pristup medijima koji je jednak pristupu ostalih kandidata? Kakvi su stavovi organizacija osoba s invaliditetom o pružanju informacija od strane medija financiranih iz javnih prihoda? Što je s privatnim medijima?	Promatranje medija koje vrši EOM Organizacije osoba s invaliditetom Mediji financirani iz javnih prihoda Privatni mediji
24	Imaju li mediji koji se financiraju iz javnih prihoda bilo kakvu politiku ili praksu za promicanje sudjelovanja osoba s invaliditetom ili za raspravljanje o uključenosti osoba s invaliditetom u kampanjama? Daju li javni mediji informacije u kampanjama u višestruko pristupačnim formatima? Imaju li neki privatni mediji takve politike ili prakse? Je li izvještavanje predstavljeno iz perspektive temeljene na pravima?	Promatranje medija koje vrši EOM Organizacije osoba s invaliditetom Mediji financirani iz javnih prihoda Privatni mediji

Aneks B - Glavne važeće pravne odredbe i politička opredjeljenja

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR), 1966.

2.1. Svaka država potpisnica ovoga Pakta obvezuje se da će poštovati i jamčiti prava priznata u ovom Paktu svim osobama na svom području i područjima koja se nalaze pod njezinom jurisdikcijom bez obzira na razlike, kao što su rasa, boja kože, spol, jezik, vjera, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, imovina, rođenje ili neka druga okolnost.

25. Svaki građanin mora imati pravo i mogućnost bez ikakvih razlika navedenih u članku 2 i bez neutemeljenih ograničenja:

- (a) sudjelovati u vođenju javnih poslova, izravno ili preko slobodno izabраниh predstavnika;
- (b) birati i biti biran na poštenim povremenim izborima s općim i jednakim biračkim pravom koji se moraju provoditi tajnim glasanjem, na način kojim se jamči slobodno izražavanje volje birača;
- (c) imati pristup javnim službama u svojoj zemlji sukladno načelu opće jednakosti.

OESS-ov Moskovski dokument, 1991.

41. Zemlje sudionice odlučile su:

- 1 – osigurati zaštitu ljudskih prava osobama s invaliditetom;
- 2 – poduzeti korake kako bi se osigurale jednake mogućnosti za takve osobe da u potpunosti sudjeluju u životu svog društva;
- 3 – promovirati odgovarajuće sudjelovanje takvih osoba u donošenju odluka u oblastima koje se njih tiču;
- 4 – poticati usluge i obuku socijalnih radnika za stručnu i socijalnu rehabilitaciju osoba s invaliditetom;
- 5 – potaknuti povoljne uvjete za pristup osoba s invaliditetom javnim objektima i uslugama, stanovanju, prijevozu i kulturnim i rekreativnim aktivnostima.

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (CRPD), 2008.

Članak 2 - Definicije

U smislu ove Konvencije:

»Komunikacija« obuhvaća jezike, prikazivanje tekstova, vodič za glasanje na Brailleovom pismu, dodirnu komunikaciju, krupni tisak, pristupačne multimedije, kao i jednostavan jezik i ljude-čitače, te pisane, audio i augmentativne i alternativne oblike, sredstva i formate komunikacija, uključujući pristupačne informacijske i komunikacijske tehnologije;

»Jezik« obuhvaća govorne i znakovne jezike i druge oblike negovornih jezika;

»Diskriminacija na temelju invalidnosti« znači svako pravljenje razlike, isključivanje ili ograničavanje na temelju invalidnosti čiji cilj ili posljedica jeste ograničavanje ili poništavanje priznanja, uživanja ili provođenja svih ljudskih prava i temeljnih sloboda u oblastima politike, gospodarstva, socijalnih, kulturnih, građanskih prava i bilo kojoj drugoj oblasti. Diskriminacija uključuje sve oblike diskriminacije, uključujući uskraćivanje razumne prilagodbe;

»Razumna prilagodba« su nužne i odgovarajuće modifikacije i adaptacije koje ne predstavljaju nerazmjerno ili neprimjereno opterećenje, a potrebne su u konkretnim slučajevima kako bi se osobama s invaliditetom jamčilo uživanje ili ostvarivanje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda na jednakim osnovama;

»Univerzalni dizajn« predstavlja dizajniranje proizvoda, okruženja, programa i usluga tako da ih sve osobe mogu u najvećoj mogućoj mjeri koristiti bez dodatnih adaptacija. »Univerzalni dizajn« ne isključuje postojanje sredstava za pružanje pomoći i pomagala za određene kategorije osoba s invaliditetom kada su im takva sredstva potrebna.

Članak 4 - Opće obveze

1. Države potpisnice obvezuju se da će osigurati i promicati puno ostvarivanje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda za sve osobe s invaliditetom bez ikakve diskriminacije na temelju invalidnosti. Kako bi to ostvarile, države potpisnice obvezuju se da će:

- (a) Usvojiti sve odgovarajuće zakonodavne, administrativne i druge mjere kako bi provele prava priznata ovom Konvencijom;
- (b) Poduzeti sve odgovarajuće mjere, uključujući zakonodavne, radi izmjene, opozivanja ili poništavanja svih zakona, podzakonskih akata, običaja i prakse koji predstavljaju diskriminaciju osoba s invaliditetom;
- (c) Uzeti u obzir pitanja zaštite i promicanja ljudskih prava osoba s invaliditetom tijekom osmišljavanja i primjene svake politike i svih programa;
- (d) Suzdržati se od poduzimanja bilo kojeg akta ili prakse koja nije u skladu s ovom Konvencijom i osigurati da se javne vlasti i ustanove ponašaju sukladno Konvenciji;
- (e) Poduzeti sve odgovarajuće mjere kako bi uklonili diskriminaciju na temelju invalidnosti koju vrši bilo koja osoba, bilo koja organizacija ili privatni poduzetnik;
- (f) Vršiti i promovirati istraživanje i razvoj dobara, usluga, opreme i objekata dizajniranih sukladno načelima univerzalnog dizajna, definiranog u članku 2. ove Konvencije, koje iziskuju najmanji mogući stupanj prilagodbe kako bi zadovoljile posebne potrebe osoba s invaliditetom uz najnižu moguću cijenu i promovirati primjenu univerzalnog dizajna u izradi standarda i smjernica;
- (g) Vršiti i promovirati istraživanje i razvoj, promovirati dostupnost novih tehnologija, uključujući informacijske i komunikacijske tehnologije, pomagala za kretanje, sredstva, tehnologije koja je prikladna za pružanje pomoći osobama s invaliditetom, dajući prednost tehnologijama izrađenim po pristupačnim cijenama;
- (h) Pružati pristupačne informacije osobama s invaliditetom o pomagalima za kretanje, sredstvima i tehnologiji prikladnoj za pružanje pomoći, uključujući nove tehnologije, kao i drugim oblicima pomoći, službama potpore i pogodnostima;

- (i) Promicati obuku stručnjaka i osoblja koje radi s osobama s invaliditetom u oblasti prava priznatih ovom Konvencijom kako bi bolje pružale pomoć i usluge zajamčene i proizašle iz spomenutih prava.

3. Tijekom osmišljavanja i provedbe politike i zakonodavstva usmjerenih na primjenu ove Konvencije, kao i u drugim procesima donošenja odluka o pitanjima koja se izravno odnose na osobe s invaliditetom, države potpisnice će to činiti uz bliske konzultacije i aktivno sudjelovanje osoba s invaliditetom, uključujući djecu s invaliditetom, kroz organizacije koje ih predstavljaju i zastupaju.

Članak 5 – Ravnopravnost i nediskriminacija

1. Države potpisnice prepoznaju kako su sve osobe jednake pred zakonom i imaju pravo na jednaku zaštitu pred zakonom i uživanje jednakih blagodati zakona, bez ikakve diskriminacije.
2. Države potpisnice zabranjuju bilo kakvu diskriminaciju na temelju invaliditeta i jamče svim osobama s invaliditetom jednaku i učinkovitu pravnu zaštitu od diskriminacije na bilo kojem temelju.
3. Kako bi promicale ravnopravnost i ukinuli diskriminaciju, države potpisnice poduzet će sve odgovarajuće korake kako bi osigurale razumnu prilagodbu.
4. Posebne mjere nužne za postizanje i ubrzavanje *de facto* jednakosti osoba s invaliditetom neće se smatrati diskriminacijom na temelju invalidnosti sukladno odredbama ove Konvencije.

Članak 6 – Žene s invaliditetom

1. Države potpisnice prepoznaju da su žene i djevojčice s invaliditetom izložene višestrukoj diskriminaciji i u tom smislu će poduzeti mjere radi osiguravanja punog i ravnopravnog uživanja svih ljudskih prava i temeljnih sloboda od strane žena i djevojčica s invaliditetom.
2. Države potpisnice poduzet će sve odgovarajuće mjere kako bi osigurale puni razvoj, napredak i osnaživanje žena, radi jamčenja vršenja i uživanja njihovih ljudskih prava i temeljnih sloboda iz ove Konvencije.

Članak 8 – Podizanje razine svijesti o pitanjima invalidnosti

1. Države potpisnice obvezuju se da odmah poduzmu učinkovite i odgovarajuće mjere radi:
  - (a) Podizanja razine svijesti o osobama s invaliditetom u cijelom društvu, uključujući na razini njihovih obitelji, i promoviranja poštovanja prava i dostojanstva ovih osoba;
  - (b) Borbe protiv stereotipa, predrasuda o osobama s invaliditetom i štetnih postupaka vezanih za ove osobe u svim oblastima života, uključujući one temeljene na spolu i starosnoj dobi;
  - (c) Podizanja razine svijesti o doprinosima i sposobnostima osoba s invaliditetom.
2. Ove mjere, između ostalog, uključuju:
  - (a) Pokretanje i održavanje učinkovitih kampanja za podizanje razine svijesti javnosti usmjerenih na:
    - (i) Poticanje prihvaćanja prava osoba s invaliditetom;

- (ii) Promicanje pozitivnog shvaćanja osoba s invaliditetom i višeg stupnja društvene svijesti o ovim osobama;
- (iii) Promoviranje vještina, vrijednosti, sposobnosti i doprinosa osoba s invaliditetom na radnom mjestu i tržištu rada;
- (b) Podizanje razine svijesti kako bi se izgradio odnos poštovanja prema pravima osoba s invaliditetom, uključujući rad s djecom, počevši od najranijeg uzrasta pa kroz sve razine obrazovnoga sustava;
- (c) Poticanje pojedinačnih medija da prezentiraju sliku o osobama s invaliditetom koja bi bila sukladna ciljevima ove Konvencije;
- (d) Promoviranje programa obuke za podizanje razine svijesti o osobama s invaliditetom i njihovim pravima.

Članak 9 - Pristupačnost

1. Da bi osobama s invaliditetom omogućile samostalan život i potpuno sudjelovanje u svim aspektima života, države potpisnice poduzet će odgovarajuće mjere kako bi osobama s invaliditetom, na temelju jednakosti s drugima, osigurale pristup fizičkom okruženju, prijevozu, informacijama i komunikacijama, uključujući informacijske i komunikacijske tehnologije, kao i drugim uslugama i objektima namijenjenim javnosti, kako u urbanim tako i u ruralnim sredinama. Ove mjere, koje će uključivati identificiranje i uklanjanje prepreka i barijera pristupačnosti, između ostalog primjenjivat će se na:
  - (a) Zgrade, puteve, prijevoz i druge unutarnje i vanjske objekte i postrojenja, uključujući škole, stambene objekte, medicinske ustanove i radna mjesta;
  - (b) Informacije, komunikacije i druge usluge, uključujući elektroničke usluge i službe i servise za slučaj izvanrednih situacija.
2. Države potpisnice će također poduzeti odgovarajuće mjere kako bi:
  - (a) Razvile, poticale i nadzirale primjenu minimalnih standarda i smjernica za pristupačnost zgrada i usluga otvorenih za javnost, ili namijenjenih javnosti;
  - (b) Osigurale da privatne osobe i poduzetnici koji pružaju usluge i drže objekte otvorene za javnost, ili namijenjene javnosti, uzmu u obzir sve aspekte pristupačnosti za osobe s invaliditetom;
  - (c) Pružile trening i obuku o pitanjima pristupačnosti bitnim za osobe s invaliditetom svim relevantnim subjektima i akterima;
  - (d) Osigurale natpise na Brailleovom pismu i u lako čitljivom formatu u zgradama i drugim objektima otvorenim za javnost, ili namijenjenim javnosti;
  - (e) Osigurale druge oblike pomoći uživo i putem posrednika, uključujući vodiče, čitače i prevoditelje na znakovni jezik, kako bi olakšali pristup zgradama i drugim objektima otvorenim za javnost, ili namijenjenim javnosti;
  - (f) Promovirale druge odgovarajuće oblike pomoći i potpore osobama s invaliditetom kako bi im osigurale pristup informacijama;
  - (g) Promovirale pristup osobama s invaliditetom novim komunikacijskim tehnologijama i sustavima, uključujući internet;
  - (h) Promovirale dizajniranje, razvoj, proizvodnju i podjelu pristupačnih informacijskih i komunikacijskih tehnologija i sustava u ranoj fazi kako bi informatičko društvo postalo pristupačno po najnižoj cijeni.

Članak 12 - Jednako priznavanje pred zakonom

1. Države potpisnice potvrđuju ponovno da osobe s invaliditetom svuda imaju pravo biti priznate kao osobe pred zakonom.
2. Države potpisnice prepoznaju da osobe s invaliditetom uživaju poslovnu sposobnost na jednakim temeljima s drugim osobama u svim aspektima života.
3. Države potpisnice poduzet će odgovarajuće mjere da osobama s invaliditetom omogućue pristup potpore koja im može biti potrebna za ostvarivanje njihove poslovne sposobnosti.
4. Države potpisnice osigurat će da sve mjere koje se odnose na uživanje poslovne sposobnosti predviđaju odgovarajuće i učinkovite mehanizme zaštite koji će spriječiti zlorababe, sukladno odredbama međunarodnog javnog prava o ljudskim pravima. Ti mehanizmi zaštite osigurat će da mjere vezane za uživanje poslovne sposobnosti poštuju prava, volju i sklonosti dotične osobe, da isključe svaki sukob interesa i nedopušteno miješanje, budu razmjerne okolnostima u kojima se svaka osoba nalazi, da se primjenjuju u najkraćem mogućem razdoblju i da podliježu redovitoj reviziji od strane mjerodavnog, neovisnog i nepristranog tijela ili sudskog tijela. Zaštitni mehanizmi trebaju biti razmjerni stupnju u kojem mjere utječu na prava i interese osoba s invaliditetom.

Članak 13 - Pristup pravdi

1. Države potpisnice osigurat će osobama s invaliditetom učinkovit pristup pravdi pod jednakim uvjetima s ostalima, uključujući putem osiguravanja proceduralnih prilagodbi primjerenih starosnoj dobi osoba, kako bi olakšale njihove učinkovite uloge kao izravnih ili neizravnih sudionika, i kao svjedoka, u svim pravnim postupcima, uključujući istražne postupke i druge preliminarnne faze postupka.

Članak 19 – Samostalni život i uključenost u lokalnu zajednicu

Države potpisnice ove Konvencije osobama s invaliditetom priznaju jednako pravo da žive u zajednici i uživaju pravo izbora jednako kao i druge osobe, i poduzet će učinkovite i odgovarajuće mjere kako bi omogućile osobama s invaliditetom da u potpunosti uživaju ovo pravo i njihovu punu uključenost i sudjelovanje u životu zajednice, uključujući poduzimanje mjera kako bi osigurale da:

- a) Osobe s invaliditetom imaju mogućnost izabrati mjesto prebivališta, s kim će i gdje će živjeti, pod jednakim uvjetima kao i drugi, i neće biti obvezne živjeti po specifičnim aranžmanima
- (b) Osobe s invaliditetom imaju pristup nizu usluga potpore u svojim domovima, ustanovama za smještaj i lokalnoj zajednici, uključujući osobnu pomoć nužnu radi potpore uključenosti i životu u zajednici i sprječavanja izolacije ili isključenosti iz zajednice;
- (c) Usluge u lokalnoj zajednici koje su na raspolaganju općoj populaciji trebaju biti dostupne osobama s invaliditetom pod jednakim uvjetima i sukladno potrebama osoba s invaliditetom.

Članak 29 – Sudjelovanje u političkom i javnom životu

Države potpisnice jamčit će osobama s invaliditetom njihova politička prava i mogućnost da ta prava uživaju na temelju jednakosti s drugima i obvezuju se:

- (a) Osigurati osobama s invaliditetom mogućnost ostvarenja učinkovitog i punog sudjelovanja u političkom i javnom životu na temelju jednakosti s drugima, izravno

- ili preko slobodno izabраниh predstavnika, uključujući pravo i mogućnost građana s invaliditetom da biraju, budu birani, između ostalog kroz:
- (i) Osiguravanje da izborni postupak, izborna mjesta i materijali budu odgovarajući, pristupačni i lako razumljivi;
  - (ii) Zaštitu prava građana s invaliditetom na tajno glasovanje na izborima i referendumima bez zastrašivanja, na mogućnost kandidiranja i vršenja svih javnih dužnosti na svim razinama vlasti, olakšavajući uporabu tehnologija prikladnih za pružanje pomoći i novih tehnologija kada je to primjereno;
  - (iii) Jamčenje izražavanja slobodne volje osoba s invaliditetom kao birača i u tu svrhu, kada je potrebno, dopuštanje pružanja pomoći tijekom glasovanja građanima s invaliditetom na njihov zahtjev i od strane osobe koju oni odaberu;
- (b) Aktivno promovirati okruženje u kojemu će osobe s invaliditetom, bez diskriminacije i na temelju jednakosti s drugima, moći ostvariti puno i učinkovito sudjelovanje u vođenju javnih poslova, i poticati sudjelovanje ovih osoba u javnim poslovima, uključujući:
- (i) Sudjelovanje u nevladinim organizacijama i udrugama koje se bave političkim i javnim životom zemlje, i u aktivnostima i vođenju političkih stranaka;
  - (ii) Osnivanje organizacija osoba s invaliditetom i priključivanje takvim organizacijama koje će predstavljati osobe s invaliditetom na međunarodnoj, državnoj, regionalnim i lokalnim razinama.

Članak 31 - Prikupljanje statističkih podataka

“1. Države potpisnice obvezuju se prikupljati odgovarajuće informacije, uključujući statistike i podatke za istraživanja, kako bi bile u stanju osmisliti i provoditi politike usmjerene na ostvarivanje ove Konvencije. Proces prikupljanja i održavanja podataka bit će:

- (a) Sukladan pravno utvrđenim mehanizmima zaštite, uključujući zakonodavstvo o zaštiti podataka, kako bi osigurale povjerljivost i poštovanje privatnosti osoba s invaliditetom;
- (b) Sukladan međunarodno prihvaćenim normama o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda i etičkim načelima kod prikupljanja i korištenja statističkih podataka.

2. Podatci prikupljeni sukladno odredbama ovog članka bit će razvrstani prema potrebi i korišteni kako bi se državama potpisnicama olakšalo ocjenjivanje provedbe obveza preuzetih ovom Konvencijom, kao i da bi se identificirale prepreke s kojima se osobe s invaliditetom suočavaju u ostvarivanju svojih prava.

3. Države potpisnice preuzet će odgovornost za dijeljenje ovih statističkih podataka i osiguravanje da oni budu pristupačni osobama s invaliditetom i ostalima.”

Ciljevi održivoga razvoja

Na političkoj razini, ciljevi održivoga razvoja, usvojeni od strane šefova država i vlada na samitu UN-a u rujnu 2015. godine, uključuju i pitanja glede invaliditeta.⁷² U svezi sa smanjivanjem nejednakosti, ciljevi održivoga razvoja obvezuju države da “Do kraja 2030. osnaže i promoviraju socijalnu, gospodarsku i političku uključenost svih, bez obzira na starost, spol, invaliditet,...” Glede promoviranja mira, pravde i jakih institucija, jedan od

⁷² (A/RES/70/1). SDG-i su službeno poznati kao “*Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*” (“Transformiranje našeg svijeta: Agenda 2030. za održivi razvoj”).

pokazatelja je postotak pozicija u javnim institucijama koje zauzimaju osobe s invaliditetom u odnosu na broj cjelokupnog stanovništva.

Revidirana interpretativna deklaracija Venecijanskog povjerenstva, 2011.

*Revised Interpretative Declaration to the Code of Good Practice in Electoral Matters on the Participation of People with Disabilities in Elections*⁷³ (Revidirana interpretativna deklaracija o Kodeksu dobre prakse u izbornim pitanjima o sudjelovanju osoba s invaliditetom na izborima)

I. KODEKS DOBRE PRAKSE U IZBORNIM PITANJIMA, koji je usvojila Europska komisija za demokraciju putem prava (Venecijansko povjerenstvo) u listopadu 2002. godine, glasi: “Pet osnovnih načela europskog izbornog naslijeđa *jesu opće, jednako, slobodno, tajno i izravno biračko pravo*. Pored toga, izbori se moraju održavati redovito.” (točka I). Kodeks dalje navodi u točki I.1.1 da “Opće biračko pravo u načelu znači da svaki pojedinac ima pravo birati i biti biran”.

1. Stoga osobe s invaliditetom trebaju biti u stanju ostvarivati svoje pravo glasa i sudjelovati u političkom i javnom životu kao izabrani predstavnici na ravnopravnoj osnovi s drugim građanima. Sudjelovanje svih građana u političkom i javnom životu i demokratskom procesu je od suštinske važnosti za razvoj demokratskih društava.

II. SLJEDEĆI KONCEPTI DOPUNJAVAJU NAČELA NAVEDENA U KODEKSU

1. *Opće biračko pravo*

2. Opće biračko pravo je temeljno načelo europske izborne baštine. Ljudi s invaliditetom ne smiju biti diskriminirani u ovom pogledu, sukladno članku 29 Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom⁷⁴ i sudskom praksom Europskog suda za ljudska prava.⁷⁵

3. Izborni postupci i objekti za glasovanje bi trebali biti dostupni osobama s invaliditetom kako bi mogli ostvarivati svoja demokratska prava i, ako je to potrebno, omogućiti pružanje pomoći kod glasovanja, vodeći računa o tome da bi glasovanje moralo biti samostalno (Kodeks, točka I.4.b).

4. Primjena načela univerzalnog dizajna⁷⁶ i izravno i/ili neizravno sudjelovanje korisnika u svim fazama dizajna predstavljaju učinkovito sredstvo za poboljšanje pristupa glasačkim mjestima i izbornim procedurama za glasovanje i za dobivanje informacija o izborima.

73 Dostupno na [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)045-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)045-e).

74 Konvencija o pravima osoba s invaliditetom usvojena je 13. prosinca 2006. godine u Ujedinjenim narodima u New Yorku.

75 Europski sud za ljudska prava, predmet Kiss protiv Mađarske, tužba br. 38832/06, presuda 20. svibnja 2010. Pogledati posebno stavke 43-44, uz pozivanje na članak 29 UN-ove Konvencije.

76 Preporuka CM/Rec(2009)8 Odbora ministara državama članicama o postizanju punog sudjelovanja putem Univerzalnog dizajna: Univerzalni dizajn je strategija koja ima za cilj da dizajn i sastav različitih okruženja, proizvoda, komunikacija, informacijskih tehnologija i usluga učini pristupačnima i razumljivima svima, kao i upotrebljivima svima u najvećoj mjeri na najneovisniji i najprirodniji način, po mogućnosti bez potrebe za prilagodbom ili specijaliziranim rješenjima. Smatra se da se izrazi “dizajn za sve”, “integralna pristupačnost”, “pristupačni dizajn”, “inkluzivni dizajn”, “dizajn bez prepreka”, “transgeneracijski dizajn” i “pristupačnost za sve” svi potpadaju pod pojam “univerzalni dizajn” koji se koristi u ovom tekstu.

2. Jednako biračko pravo

5. Načelo “ravnopravnosti stranaka i kandidata mora biti zajamčeno” (Kodeks, točka I.2.3.a). Primjenu ovoga načela treba proširiti tako da uključuje jednake mogućnosti za osobe s invaliditetom koje se kandidiraju na izborima.

3. Slobodno biračko pravo

6. Ispunjavajući dužnost da “omogući biračima da se upoznaju s listama i kandidatima na izborima” (Kodeks, točka I.3.1.b.ii), javna tijela moraju osigurati da su gore-navedene informacije dostupne i pristupačne, u najvećoj mogućoj mjeri i uzimajući u obzir načelo razumne prilagodbe,⁷⁷ u svim nužnim alternativnim formatima pod ograničenjem razmjernosti, zakonskih odredbi i stvarne izvedivosti. Ove informacije će biti lako čitljive i razumljive.

4. Tajno glasovanje

7. Pravo osoba s invaliditetom na tajno glasovanje treba zaštititi, između ostalog, “jamčeći slobodno izražavanje volje osoba s invaliditetom kao birača i u tu svrhu, po potrebi, na njihov zahtjev, omogućavajući uporabu tehnologija prikladnih za pružanje pomoći i/ili pomoć osobe po njihovom izboru pri glasovanju,⁷⁸ u uvjetima koji osiguravaju da odabrana osoba ne vrši nepotreban utjecaj.

⁷⁷ Članak 2 - Definicije Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom; “razumna prilagodba” su nužne i odgovarajuće modifikacije i adaptacije koje ne predstavljaju nerazmjeran ili neprimjeren teret, a potrebne su u konkretnim slučajevima kako bi se osobama s invaliditetom jamčilo uživanje ili ostvarivanje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda na jednakim osnovama.

⁷⁸ (Članak 29 (iii) Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom; cf. točka II.2 gore, i Kodeks, točka I.4.b).

Aneks C – Korisni izvori

Internet stranice su u ovom aneksu podijeljene na:

1. Pravne i strateške dokumente
2. Istraživanje
3. Izvorne internetske stranice i građu
4. Relevantne organizacije

1. Pravni i strateški dokumenti

A Human Rights Based Approach to Data, Leaving No One Behind in the 2030 Development Agenda (Pristup podacima temeljen na ljudskim pravima, Ne izostaviti nikoga u razvojnoj agendi do 2030. godine), Ured visokoga povjerenika za ljudska prava, 2016.

<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/HRIndicators/GuidanceNoteonApproachtoData.pdf>

Convention on the Rights of Persons with Disabilities (Konvencija o pravima osoba s invaliditetom)

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/ConventionRightsPersonsWithDisabilities.aspx>

Committee on the Rights of Persons with Disabilities (Odbor za prava osoba s invaliditetom)

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx>

Council of Europe Strategy on the Rights of Persons with Disabilities for 2017-2023 (Strategija Vijeća Europe o pravima osoba s invaliditetom 2017.-2023.)

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806fe7d4>

Resolution 2155(2017) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on The Political Rights of Persons with Disabilities: a Democratic Issue (Rezolucija 2155(2017)

Parlamentarne skupštine Vijeća Europe o pravima osoba s invaliditetom: Demokratsko pitanje), i izvješće Odbora Parlamentarne skupštine o jednakosti i nediskriminaciji) (Doc. 14268), 2017.

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=23491&lang=EN>

Recommendation CM/Rec(2011)14 of the Committee of Ministers to Member States on the Participation of Persons With Disabilities in Political and Public Life (Preporuka CM/Rec(2011)14 Odbora ministara državama članicama o sudjelovanju osoba s invaliditetom u političkom i javnom životu)

https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805b150c

EU European Disability Strategy 2010-2020 (Europska strategija za osobe s invaliditetom) <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DCo636&from=en>

EU Directive on the Accessibility of Websites and Mobile Applications of Public Sector Bodies (Internet Directive) (Direktiva EU-a o dostupnosti internet stranica i mobilnih aplikacija tijela javnoga sektora (Direktiva o internetu))
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016L2102>

European Parliament resolution, Sign Languages and Professional Sign Language Interpreters (Rezolucija Evropskog parlamenta, Znakovni jezik i profesionalni tumači znakovnog jezika), 23. novembar 2016. godine (2016/2952[RSP]).
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0442+0+DOC+XML+Vo//EN>.

Human Rights Indicators, a Guide to Measurement and Implementation (Pokazatelji ljudskih prava, Vodič za mjerenje i provedbu), Ured visokoga povjerenika za ljudska prava, 2012.
http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Human_rights_indicators_en.pdf

Monitoring the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Guidance for Human Rights Monitors, Professional training series No.17 (Praćenje primjene Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, Vodič za promatrače za ljudska prava, Serija profesionalnih obuka br. 17), OHCHR, 2010.
http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Disabilities_training_17EN.pdf

OAS Committee for the Elimination of All forms of Discrimination against Persons with Disabilities (OAS-ov Odbor za ukidanje svih oblika diskriminacije osoba s invaliditetom)
http://www.oas.org/en/sedi/ddse/pages/index-4_committee.asp

Report of the Special Rapporteur on the Rights of Persons with Disabilities (Izvešće Posebnog izvjestitelja o pravima osoba s invaliditetom), 2016, Vijeće UN-a za ljudska prava.
http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/Documents/A_HRC_31_62_E.doc&action=default&DefaultItemOpen=1

Submissions to the thematic study by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on participation in political and public life by persons with disabilities (Doprinosi za tematsku studiju visokog povjerenika UN-a za ljudska prava o sudjelovanju osoba s invaliditetom u političkom i javnom životu), Visoki povjerenik za ljudska prava, 2011. <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Disability/Pages/StudyPoliticalAndPublicLife.aspx>

Thematic Study of the UN High Commissioner for Human Rights on Participation in Political and Public Life by Persons with Disabilities (Tematska studija visokoga povjerenika UN-a za ljudska prava o sudjelovanju u političkom i javnom životu osoba s invaliditetom), 2011.
http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-36_en.pdf

Venice Commission Revised Interpretative Declaration to the Code of Good Practice in Electoral Matters on the Participation of People with Disabilities in Elections (Revidirana interpretativna deklaracija Venecijanskog povjerenstva Kodeksa dobre prakse u izbornim pitanjima o sudjelovanju osoba s invaliditetom na izborima), 2011.
[http://www.venice.coe.int/Internetforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)045-e](http://www.venice.coe.int/Internetforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)045-e)

World Wide Web Consortium's guidelines on web accessibility (Smjernice World Wide Internet Consortiuma o dostupnosti interneta)
<http://www.w3.org/TR/WCAG20/>

2. Istraživanje

Hate Crimes Against People with Disabilities, Hate Crime Reporting, OSCE/ODIHR, 2016. (Zločini iz mržnje prema osobama s invaliditetom, OESS/ODIHR, 2016.)
<http://www.osce.org/odihr/290021>

Promoting Equality and Non-Discrimination for Persons with Disabilities, CoE, 2017. (Promicanje ravnopravnosti i nediskriminacije za osobe s invaliditetom, Vijeće Europe, 2017.)
<https://edoc.coe.int/en/people-with-disabilities/7279-pdf-promoting-equality-and-non-discrimination-for-persons-with-disabilities.html>

Study on the Equal Recognition before the Law, CoE, 2017. (Studija o jednakom priznavanju pred zakonom, Vijeće Europe, 2017.)
<https://edoc.coe.int/en/people-with-disabilities/7277-pdf-a-study-on-the-equal-recognition-before-the-law-contribution-towards-the-council-of-europe-strategy-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>

The Political Participation of Disabled People in Europe: Rights, Accessibility and Activism, Priestley (Političko sudjelovanje osoba s invaliditetom u Europi: Prava, pristupačnost i aktivizam), Priestley, Stickings, Loja, Grammenos, Lawson, Waddington, i Fridriksdottir, 2016. *Electoral Studies* 42 (Izborne studije) (2016) 1-9, Elsevier.

The Right to Political Participation of Persons with Disabilities, European Union Agency for Fundamental Rights, 2014. (Pravo na političko sudjelovanje osoba s invaliditetom, Agencija Europske unije za temeljna prava, 2014.)
<http://fra.europa.eu/en/publication/2014/indicators-right-political-participation-people-disabilities>

World Disability Report, 2011 (Svjetsko izvješće o invalidnosti, 2011.)
http://whqlibdoc.who.int/publications/2011/9789240685215_eng.pdf?ua=1

3. Izvorne internetske stranice i građa

ACE, the Electoral Knowledge Network, Focus on Elections and Disability (Naglasak na izbore i invalidnost)

<http://aceproject.org/ace-en/focus/disability/about>

DOTCOM: Online alatka Europske komisije za osobe s invaliditetom

<http://www.disability-europe.net/dotcom>

Election Access, kojim upravlja Međunarodna fondacija za izborne sustave (IFES).

<http://www.electionaccess.org/en/>

Equal Access: How to Include Persons with Disabilities in Elections and Political Processes, IFES and THE NATIONAL DEMOCRATIC INSTITUTE (NDI) 2014. (Jednak pristup: Kako uključiti osobe s invaliditetom u izbore i političke procese, IFES i Nacionalni demokratski institut (NDI) 2014.)

http://www.ifes.org/~media/Files/Publications/Books/2014/Equal%20Access_How%20to%20include%20persons%20with%20disabilities%20in%20elections%20and%20political%20processes.pdf

4. Relevantne organizacije

AGENDA – General Election Network for Disability Access – Mreža za opće izbore za pristup osoba s invaliditetom

<http://www2.agendaasia.org/index.php/homepage>

Disability Council International – Međunarodno vijeće za osobe s invaliditetom

<http://disabilitycouncilinternational.org>

European Disability Forum – Europski forum za osobe s invaliditetom

<http://www.edf-feph.org>

Inclusion Europe – Uključenost Europa

<http://inclusion-europe.eu>

International Disability Alliance – Međunarodni savez osoba s invaliditetom

<http://www.internationaldisabilityalliance.org>

Mental Disability Advocacy Centre – Centar za zagovaranje za osobe s mentalnim invaliditetom

<http://mdac.info/en>

Aneks D - Definicije ključnih pojmova

Ovo se temelji na definiciji pojmova u tekstu *Equal Access: How to Include Persons with Disabilities in Elections and Political Processes*, IFES and NDI 2014⁷⁹ Jednak pristup: Kako uključiti osobe s invaliditetom u izbore i političke procese, IFES i NDI 2014.

Pojam	Definicija	Primjer(i)
Pristupačan	Mjesto, objekt, radno okruženje, usluga ili program koji je jednostavan za pristup, ulazak, rad, sudjelovanje i/ili korištenje, sigurno, neovisno i dostojanstveno od strane osoba s invaliditetom.	Glasačko mjesto gdje birač s tjelesnim invaliditetom može manevrirati bez pomoći.
Pristupačni formati	Tiskane, audio ili vizualne informacije pristupačne osobama s invaliditetom.	Brailleovo pismo, dodirni simboli, krupni tisak, znakovni jezik i lako čitljivi formati.
Pomoćni alat	Uređaj koji pomaže u izvršavanju zadatka ili druge radnje koja bi inače bila teška ili nemoguća.	Vodič za glasovanje u dodirnom formatu ili povećalo
Brailleovo pismo	Sustav pisanja sastavljen od podignutih točkica koji koriste ljudi koji su slijepi ili imaju slab vid.	[Potrebna slika]
Vodič za glasovanje na Brailleovom pismu ili u dodirnom formatu	Fascikli u koje se može umetnuti glasački list i koristiti Brailleovo pismo ili dodirni simboli za identifikiranje kandidata/ stranaka.	
Organizacija osoba s invaliditetom	Organizacija civilnoga društva za osobe s invaliditetom koju vode osobe s invaliditetom.	

79 *Equal Access: How to Include Persons with Disabilities in Elections and Political Processes*, IFES and NDI (Jednak pristup: Kako uključiti osobe s invaliditetom u izbore i političke procese, IFES i NDI) 2014. Dostupno na http://www.ifes.org/~media/Files/Publications/Books/2014/Equal%20Access_How%20to%20include%20persons%20with%20disabilities%20in%20elections%20and%20political%20processes.pdf.

Lako čitljivo	Tekst u kojemu su sadržaj, jezik, ilustracije i grafički izgled pojednostavljeni za lakše korištenje od strane osoba s intelektualnim invaliditetom i/ili onih kojima to nije materinski jezik.	Preporuke Inclusion Europe za pristupačne izbore u Europi. ⁸⁰
Uključenost	Proces kojim se osobe s invaliditetom uključuju u sve izborne aktivnosti na ravnopravnoj osnovi s drugim građanima, uključujući vodeće pozicije, umjesto da im se osigura samo prilagodba koja bi mogla odvojiti osobe s invaliditetom od drugih građana.	Umjesto da imaju samo glasačku kutiju za glasovanje i glasački listić da ih donesu do biračevog doma, glasačko mjesto bi trebalo biti pristupačno tako da birač može glasovati na istom mjestu kao i drugi građani, ako to želi.
Intelektualna invalidnost ili poteškoće u učenju	Pojam se koristi kada postoje ograničenja za sposobnost osobe da uči na očekivanoj razini i funkcionira u svakodnevnom životu.	Down sindrom ili autizam.
Uključivanje	Proces kojim se osobe s invaliditetom uključuju kao ravnopravni sudionici i vođe u programima pomoći i društvu.	Režiranje oglasa na javnom servisu koji uključuje glumce s invaliditetom u tom televizijskom spotu.
Psihosocijalna invalidnost ili problemi s mentalnim zdravljem	Stanja koja utječu na spoznaje, emocije i ponašanje.	Depresija ili šizofrenija.
Razumna prilagodba	Osiguravanje materijala ili okruženja koji omogućuju osobi s invaliditetom sudjelovati i doprinosti jednako kao drugi. Razumna prilagodba znači individualniji pristup od univerzalnog dizajna.	Vodič za glasovanje na dodir predstavlja razumnu prilagodbu jer daje biračima koji su slijepi ili imaju slab vid istu mogućnost tajnoga glasovanja i bez pomoći.
Senzorno oštećenje/invaliditet	Označava gubitak vida (uključujući sljepilo i djelomični gubitak vida), gubitak sluha (uključujući sve stupnjeve) i multi-senzorno oštećenje (što znači da je dijagnosticirano oštećenje vida i sluha, barem uz blaži gubitak u svakom modalitetu).	Gubitak vida i sluha.
Dodirni format	Izdignuti simboli koji se mogu koristiti u kontekstima u kojima ljudi ne poznaju Brailleovo pismo.	[Potrebna slika]

80 Inclusion Europe, "Recommendations for Accessible Elections in Europe" (Preporuke za pristupačne izbore u Europi), Europska unija. Dostupno na http://inclusion-europe.eu/wp-content/uploads/2015/04/Good_Practices_EN.pdf.

Krovna skupina	Organizacija osoba s invaliditetom koja se sastoji od organizacija članica koje se koncentriraju na određenu vrstu invaliditeta ili skupinu osoba s invaliditetom.	
Univerzalni dizajn	Kada su sve zgrade, materijali i procesi dizajnirani od svog osnivanja tako da budu pristupačni osobama i sa i bez invaliditeta.	Glasačka kabina dizajnirana da bude pristupačna svima.

Ključna načela za promatrače ODIHR-a

- Puno i djelotvorno sudjelovanje osoba s invaliditetom na izborima je središnja komponenta OESS-ovih opredjeljenja i međunarodnih standarda, što odražava pravo na opće i jednako pravo glasa. Jednakost i nediskriminacija su temeljna načela za izbornu i političko sudjelovanje osoba s invaliditetom.
- Osobe s invaliditetom ne treba smatrati homogenom skupinom. Osobe s različitim vrstama invaliditeta imaju različite potrebe i mogu trebati različite oblike pomoći i potpore.
- Organizacije osoba s invaliditetom trebaju biti detaljno konzultirane i aktivno uključene u izradu i provedbu zakonodavstva i politika.
- Nije prihvatljivo oduzimanje i/ili ograničavanje prava glasa ili kandidiranja na temelju bilo koje vrste invaliditeta, uključujući intelektualne ili psihosocijalne nesposobnosti.
- Potpora u donošenju odluka znači da osoba može dobiti nužnu pomoć za donošenje određenih odluka u životu, uključujući i pomoć prilikom ostvarivanja prava glasa. Takvi mehanizmi trebaju zamijeniti mehanizme zamjenskoga donošenja odluka, čime se osobama s invaliditetom pruža nužna potpora u ostvarivanju njihovih izbornih i političkih prava bez nepotrebnog ograničenja.
- Ključne izborne informacije trebaju biti dostupne u višestrukim, pristupačnim formatima, što može uključivati Brailleovo pismo, krupni tisak, audio zapise, lako razumljive verzije i znakovni jezik. Ovo uključuje informacije o tomu kako sudjelovati na izborima, kako podnijeti tužbe i žalbe, te rezultate i ažurne informacije izborne administracije.
- Predizborna kampanja trebala bi biti dostupna osobama sa svim vrstama invaliditeta. Potrebno je uložiti napore kako bi se osiguralo da događaji tijekom kampanje i izborni materijali budu dostupni svima. Javni mediji trebaju osigurati jednak pristup informacijama i jednake mogućnosti za slanje poruka osobama s invaliditetom.
- Svi birački procesi trebaju biti pristupačni osobama s invaliditetom. To zahtijeva "univerzalni dizajn", pomoću kojega su okruženja i usluge proaktivno napravljeni tako da ih svi mogu koristiti u najvećoj mogućoj mjeri, bez potrebe za prilagodbom. To također zahtijeva da se napravi "razumna prilagodba" za specifične potrebe koje nisu obuhvaćene univerzalnim dizajnom, kako bi se osiguralo da osobe s invaliditetom mogu ostvariti svoja prava na ravnopravnoj osnovi s drugima.
- Osobe s invaliditetom trebale bi biti u mogućnosti glasovati bez pomoći, ili uz pomoć osobe po njihovom izboru, tajno i na redovitom biračkom mjestu. Samo ako to nije moguće, treba razmotriti alternativne metode glasovanja, kao što su mobilno glasovanje ili glasovanje putem pošte. Alternativne metode ne treba promovirati kao zamjenu za poboljšanje pristupa na biračkim mjestima, a ako se koriste, treba uspostaviti primjerene zaštitne mjere.
- Na dan izbora, promatrači bi trebali razmotriti jesu li informacije dostupne u više formata, jesu li biračka mjesta fizički dostupna, jesu li dostupni pomoćni alati i može li birač izabrati tko će mu pomoći. Fizički pristup znači da birači s invaliditetom mogu ući na biračko mjesto bez pomoći, da lako mogu manevrirati kroz cijelo biračko mjesto i da mogu popuniti i ubaciti glasački listić tajno i s dostojanstvom. Pomoćni alati mogu uključivati taktilne vodiče za glasovanje, vodiče za glasovanje na Brailleovom pismu i povećala.
- Svi članovi ODIHR-ove misije za promatranje izbora ocjenjuju uključenost osoba s invaliditetom, uključujući analizu zakona i prakse prije, tijekom i nakon dana izbora.
- ODIHR promovira stvarno sudjelovanje osoba s invaliditetom kroz svoje ocjene izbora i preporuke u svezi s izborima, kao i aktivno uključivanje organizacija osoba s invaliditetom u svoje poslijeiborne aktivnosti kako bi podržale provedbu preporuka.